

Մ Ո Ւ Ր Ճ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ, ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ, ԳՐԱԿԱՆ

Ա Մ Ս Ա Գ Ի Ր

№ 2 1892

Փ Ե Տ Ր Ի Ա Ր

1892 № 2

ՉՈՐՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ԹԻՖԼԻՍ

ՏՊԱՐԱՆ Մ. Դ. ՌՕՏԻՆԵԱՆՑԻ

1892

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 20 Января 1892 г.

Типографія М. Д. Ротиніанца. На Гол. просп. соб. домъ № 41.

ՏԻՓՐԱՆՈՒՀԻ

պատմական դրամա հինգ արարւածով

ԼԵՒՈՆ ՄԱՆՈՒԷԼԵԱՆՅԻ

(Շարունակութիւն¹⁾)

ԵՐԿՐՈՐԴ ԱՐԱՐԻԱԾ

Աժդահակի պալատը. փառաւոր ճեմելիք:

Տիգրանունին՝ չքեղ դահաւորակի վերալ թեք ընկած նաչում է հեռու,
մոռնում է Աժդահակը և կամաց կամաց մօտենալով նստում է կողքին:

ԵՐԵՒՈՅԹ I

ԱԺԴԱՀԱԿ (համբուրելով)

Առողջութիւնըդ, ով մեծ թաղունի
թաղունիների:

ՏԻՓՐԱՆՈՒՀԻ

Շնորհակալ եմ: Իսկ դու ի՞նչպէս ես:

¹⁾ Տես «Մուրճ» № 1:

ԱԺԳԱՀԱԿ

Քանի դու ինձ հետ ես, Տիգրանուհի,
 Տըկարութիւնը մի՞թէ կը յանդգնէ
 Ինձ մօտիկանալ, երբ քո մի հայեացքդ
 Դեղ ու դարման է ամեն մի ցաւի,
 Երբ իւրաքանչիւր քո մի հընչիւնը հեռու է վանում
 Ամենայն մի վիշտ: Ես երջանիկ եմ
 Եւ կենդանի եմ քեզանով միայն:
 Բայց մինչև այսօր չը կարողացայ
 Հասկանալ մի բան. ի՞նչ է պատճառը,
 Որ այդ թախիծը և այդ մըռայլը՝
 Ամպերի նըման քո դէմքին սեցած՝
 Երբէք չեն ցրւում և չեն հեռանում:
 Մի անգամ զոնէ ես քո երեսը
 Զը տեսայ պայծառ:

ՏԻԳՐԱՆՈՒՀԻ

Կարող թագաւոր,
 Այստեղ բոլորը — նոր է ինձ համար
 Բոլորըն օտար, կը զայ ժամանակ
 Ես կ'ընտելանամ:

ԱԺԳԱՀԱԿ

Ինչ կ'ուզես, ասն: Բայց կարծես մի վիշտ
 Քայքայող մի ախտ՝
 Անդադար ուտում մաշում է հոգիդ,
 Ինչպէս մի գարշ որթ կեղևի տակից,
 Որ գիշեր-ցերեկ մաշում է ծաւը:
 Վաղ արշալուսից մինչև վերջալոյս
 Այս ճեմելիքից դու չես հեռանում
 Եւ դէպի հիւսիս աչերըդ յառած՝
 Նայում ես անթարթ և մըտքամոլոր:
 Օ՛ մե՛ծ թագուհի, մի՞թէ ոչ մի բան
 Քեզ չը զրաւեց այստեղ, այս շրջեղ

Քո շըրջակայքումն Ո՛չ մարգարտափայլ
 Այս շատըրւանը, ոչ այս կաթիլներըն,
 Որ նախանձայոյզ անուշ զովութեամբ
 Համբոյր են տալիս քո լի այտերին
 Ո՛չ այն զաւարը, ոչ այն ծառերի
 Մեղմ սօսաւիւնը և ո՛չ երգեցիկ
 Այն սոխակները, որ այնքան աշխոյժ
 Պեղզեղանքներով
 Քո ուշքն ու միտքն են ուզում թովել
 Ոչինչ, մի խօսքով, չէ արժանանում
 Քաղցր նայածքիդ,
 Բացի հեռաւոր այն հիւսիսային
 Մերկ հորիզոնից: Ի՞նչ է քեզ այնտեղ
 Այդպէս կախարդել, ինչըդ է պակաս:
 Ի՞նչ ես կամենում, որ այս բոպէիս
 Ես կատարէի. ի՞նչ ես կամենում
 Երկըրիս երեսից ջընջւէր բընաւին:
 Այս կամ այն ծաղիկըն գուցէ չը կայ
 Քո ծաղկանոցում, կամ թէ զուտ ոսկոյց
 Կամենում ես դու ձուլեն քո սենեակ,
 Կամ ականակուռ քո հանդերձանքը
 Դուցէ դեռ կարօտ է գոհարներին:
 Ասա բոլորը ի՞նչ ցանկանում ես՝
 Այդքան ծածկամիտ մի՛ լինիր ինձ մօտ:
 Սիրտըդ բաց պահիր ինչպէս ճակատըդ.
 Իմ զանձարանիս երկաթէ դռներըն,
 Որ անհիւրընկալ, անմատչելի են
 Բոլորի համար, բաց են քո առջև:
 Եւ Կըրէսոսըն՝ աշխարհահըսակ
 Իւր կարողութեամբ չէ կարող մըրցել
 Իմ զանձարանիս հարըստութեան հետ:
 Հըրամայլի՛ր դու ինչ կամենում ես:

ՏԻԳՐԱՆՈՒՀԻ

Կարող թագաւոր

Մաղիկ, կամ ըզզեստ, արծաթ կամ ոսկի
Աղնիւ քարեր և աղամանդ
Ձեն կարող հեռու քըշել ինձանից
Իմ այս թախիծը:

ԱԺԴԱՀԱԿ

Անգին թաղուհի, տեսնում ես դու ինձ,
Ես, որի առաջ ծունըր են դնում
Հազար հազարներ, ես, որի ձայնից
Իմ ողջ Մարաստանըս ծայրէ ի ծայր
Յընցում է յանկարծ ինչպէս կայծակից.
Որի մի խօսքից կախւած է — մեռնել
Թէ ապրել մարդուն, — ես քո առաջին
Խոնարհ գերի եմ: —
Բակըսած այն օրից երբ քո աչերըն,
Ինչպէս զոյգ ասող լուսաւորեցին
Իմ այս պալատը, մի բան է շարժել
Իւր տեղից առանց քո հաւանութեան.
Իմ պատուէրները, իմ հըրամանը —
Վաւերացել են միշտ քո վեհագոյն
Համաձայնութեամբ:
Ամբողջ տէրութեան ղեկը քո ձեռին, —
Դու դարձեալ դժգոհ, դարձեալ մրտաւանջ:
Մի՞թէ, ինձ ասան, քո հայրենիքում
Վայելում էիր դու այս անսահման
Փառք ու պատիւը ու պատկառանքը:
Նայիր քո շուրջըդ,
Եւ ասան ինչ բան քո հայրենիքում
Դու գըտնում էիր, և այստեղ չը կայ,
Կամ ինչ առաւել շքեղ էր այնտեղ,
Այստեղ առաւել տըղեղ ու վառթար:
Տես — սըրբանէր ահա մեր Ելւենդ՝

Պըճնւած անթառամ բուսականութեամբ,
 Որ, ինչպէս ոգի, Ահուրա-Մազդէին
 Դիտում է իւր շուրջ պայծառ գագաթից՝
 Չար Ահրիմանի հողմերի դիմաց
 Ամուր ախոյեան կանգնած մեզ համար:
 Ասան, հին է առաւել շքեղ—
 Մեր մըշտականաչ այս սուրբ Ելենդը,
 Թէ ձեր չոր-ցամաք, ձեր ժէռոտ Մասիս:
 Համեմատիր, տես, —արծաթապարիսպ
 Ահա ոսկեփայլ իմ Եկբատանը,
 Եւ այնտեղ հեռու ձեր Արմաւիրը—
 Ինչո՞ւ ես լռեիլ չես խօսում ոչինչ:

ՏԻԳՐԱՆՈՒՀԻ

Ի՞նչ ասեմ, արքայ, —չը գիտեմ ինքըս:

ԱԺԳԱՀԱԿ

Օ՛հ, ես լաւ գիտեմ—Դու ինձ ատում ես.
 Ես ծերացել եմ, իսկ դու տակաւին
 Ծաղիկ հասակում: Ես գիտեմ նոյնպէս
 Որ իմ նայածքըն անգամ ատելի
 Եւ անտանելի է քեզ համար:

ՏԻԳՐԱՆՈՒՀԻ

Երբէ՛ք,

Ատել այն մարդուն, որ ինձ սիրում է,
 Որ կենդանի է միայն ինձանով, —
 Ես այդ կարող չեմ, բարի թագաւոր:

ԱԺԳԱՀԱԿ

Ո՛հ թող համբուրեմ

Քո անուշաբոյր շըրթունքները,

Այդ քո խելացի խօսքերի համար:

(Թեք է ընկնում նրա ծնկների վերայ)

Այստեղ ծաղաւիս

Ձեռքդ դիր և տես՝ թէ ինչ եռանդով
Ու պինդ զարկում են այս երակներըս.
Այդպէս ուրեմն դու ինչ ուզում ես:

ՏԻԳՐԱՆՈՒՀԻ

Այո:

ԱԺԴԱՀԱԿ

Սակայն ում մեզնից աւելի՞

Ինչ թէ քո եղբօր:

ՏԻԳՐԱՆՈՒՀԻ

Ինչպէս յանդըգնեմ

Ես համեմատել. — նա եղբայրըս է,

Դու ամուսինըս:

ԱԺԴԱՀԱԿ

Բայց թէ իմանաս

Թէ ինչ պըտուղ է քո այդ եղբայրը,

Սարսափած խելոյն դու կը հրաժարւես

Քո այն պաշտելի արիւնակցիցըդ:

ՏԻԳՐԱՆՈՒՀԻ

Ինչպէս, թագաւոր: Ե՞ս կը հրաժարւեմ

Նորանից — երբէ՛ք:

ԱԺԴԱՀԱԿ (նստելով)

Լըսիր ուրեմն. նոյնպէս մի որթն

Իմ սիրտըս է ուտում և գիշեր ցերեկ

Հանգիստ չէ տալիս: Քրնիս մէջ անգամ,

Երբ տանջանքները նիրհում են մեզ հետ,

Խըլացած որթըն դարձեալ անընդհատ

Կըլծում է ներքուստ: Օ՛հ, Տիգրանուհի,

Քեզ յայտնի չէ թէ քո այն եղբայրը

Ինչ օձ է եղել — հարիւր զըլխանի ահուելի վիշապ:

Թէ իմանայիր քանի՞ գիշեր եմ

Ես լուսացըրել աչքաբաց, արթուն...
 Երբ զօրեղ քնից ես յաղթահարւած
 Խըփում եմ աչքերս, նայում եմ--ահա
 Այս գուհը է
 Առաջիս կանգնած անդրնդանման
 Իւր բերանը բաց՝ ըսպառնում է ինձ:
 Ես դողդողալով
 Ուզում եմ գուռ, թիկնապահներին
 Օգնութիւն կանչել —
 Զայնըս մեռնում է դեռ կոկորդիս մէջ,
 Փախչել եմ ուզում-- ոտներըս մեխւած
 Չեն շարժւում տեղից...
 Անգի՛ն թագուհի, պիտի չըքանայ
 Այդ գուհ վիշապը:

ՏԻԳՐԱՆՈՒՀԻ

Բայց ի՞նչու արդեօք նա, որին մի ժամ
 Դու կոչում էիր սրբոցաւ եղբայր,
 Անգի՛ն բարեկամ,
 Այժմ, ինչպէս ժանտ, սոսկալի վիշապ,
 Քեզ զիշեր ցերեկ հանգիստ չէ տալիս
 Եւ երազներում տանջում է հոգիդ:

ԱԺԳԱՀԱԿ

Դու ինձ լաւ լըսիր: Հէնց այդ է խընդիլին:
 Սաստիկ գըրգռւած նա իւր կնոջից,
 Որի սրտի մէջ քո փառք ու պատիւն
 Նախանձ է վառել, ըսպառնում է ինձ—
 Բընաջինջ անել, կործանել ամբողջ
 Իմ տէրութիւնը. իմ ժողովուրդըս
 Հըպատակելով՝ գերի դարձնել
 Եւ քեզ քո փառքի այս լոյս-գազաթից
 Վայր ձըգել ներքեւ: Հասկացա՛ր հիմա:

ՏԻԳՐԱՆՈՒՀԻ

Իմ եղբայրը-օ'հ, սըխալում ես դու:
Երկինքը վրկայ — անկարելի է...

ԱԺԴԱՀԱԿ

Երկինքը վրկայ, նա թշնամիս է,
Նա արիւնարբու իմ թշնամիս է:
Եթէ ոչ-ինչու է նա շարունակ
Յգնում Կուրուշին, թունաւոր օձին,
Որ իմ արիւնիցը ծնունդ առած,
Իմ դէմ է սըրում իւր ատամները:
Ինչո՞ւ է քանդում
Նա իւր կապերն իմ թշնամու հետ:
Եթէ ոչ — ինչո՞ւ նոյն չարագուշակ
Սոսկալի երազն կըրկընում է միշտ:
Ինչո՞ւ խորիմաստ երազաքաններս
Իմ ականջիս տակ միշտ միաբերան
Որոտում են թէ, զրգաստ կացիր դու,
Կարո՞ղ թագաւոր, քո ազգականը,
Քո զաշնակիցը քեզ մահ է սպառնում:
Եթէ ոչ — ինչո՞ւ իմ լըրտեաները,
Որ ամենուրեք սրատես աչքերով
Դիտում են զաղանի եղելութիւններն,
Որ կատարում են այս այն անկիւնում,
Ինչո՞ւ միշտ նոքա չարագոյժ լուրեր
Են ինձ հասցնում, «ըսգաստ կացիր դու,
Կարո՞ղ թագաւոր, թէ արեւլքից
Եւ թէ հիւսիսից քամիների հետ
Միշտ արեան հոտ է փչում զէպի մեր
Խեղճ հայրենիքը: Ի՞նչ խորհուրդ ունին
Այս սև, բօթալից այս համբաւներն:

ՏԻԳՐԱՆ

Վրկայ լինի իմ և քո արեւը,

Անկարելի է, որ իմ եղբայրը...

ԱԺԳԱՀԱԿ

Վրկայ լինի քո և իմ արևը
Անկարելի է հակաճառելըն:
Արդէն որոշւած և վրճրուած է —
Իրար յետերիմ թըշնամիներ ենք,
Եւ նա անպատճառ երկրի երեսից
Շուտ պէտք է ջընջւի և անհետանայ,
Նա իւր զօրքերից անհամար անգամ
Վրտանգաւոր է ինձ համար...

ՏԻԳԱՆՈՒՀԻ

(Առանձին) Օ՛ ես հասկացայ... դաւաճանութիւն:
Մի՛թէ, թաղաւոր, այդքան հըրեշ է
Եղել եղբայրը:

ԱԺԳԱՀԱԿ

Անհընար հրէշ:

Եւ քեզ մնում է միայն մի բան.
Կամ եղբայրասէր լինես և յանձըդ
Առնես մեր ազգի անարգ կործանումըն
Եւ ակնառես լինես իմ անկման,
Ատուածավայել կեանքից հրաժարւես,
Կամ քո սեպհական ու իմ օգուտըն
Աչքի առնելով՝ հոգաս այս մասին
Եւ քո խելացի—ես շատ վստահ եմ;
Որ դու խելացի խորհուրդներ կը տաս—
Եւ քո խելացի խորհուրդներովըն
Մեզ հետ աջակից լինես յետագայ
Մեր երկիւղալի ձեռնարկութեան մէջ:
Ուրեմըն խորհիր: Շուտով գալու են
Եւ իմ ծերունի պալատականներն
Խորհըրդակցելու: Երբ քեզ կը կոչենք,

Դու անմիջապէս կը զատ ճանապարհ
Յոց տալու համար: Ուրեմն խորհիր:
Իսկ ես հեռանամ:

(Գնում է):

ԵՐԵՒՈՅԹ II

ՏԻԳՐԱՆՈՒՀԻ (մենակ)

Օ՛ թշնու եղբայր:

Քո նախազրծեր, քո ցնորքներն
Ահա ինչպէս են իրականանում:
«Մենք երկոքեանըս,
Դու ասում էիր, այնպէս զօրանանք,
Որ մեր անունը ահով ու զողով
Յիշի աշխարհիս բոլոր ծայրերում:
Թէ իմանայիր քո դաշնակիցը
Այսքան չարանենդ եղեռնադորձ է...
Ո՛վ պայծառ երկինք,
Դու վրկայ եղիր, այստեղ ծագել է
Դաւաճանութիւն, և սարսափելի՝
Դաւաճանութիւն: Բայց միամիտ կանց,
Իմ ազնիւ եղբայր, քեզ չեմ մոռանալ.
Աչքիս առջև էլ սրբեր շողշողան,
Շատրւանի պէս արիւնըս ցայտի,
Թ՛ըշնու իմ եղբայր, քեզ չեմ մոռանալ:

Տեսարան Բ.

Շքեղադարձ դահլիճ, որի պատերը զարդարւած են ոսկի թերթիկներով: Թագաւորի գահոյքը:

ԵՐԵՒՈՅԹ III

ԱՆՈՅՇ, ՄԱՐԴՊԵՏ.

ԱՆՈՅՇ

Թագաւորին տեսա՞ր:

ՄԱՏԻՊԵՏ

Տեսայ:

ԱՆՈՅՇ

Իմ մասին բան չասանց:

ՄԱՐԴՊԵՏ

Ոչինչ:

ԱՆՈՅՇ

Այսպէս շուտ նա ինձ մոռացաւ: Լաւ, շատ լաւ: Հիմա ես նորան լաւ ճանաչեցի: Նա ասում էր, որ աշխարհիս երեսին ինձ ամենից շատ է սիրում, նորա աչքի լոյսն եմ, ինձ ոչ-որի հետ չի փոխիլ... Այն զգուշի օտարականը եկաւ թէ չէ, ինձ մոռացաւ, դէն ձըզեց, ես էլ չը կամ նորա հաճար:

ՄԱՐԴՊԵՏ

Աշխարհիս բանը այդպէս է, տիկին: Մաղկի հոտը քաշում են, իրան դէն շարտում: Խաղողի ողկոյզը մրզում քամում են, իրան դէն ձգում:

ԱՆՈՅՇ

Աստ, խնդրեմ, դու չես կարող թալիսման անել, կամ մի այնպիսի մարդ քեզ յայտնի չէ, որ կարողանար: Զրգիտեմ ինչ անեմ: մի խորհուրդ տո՛ւր, աղաչում եմ: Թագաւորի բնութիւնը դու լաւ գիտես:

ՄԱՐԴՊԵՏ

Ոչինչ թալիսման չէ պէտք: Քեզ մի բան ասեմ—թալիսմաններից հազար անգամ լաւ, որի ազդեցութեան մասին ես երաշխաւոր եմ: Լսիր ինձ: Թագաւորի մօտ ձեւացիր խղճացած, մռայլ տխուր: Երբ նա մօտովդ անցկենայ կամաց լաց եղիր, բայց մի տրոնջալ: Շուտ շուտ հիւանդացիր: Երբէք մի չարանալ: Յոյց տո՛ւր, որ լուռ ու մունջ հալում մաշում ես: Այսպէս միայն դու կարող ես Աժդահակի սիրտը շարժել և փոխել նորա յարաբերութիւնը: Այս լինի քո թալիսմանը, հետեւիր նորան և դու... Հեռացիր տիկին, ոտի ձայն է զալիս: Այս բանում ես քեզ կ'օգնեմ:

(Անոյշը գնում է):

ԵՐԵՒՈՅԹ IV

ԱԺԴԱՀԱԿ, ՄԱՐԴՊԵՏ

ԱԺԴԱՀԱԿ

Ի՞նչ ես անում այստեղ:

ՄԱՐԴՊԵՏ

Կարող թագաւոր, Անոյշը...

ԱԺԴԱՀԱԿ

Անոյշը ի՞նչ է:

ՄԱՐԴՊԵՏ

Տկարացել է. իրան վատ է զգում:

ԱԺԴԱՀԱԿ

Ի՞նչու է տկարացել, ի՞նչու է վատ զգում:

ՄԱՐԴՊԵՏ

Զը գիտեմ, իմ կարող տէր: Երկու օր է անօթի է, բերանը բան չէ զնում: Ինչ առաջարկում ենք, հրաժարում է, մեր թախանձանքներին լռութեամբ կամ արտասուքներով է պատասխանում:

ԱԺԴԱՀԱԿ

Ասե՛ն ի՞նչ է:

ՄԱՐԴՊԵՏ

Զը գիտեմ, տէր:

ԱԺԴԱՀԱԿ

Գնահատե՛ք այդպիսի յիմարութիւններ չանի, լսում ես:

ՄԱՐԴՊԵՏ

Լսում եմ, տէր:

ԱԺԴԱՀԱԿ

Ընդունի՛ ինչ առաջարկում են: Ասե՛ք թաղաւորն է հրամայում, Աթահակն է հրամայում, լսում ես. նորա փորացաւը ես գիտեմ, ես հասկանում եմ: Գնահատե՛ք: Բայց ո՛չ, սպասիր: Նա պառկած հօ չէ:

ՄԱՐԴՊԵՏ

Ո՛չ թաղաւոր, ոտի վերայ հիւանդ է:

ԱԺԴԱՀԱԿ

Ի՞նչ է, շնո՛ւ է գանգատւում:

ՄԱՐԴՊԵՏ

Զը գիտեմ, թաղաւոր, ոչինչ չէ ասում:

ԱԺԴԱՀԱԿ

Շնո՛ւ ժամանակ է:

ՄԱՐԴՊԵՏ

Կը լինի. բաւական ժամանակ կը լինի:

ԱԺԳԱՀԱԿ

Տխուր հօ չէ:

ՄԱՐԴՊԵՏ

Սաստիկ ախուր է:

ԱԺԵԱՀԱԿ

Շատ լաւ: Նւազածու և պարող կանանց նորա սենեակը տար, ես էլ գալիս եմ:

ՄԱՐԴՊԵՏ

Զոյգ աչքիս վրան, կարող թաղաւոր:

(Գնում է)

ԱԺԳԱՀԱԿ

Խորհրդակիցներս երեւի շատ կ'ուշանան: Օ'հ, արեւը տես՝ դրոշմ է: Կը հասնեմ: Ուզում են թող զան սպասեն. ոտները չեն կտրւիլ: Երթամ տեսնեմ իմ Անոյշի ասելն ի՞նչ է, որ այն տեսակ բաներ է անում:

(Աժդահակը գնում է: Հեռուից լսում է մեղմաձայն նւազածութիւն: Մտնում են Հարպաղէսը և 7 խորհրդակիցը)

ԵՐԵՒՈՅԹ V

ՀԱՐՊԱԳԷՍ. 7-րդ ԽՈՐՀՐԴԱԿԻՑ.

ՀԱՐՊԱԳԷՍ

Այն մեր պատուելին՝ հեշտասիրութեան
Անկողնից ելած երաժշտութեամբ
Նւ կանանց պարով կազդարում է իւր
Թուլացած մարմինն, թըմրած ուղեղն,
Որպէս զի այսօր ողջամիտ, զւարթ
Խորհրդակցելու մեզ ներկայանայ:

7-րդ ԽՈՐՀՐԴԱԿԻՑ

Բայն միայն կամաց: Թէպէտ վըստահ եմ
Քո ըզդուշութեան և խելքի վրան...

ՀԱՐՊԱԳԵՍ

Երանի քաղցրիկ այդ նւագի տեղ
Այստեղ լըսէին բուերի վայուն
Եւ զըզջիկների ճարճատում միայն...
Ո՛հ, Դէյօ՛կ, Դէյօ՛կ, մեր ճըշմարտաւեր,
Իմաստուն, ըզգօն մեր մեծ թագաւոր...
Եթէ որ յանկարծ նա կենդանանար
Եւ մի աչք ձըգէր այս գահի վրայ
Եւ տեսներ այնտեղ, ուր բազմում էր նա,
Մեր ամբարիշտըն է սըրբապղծում,
Գիտե՞ս, սիրելիս, թէ նա ինչ կ'անէր:

7 ԽՈՐՀՐՅԱԿԻՑ

Կը տըխրէր սաստիկ և կը վըշտանար
Մեր մեծ Դէյօկը:

ՀԱՐՊԱԳԵՍ

Աղբիւրի նըման

Կը կարկաջէին արտասուքները
Նորա աչքերից... Եւ իւր նըզովքին
Դեռ հէկեկանքը միախառնելով՝
Կը շատպէր իսկոյն հեռանալ, կորչել
Այս փուչ աշխարհից: Իւր գահակալի
Դատապարտելի հիւանդոտ դէմքից
Եւ հըրէշաւոր, տըռփոտ պատկերից
Նորա աչքերը կը մըթնանային:
Փանձարանի ցեց, ըստահակ և պիղծ...
Իւր հօրըն անգամ մի եզունզի չափ
Էլ չէ նըմանում: Մեծ Կիսքասարի
Դիւցազնական վեհ, վըսեմ անունը
Հոգւոց է խըլում ծերերի սըրտից
Ախով ու վախով: Օ՛հ Ախրիմանի
Եւ չար զեւերի դու պիղծ օթեան:

7-րդ ԽՈՐՀՐԳԱՅԻՑ

Կահաց և ըզգոյշ, եթէ վըրէժըդ
Սուրբ է քեզ հահար:

ՀԱՐՊԱԳԷՍ

Այս մաղձըն ու թոյնն, որ տասը տարուց
Աւելի է այստեղ կառաղած եռում
Եւ պըլպըլում են ինչպէս հըրաբուխըն
Դէմհաւէնի: Ես շատ եմ լըռեց
Եւ շատ լըռելուց իմ կուրծքըս հիմա
Պայթել է ուզում:

7-րդ ԽՈՐՀՐԳԱՅԻՑ

Զարմանալի մարդ.

Երբ քո տանն էինք մենք երէկ ճաշի,
Եւ ողևորւած ես խօսում էի
Մեր գործի մասին, դու թառանջելով
Յոգնած ձիու պէս կարծես շընչատառ,
Բացականչութեամբ, կըցկըտուր, անկապ
Խօսքերով միայն և խորհրդաւոր
Գըլիսի շարժումով և մըռայլ դէմքով
Յայտնում էիր դու քո սրտում պահած
Մաղձըն ու թոյնն: Իսկ այսօր այստեղ,
Այս զահոյքի մօտ, որից փըշում է
Արեան հոտ միայն... իսէր զառամեալ
Քո ալևոր հօր:

ՀԱՐՊԱԳԷՍ

Ազգականն էի,

Նորա մըտերիմ և յարգւած ծառան.
Ինչպէ՛ս վարձատրեց հաւատարմութիւնս
Այն ապերախտը: Երբ նա սարսափած
Անմիտ երազից (վաւաշոտները
Կամ սարսափելի կամ գծուծ կեղտոտ

Երազ կը տեսնեն), զըստեր անդամնիկ
 Նորածին մանկան իմ վըզիս դըրա
 Խեղդամահ անեմ, և երբ խեղճուկի
 Անմեղ, գեղեցիկ ժըպիտով խախտուած,
 Չը կամենալով չար մարդասպանի
 Անքաւելի մեղքը հոգուս վերայ աւնել,
 Արքայի հովւին յանձնեցի նորան,
 Որ նա կատարէ տիրոջ հրամանը,
 Նա, ինչպէս բարի գորովագուծ հայր,
 Խեղտում չէ նորան, այլ, զաւակի պէս,
 Աշխարհից դաղտնի պահում է իւր մօտ
 Եւ մեծացընում այն երեսային:
 Յանկարծ դիպածքն և ճակատագիրըն,
 Տասը տարուց յետ, արքայի առջև
 Յայտնում են կըրկին
 Ազատ, համարձակ խոհուն իւր թուան, —
 Մեր թագաւորը, փոխանակ անհուն.
 Յընձու թեան, անհուն շընորհակալութեան,
 Խնչ բերաւ գըլխիս: Իմ միակ որդուս,
 Իմ ծաղկափրթիթ կայտառ զաւակիս,
 Որ մըխիթարանք էր ծերութեանըս,
 Մոլի նենգութեամբ արքունիք քարշեց,
 Քստնուկի նըման մորթելուց յետոյ,
 Նորա մըսիցըն և ոսկորներից
 Վայրենի ուտեստ պատրաստել տըւեց.
 Եւ, հրաւիրելով ինձ իւր խընջոյքին,
 Կերակըրեց հօր զաւակի մըսով.
 Եւ վերջումըն էլ իմ որդուս կըտրած,
 Արիւնտ գըլուխըն առաջիս դըրաւ
 Եւ գոռոգութեամբ ու լիրբ պարծանքով
 Բորենու նըման մըռընեց այսպէս.
 «Հարսպոգ, բաւական ես դու իմ ճաշից,
 Լսու էր նա»: Եւ ես ողբալու տեղակ,
 Թէպէտ արիւնըս իմ գըլխիս զարկեց

Եւ իմ աչքերըս ուռան, լըցւեցին
 Արտասուքի տեղ կարմիր արիւնով,
 Ես ինձ պահեցի և զողողջ ձայնով
 Ու հանդարտ այսպէս ես մըմընջացի.
 «Բաւական եմ, տէր, բոլորը լաւ է
 Ինչ որ անում է մեր թագաւորը»:
 Այն ժամից ըսկսած ես կենդանի եմ
 Վըրէժխընդրութեան միայն կրակով,
 Եւ զիշեր ցերեկ աչքիս առաջից
 Ել չեն հեռանում արիւնաշաղախ
 Որդուս գըլուխը և Աժդահակի
 Լըկտի կերպարանքը: Այժմ հասել է
 Իմ փափագելի, անձկալի ժամըն,
 Եւ չարագործի վերջին օրերը
 Հաշւած են արդէն: Նա պիտի ընկնի
 Իւր բարձրութիւնից: Նորա զիւական
 Ամեն մի քայլից մի օձ է աճել,
 Նորանից ծածուկ, որ միահամուռ
 Կը յարձակեն շուտով և բոլորովին
 Նորա մարմինը ոտից մինչև գըլուխ,
 Թունալից խայթերը կը ցըցեն նորա
 Նազուք մըսի մէջ: Եւ իւրաքանչիւր
 Նորա արարքը, որ հազարների
 Սըրտեր է այրել, ինչպէս կայծակի
 Անդրադարձ հարւած, կը ճայթէ շուտով
 Նորա պիղծ գըլխին: Արդէն մեր բոլոր
 Մեծամեծները ինձ հետ համաձայն
 Եւ համամիտ են, միաբանութեան
 Ամուր կապերով կապել եմ նոցա:
 Եւ ժողովըրդի խուլ զանդատները
 Եւ խուլ արքայունջը գըրաւական են
 Մեր յաղթանակին: Արդէն Կուրուշը...
 Այսօր ականջիդ ունի չէ հասել
 Կուրիշի մասին:

7-րդ ԽՈՐՀՐԴԱԿԻՑ

Ի՞նչ կա, որ... ոչինչ:

ՀԱՐՊԱԳԷՍ

Իսկ ինձ հասել է: Իւր պարսիկներին
 Նա գըռզըռել է և պատրաստում է
 Ապրտամբուլթեան և արշաւանքի:
 Իմ խըրախոյար և յորդորանքը
 Ընծաների և խոստովների հետ
 Երևի արդէն հասել են նորան:

7-րդ ԽՈՐՀՐԴԱԿԻՑ

Ուրեմն միջոց է մեր հայրենիքը: —

ՀԱՐՊԱԳԷՍ

Խեղճ Մարաց գըլխին
 Երկինքը վաղուց, վաղուց է սւցել —
 Մեծ Կիպսարին թաղումից յետոյ:
 Մեր ողորմելին զեռ յոյս է տաճում
 Երկար անպատիժ թաղաւորելու:
 Բի՛ւր անգամ արխմար, եթէ կարծում է,
 Գազանաբարոյ և պիղծ գործերլն
 Զուր անհետեանք կարող են անցնել:
 Թոքախոտից խեղտւած — զեռ չէ հաւատում
 Իւր հիւանդութեան:

7-րդ ԽՈՐՀՐԴԱԿԻՑ

Իսկ մեր ծերերը...

ՀԱՐՊԱԳԷՍ

Բոլորեքեան էլ, բացի երկուսից —
 Վիրաւորւած են բռնակալիցըն:

7-րդ ԽՈՐՀՐԴԱԿԻՑ

Ուրեմն ինչպէս խոստովանեցիր
 Ինձ ճանապարհին, դու ամենւին

Բան չեմ մըտածել: Նա քո կարծիքը
Գընահասում է. պահանջելու է
Քեզնից մի խորհուրդ:

ՀԱՐՊԱԳԷՍ

Ժամանակ վատնել

Այդ բանի համար ինձ բոլորովին
Աւելորդ թւաց: Ի՞նչ է դանդաղում
Տիրոջ սիրելին, նորա հետ և ես
Համակարծիք եմ: Միմիայն մի բան
Յայտնի է ինձ քաջ, որ մեր արքայի
Բոլոր խորամանկ ու չափած ձևած
Նախագըծերն անշահ, անօգուտ
Շուտ պիտի պայթեն պըղպըջակի պէս,
Իւր հին սխալներն և հին յանցանքներն
Ի՞նչով է ուղում անհետացնել, —
Նոր սըխալներով և նոր յանցանքով:
Բայց իմ Կուրուշը քընած չէ այժմ,
Խեղաքարւած չէ մինչն Տիգրանը,
Դեռ իմ այս սիրան իմ ուղեղըս
Գայլի, շըների և անգըղների
Գէշ-որս չէ դառած, ոչ մէկի գլխից
Մի հատ մազ անգամ պակասելու չէ:
Եթէ առաջիս խորջեր են ընկած,
Քայլըս չեմ փոխիլ. ես աչքեր ունիմ
(Մտնում են 1-ին և 2-րդ խորհրդակիցները:)

ԵՐԵՒՈՅԹ VI

ՀԱՐՊԱԳԷՍ. 1-ին, 2-րդ և 7-րդ ԽՈՐՀՐԴԱԿԻՅՆԵՐԸ.

1-ին ԽՈՐՀՐԴԱԿԻՅ

Ինչու այդպէս շուտ:

ՀԱՐՊԱԳԷՍ

Ես կարծում էի դուք էք ուշացել:

1-ին ԽՈՐՀՐԴԱԿԻՑ

Ո՛ւր են միւսները. ի՞նչու չեն գալիս:

ՀԱՐՊԱԳԷՍ

Ես էլ լինէի արքայի «աչքը»,
Քեզ նըման ես էլ կը գուգուայի
Տեղի-անտեղի:

1-ին ԽՈՐՀՐԴԱԿԻՑ

Նայիր ինձ, Հարպագ,
Դու անըզգոյշ ես:

ՀԱՐՊԱԳԷՍ

Ինձ էլ յայտնի է.
Ես մեղաւոր եմ:

(Մտնում են միւս խորհրդակիցները)

ԵՐԵՒՈՅԹ VII

ՀԱՐՊԱԳ. 1, 2, 3, 4, 5, 6, և 7-րդ ԽՈՐՀՐԴԱԿԻՑՆԵՐԸ.

1-ին ԽՈՐՀՐԴԱԿԻՑ

Ի՞նչու ուշացաք: Ինչո՞ւ չէք գալիս
Իւր ժամանակին, ըսպասում էիք դուք,
Որ թագաւորը մարդիկ ուղարկէ
Ձեր ետեւից, հա՛:

4-րդ ԽՈՐՀՐԴԱԿԻՑ

Ես ասուածներին

Աղօթում էի մեր թագաւորի
Բոլոր մեղքերի թողութեան համար.
Ըստիպում էի և ժողովրդին

Նոյնպէս աղօթել:

1-ին ԽՈՐՀՐԴԱԿԻՑ

Իսկ դու ո՞ւր էիր.

5-րդ ԽՈՐՀՐԴԱԿԻՑ

Ես ներկայ էի մի կնոջ գլխաւորին,
 Որ պատիժ կըրեց մեր թագաւորի
 Հըրամանովը իւր անառակութեան
 Յանցանքի համար, և այս պատիժը
 Պիտի ծառայէ իբրեւ օրինակ
 Ըստահակներին, ինչպէս այդ ասաց
 Մեր թագաւորը:

1-ին ԽՈՐՀՐԴԱԿԻՑ

Իսկ զու ուր էիր:

6-րդ ԽՈՐՀՐԴԱԿԻՑ

Ես խօսում էի մեր թագաւորի
 Մի լըրտեսի հետ, որից նոր համբաւ
 Այս օր իմացաց:

1-ին ԽՈՐՀՐԴԱԿԻՑ

Ի՞նչ բան է: Ինչո՞ւ

Վաղօրօք զու ինձ չես յայտնում, եթէ...

(Մտնում է Աժդահակը, դահուքը բարձրանալով բազմում է)

ԵՐԵՒՈՅԹ ՎՄ

ԱԺԴԱՀԱԿ, ԽՈՐՀՐԴԱԿԻՑՆԵՐ

ԱԺԴԱՀԱԿ

Սէպեկներս, ողջոյն ձեզ:

ԲՈՒՈՐԵՔԵԱՆ

Ողջոյն,

Կարող թագաւոր:

ԱԺԴԱՀԱԿ

Կատարեցի՛ր զու

Իմ հըրամանը:

5-րդ ԽՈՐՀՐԴԱԿԻՅ

Կատարեցի, տէր:

ԱժԳԱՀԱԿ

Քեզ շընորհում եմ ոսկի զաւազան,
 Որ այսուհետեւ զու կըրկնապատիկ
 Եւանդով վարես ըստանձնած պաշտօնըդ:
 Անառակներին զու այսուհետեւ
 Այդպէս կը պատժես: Ինձ հաճելի չէ,
 Որ օր ըստ օրէ բազմանան մեր մէջ
 Այդպիսի լըրբերն ու սպականեն
 Մաքուրներին էլ իրանց զգւելի
 Օրինակովը: Ես կամենում եմ
 Իմ տէրութեան մէջ հէշ չը կատարւեն
 Շընութեան գործեր. ես կամենում եմ,
 Որ ժողովուրդըս անարատ լինի.
 Լըսում էք, ծերեր, որ յստակ մնայ
 Իմ ժողովուրդըս: Մեր օրէնքն էլ
 Այդ է պահանջում: Աւագակներին,
 Խաբեքաններին և զոցա նըման
 Սըրիկաներին սատիկ կը պատժես
 Դու այսուհետեւ. նոքա մաշում են
 Տէրութեան հիւքը: Այդ տեսակ ախտից
 Չը պէտք է լինին իմ հողի վերան:
 Եւ եղանակները շուտ արմատախիլ
 Մենք պէտք է անենք: Եւ դորա համար
 Պիտի լինէք խիստ, անողորբելի:
 Ահըն ու երկիւղըն Մեղացու սըրտից
 Պիտի չը հեռանան: Լըսում էք, ծերեր:

ԲՈՒՈՐԵՔԵԱՆ

Լըսում ենք, արքայ:

ԱժԳԱՀԱԿ

Ասացէք տեսնեմ, թէ ի՞նչ էք խորհել:

Մեր գործի մասին, թէ ի՞նչպէս վանենք
 Մենք այն վրտանգը, որ ըստառնում է
 Մեր հայրենիքին: Ինչ մընում է ինձ,
 Խօսքի քաղցրութեամբ ինձ հընար եղաւ
 Արդէն գըրաւել թագուհու սիրտը.
 Համսձայն է նա մեզ հետ եղբօր դէմ
 Դաւազործ լինել:

1-ին ԽՈՐՀՐԴԱԿԻՑ

Կարող թաղաւոր,
 Գիշեր ու ցերեկ երկար ու բարակ
 Խորհելուց յետոյ վերջապէս գտայ
 Մի յարմար միջոց:

ԱԺԴԱՀԱԿ

Շատ բարի, տեսնե՛նք:

1-ին ԽՈՐՀՐԴԱԿԻՑ

Ամենից առաջ մարդիկ ուղարկենք
 Տիգրանին մեզ մօտ հըրաւիրելու:
 Իսկ մենք նախապէս մի ճոխ փառաւոր
 Խընջոյք կը սարքենք: Տիգրանը կը գայ...

ՀԱՐՊԱԳԻՆ (առանձին)

Դու էլ վեր կառնես, կը սպանես նորան:

1-ին ԽՈՐՀՐԴԱԿԻՑ

Տիգրանը կը գայ, և մենք կ'ընդունենք
 Նորան հանդիսով, ինչպէս վայել է
 Այդ թագաւորին: Այնուհետեւ գինին
 Մէջտեղ կը բերենք և խմիչքներով
 Նորա գըլուխը կը շըշմեցընենք:
 Յետոյ, երբ ապշած՝ անդամալուծի
 Նըման նա գետին ընկնէ, մենք իսկոյն
 Կը քաշենք նորան մի խոր փոսի մօտ...

ՀԱՐՊԱԳԷՍ (առանձին)

Անմի'տ խըրուհլակ:

ԱԺԴԱՀԱԿ

Առանց զինու էլ

Դըժար չէ անել, ինչ կամենում ես.

Բայց հետեանքը երկիւղալի է:

2-րդ ԽՈՐՀՐԴԱԿԻՑ

Մի ղեսպանութիւն յղենք նորա մօտ,
Որ յայտնես նորան, իբրեւ թէ մի մեծ
Նըշանաւոր դործ պահանջում է ձեր
Անձամբ տեսութեան: Կարո՞ղ թագաւոր,
Ինձ թւում է թէ այսպիսի պատրասի
Կարող է նորան զըրաւել մինչեւ
Մեր սահմանները, ուր մենք վաղօրօք
Լարած կը լինենք մեր որոգայթը:
Եւ այնուհետեւ...

ԱԺԴԱՀԱԿ

Այդ լաւ ասացիր

Արեւս վըկայ, այդ լաւ ասացիր.

Ի՞նչ կ'ասէք, ծերեր:

ՀԱՐՊԱԳԷՍ

Օ'հ. ասրտափելի

Խեղացի խորհուրդ:

ԲՈԼՈՐԵՔԵԱՆ (բացի 1-ինից)

Խեղացի խորհուրդ:

1-ին ԽՈՐՀՐԴԱԿԻՑ

Այնպէս եմ կարծում Տիգրանը չի գալ:

ԱԺԴԱՀԱԿ

Իսկ ի՞նչու:

1-ին ԽՈՐՀՐԳԱԿԻՑ

Այնպէս: Նա չի գալ: Գիտեմ:

ԱԺԴԱՀԱԿ

Ինչպէս տեսնում եմ անհրաժեշտ է
 Այստեղ թագուհու ներկայութիւնը.
 Անկասկած մեզնից նա աւելի լաւ
 Մօտիկ է, տեղեակ եղբօր բնութեան
 Եւ հակումներին, մեզ կարող է տալ
 Գործնական խորհուրդ: Ուրեմն նրան
 Այստեղ կանչեցէք:

6-րդ ԽՈՐՀՐԳԱԿԻՑ

Մինչև տիրուհու գալը, թագաւոր,
 Հըրաման տնւր ինձ մի լուր հաղորդեմ,
 Թէպէտ անարժան, անախորժելի...

ԱԺԴԱՀԱԿ

Անախորժելի'... շուտ ասան տեսնեմ...
 Արիւնըս իստնեց:

6-րդ ԽՈՐՀՐԳԱԿԻՑ

Կարող թագաւոր,

Մեր հաւատարիմ լըրտէսի խօսքով
 (Նա Պարսկաստանից է ուղիղ գալիս
 Եւ իջեանել է իմ տանըս մէջ)
 Քո խաղաղասէր, խոնարհ, հըպատակ
 Պարսիկների մէջ ըսկըսել է չար
 Ալէկոծութիւն, երկրաշարժին
 Նախընթաց մի խուլ, ըստոր երկրային
 Դըղըրդոցի պէս. դա ոչինչ բարի
 Մեզ չէ գուշակում: Քո թուըն, արքայ...

ԱԺԴԱՀԱԿ

Անո՛ւնը չը տաս...օ՛ դու, Հարպագէս,

Այս քո բանը չէ՞...

6-րդ ԽՈՐՀՐԳԱՅԻՑ

Ճոխ, փարթամ առատ իւր խնջոյքներով,
 Եւ շնորհներով
 Իւր լիաձեռն խոստումներովըն
 Նա խախտել է ողջ ժողովուրդը
 Եւ այժմ ա՛նքողջ ատելի ազգը
 Պաշտում է նրան ինչպէս աստծուն,
 Եւ ըսկասում է նորա մի խօսքին:

ԱԺԳԱՀԱԿ

Լըսում ես, Հարպստ:

ՀԱՐՊԱԳԷՍ

Լըսում եմ, արքայ:

ԱԺԳԱՀԱԿ

Եւ դու չե՞ս գողում:

ՀԱՐՊԱԳԷՍ

Ումնից, Թագաւոր, մի երեխայից

Ո՛չ, կարող Թագաւոր:

ԱԺԳԱՀԱԿ

Անպէ՛տք արարած.

Ես ափսոսում եմ, որ զաւակիդ հետ
 Քո թոքերըն էլ չը խորովեցի:

ՀԱՐՊԱԳԷՍ (մօտենալով գահին)

Ես մեղապարտ եմ: Սուրը քո ձեռիդ,
 Իմ պարանոցը — քո ուսերի տակ:

ԱԺԳԱՀԱԿ

Թէ արի և քաջ չը լինէիր դու
 Պատերազմի մէջ, այս ժամիս ահա

Այս զահոյքի տակ ես քո զլուխը
Կը տապալէի:

ՀԱՐՊԱԳԷՍ

Սըրտանց ինձ ներիր,

Կարող թաղաւոր: Ես ճիշդ կը թափեմ
Եւ մի յանցանքըս կը ջանամ քաւել
Հազար շահաւէտ գործերով:

ԱԺԴԱՀԱՀ

Սակայն

Երդւում ես:

ՀԱՐՊԱԳԷՍ

Այն Միհրի անունով

Երդւում եմ, արքայ:

ԱԺԴԱՀԱԿ

Ես հաւատում եմ:

Սիրելիս, գնա դու էլ պատրաստվիր
Դէպի Պարսկաստան:

6-րդ ԽՈՐՀՐԴԱԿԻՅ

Զոյգ աչքիս վրայ:

ԱԺԴԱՀԱԿ

Կուրուշին այստեղ ինձ մօտ կը բերես
Կասես, թէ պապըդ քեզ կարօտել է,
Ուզում է տեսնել: Նորա հետ քաղցըր
Եւ լաւ կը վարես: Թող մի զայ այստեղ
Մեր այն չար օձը, որին խրդալով,
Երազաբանիս խելքին ընկնելով,
Ես արձակեցի, և որը հիմա
Նենգութեամբ լըցւած՝ սողում է դէպի

Իմ խաղաղ դահլը իւր հարագափին
 Խածեալու հաճար. թող նա դայ այստեղ,
 Աչքիս երեւայ, օ՛հ իմ արևով
 Ահա երբեւում եմ, նորա գլուխը
 Այս գայիսօնով պիտի ջախջախեմ,
 Եւ կը սովորցնեմ այն անիրաւին
 Ապրտամբւելու եղանակները:
 Սիրելիներըս, ինչպէս տեսնում էք,
 Դեռ. ևս մեր հին վերքը չը բուժած,
 Մեր կըրծքի վրայ կանչեցի ահա
 Մի վրտանգաւոր թարախոտ պալար:
 Սիրելիներ՛րըս, դուք պիտի օգնէք
 Ձեր թագաւորին, յուսահատութեան
 Ինձ չը հասցընէք:

(Մտնում է Մարդպետը)

ՄԱՐԴՊԵՏ

Կարող թագաւոր, մեծ-մայր թագունին պատրաստում
 էր գալու, բայց յանկարծ ուշաթափ եղաւ և ընկաւ գետին:

ԱԺԴԱՀԱԿ

Այսօր ուրեմն այս բանը մընաց,
 Եղուց դուք կը դաք—եւ կը հազարդեմ
 Նորա խորհուրդը: Եւ ապա կանենք
 Մեր անելիքը:—Գընացէք բարով: (Գնում է):

Ե՛ՐԵՒՈՅԹ IX

ԽՈՐՀՐԴԱԿԻՅՆԵՐ

ՀԱՐՊԱԳԷՍ

(Յ-րդ խորհրդակցին) Այսօր դու ինձ մօտ ընթրիքի կը գաս:

Տեսարան Գ.

ՏԻԳՐԱՆՈՒՀԻ, ԳՈՀԱՐԻԿ

ՏԻԳՐԱՆՈՒՀԻ

Այստեղ մարդ չը կայ:

ԳՈՀԱՐԻԿ

Ինչո՞ւ: Ի՞նչ կայ որ: Ի՞նչու այդքան յուզւած շփոթւած է տիրուհիս:

ՏԻԳՐԱՆՈՒՀԻ

Եթէ հարկաւոր լինի, որ դու գնաս այնտեղ — կերթաս թէ ոչ:

ԳՈՀԱՐԻԿ

Ո՞ւր: Ի՞նչ բանի համար:

ՏԻԳՐԱՆՈՒՀԻ

Արմաւիր: Յետոյ կասեմ ի՞նչու համար: Առժամանակ դա պիտի ծածուկ մնայ: Ես քեզ կը զգեստաւորեմ այնպէս, որ քեզ ոչ ոք չի ճանաչիլ: Կ'երթաս: Այո՞: Այո՞, սիրելիս, կ'երթաս, կ'երթաս:

ԳՈՀԱՐԻԿ

Ո՛չ. ես ի՞նչպէս կարող եմ — ինձ կը սպանեն, կտոր կտոր կանեն:

ՏԻԳՐԱՆՈՒՀԻ

Մենակ չես դնալ, սիրելիս: Քեզ հետ մարդ կը դնեմ: Ա՛ռ, քեզ լինին այս աղամանդէ մատանին, այս ապարանջանը, այս օղակները: Երբ գնաս և վերադառնաս, քեզ աւելի լաւ բաներ կ'ընծայեմ: Կ'երթաս թէ ոչ:

ԳՈՀԱՐԻԿ

Կ'երթամ: Միայն պէտք է ասես այդ ի՞նչ բան է, որ ծածկուի ես:

ՏԻԳՐԱՆՈՒՀԻ

Ի հարկէ, սիրելիս, էլ ում պէտք է յայտնեմ, եթէ ոչ քեզ: Իր ժամանակին կ'իմանաս: Հիմա ինչ համար էլ այդ բանը դեռ բոլորովին պարզ չէ, դեռ մութ է:

ԳՈՀԱՐԻԿ

Կ'երթամ: Անպատճառ կ'երթամ: Մօրս, ազգականներիս էլ կ'ը տեսնեմ. շատ կարօտել եմ: Ե՞րբ գնամ:

ՏԻԳՐԱՆՈՒՀԻ

Ես կ'ասեմ երբ: Այժմ իմ առանձնաւենեակս գնանք:

(Կ'ը շարունակւի)

ԱՌԱՆՑ ԴԱԻԱՆԱՆՔԻ

ժամանակակից վեպ Հենրիկ Սենկևիչի

Քարգամ Տ. ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆԻ

ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ

(Շարունակութիւն 1)

Հոռոմ, 12 Յունւարի:

Երէկ գրելիս ես գրգռւած դրութեան մէջ էի: Բայց ինձ թւում է, որ ես շօշափեցի թէ իմ և թէ ընդհանուր մարդկային հոգու վէրքը: Լինում են ըրպէներ, երբ ես անտարբերութեամբ եմ վերաբերում այդպիսի հարցերի, բայց երբեմն նրանք ինձ անդթաբար տանջում են, մանաւանդ որ իմ մէջ են ծածկւած այդ հարցերը: Գուցէ լաւ կը լինէր չը մտածել այդ հարցերի մասին, բայց նրանք վերին աստիճանի կարեւոր հարցեր են... Իսկ մարդս անպատճառ ուզում է իմանալ, թէ ի՞նչ է սպասում իրան և թէ ինքը ինչպէս պէտք է կարգի դնի իւր կեանքը: Ես շատ անգամ եմ փորձել՝ տեսլ վերջապէս ինքս ինձ,—բաւական է, այդ կախարդւած շրջանից դուրս չեմ կարող գալ, լաւ է սկի չը մտնես մէջը: Ես ինձ կուշտ և ուրախ զազան զարձնելու համար բաւականաչափ կարողու-

1) Տե՛ս «Մոլորճ» № 1.

Թիւն ունեւմ, բայց ես չեմ կարող ընդ միշտ բաւականանալ զրանով: Ասում են, որ սլաւոնների բնութեան մէջ մի քիչ հակումն կայ դէպի միստիկականութիւն: Ես նկատել եմ, օրինակ, որ մեր բոլոր մեծ գրողները իրանց կեանքի վերջին տարիները միստիկ են դառնում: Ել ինչու պէտք է զարմանալ, որ երբեմն-երբեմն սովորական մարդիկն էլ են մի քիչ տանջւում: Իսկ զալով ինձ, ես պէտք է զրէի իմ ներքին վրդովմունքների մասին՝ հոգուս պատկերը պարզ դուրս բերելու համար: Բացի այդ՝ մարդ երբեմն պահանջ է զգում ինքն իւր առաջ արդարանալու: Թրինակ՝ ես, այդ անվերջ «չը գիտեմ»-ը հոգումն, պահում եմ կրօնի պատւիրանները և ինձ կեղծաւոր չեմ համարում: Կեղծաւորութիւն կը լինէր իմ կողմից, եթէ որ ես «չը գիտեմ»-ի փոխարէն կարողանայի ասել՝ «գիտեմ, որ ոչինչ չը կայ»: Բայց մեր սկեպտիկականութիւնը՝ բացարձակ բացասութիւն չէ, այլ աւելի՝ մի տեսակ ցաւոտ ու հոգեմաշ կասկած է, թէ դուցէ ոչինչ չը կայ. այդ՝ մի թանձր մշուշ է, որ պատել է մեր գլուխը, ճնշում է մեր կուրծքը և ծածկում է լոյսը մեր աչքից: Ես մեկնում եմ ձեռներս դէպի արեգակը, որ դուցէ լոյս է տալիս այդ մշուշից զէնը: Եւ կարծում եմ, որ միմիայն ես չեմ՝ այդ զրութեան մէջ գտնւում և որ կիւրակէ օրերը պատարագ զնացողներից շատերի, շատ շատերի աղօթքը կարելի է երեք խօսքով արտայայտել՝ «Աստուծ, փարատիր խաւարը»:

Ձեւ կարողանում այսպիսի բաների մասին ստունասիրտ գրել: Կրօնական կանոնները ես պահում եմ նոյնպէս և այն պատճառով, որ սաստիկ փափագ ունիմ հաւատալու... Այն վարդապետութիւնը, որով ես դաստիարակել եմ, ողորմածութիւնը հաւատի անհրաժեշտ պայմանն է համարում,—և ես սպասում եմ ողորմածութեան: Սպասում եմ, որ մէկը ինձ շնորհի այնպիսի հոգեկան դրութիւն, որ ես կարողանամ հաւատալ առանց կասկածանքի ամենաչնչին նշոյլի, հաւատալ այնպիսի խորին հաւատով ինչպէս հաւատում էի երեխայ ժամանակս: Ինձ զեկավարում են ազնիւ դրդումներ. այդ դրդումների մէջ վատ բանի նշոյլ անդամ չը կայ, ընդհակառակը՝ ինձ աւելի ձեռնառու կը լինէր կուշտ ու ուրախ գազան լինել:

Բայց եթէ ինձ պէտք լինէր իմ արտաքին բարեպաշտութիւնը արդարացնել ոչ այդքան ազնիւ ու աւելի գործնական նկատումներ:

րով, այդպիսի նկատումներ էլ բաւական կարող էի առաջ բերել: Մի քանի պարտականութիւններ կան, որոնց կատարելը ինձ համար սովորութիւն է դարձել. ինչպէս Հանրի IV-ը ասում էր, թէ Պարիզը արժի մի պատարագ, այնպէս էլ ես ինքս ինձ ասում եմ՝ ուրիշների հանգստութիւնը արժի մի պատարագ: Իմ հասարակութեանը պատկանող մարդիկ ընդհանրապէս կատարում են կրօնի պահանջած ծէսերը, իսկ իմ խիղճս միայն այն ժամանակ կարող կը լինէր որ և է բողոք յայտնել, եթէ որ ես կարողանայի ինքս ինձ «չը գիտեմ»-ից աւելի վճռողական մի բան ասել: Վերջապէս՝ ես եկեղեցի եմ գնում, որովհետեւ ես քառակուսի աստիճանի հասցրած սկեպտիկ եմ, որ կը նշանակի, թէ ես մինչև անգամ իմ սեպհական սկեպտիկականութեանս էլ սկեպտիկաբար եմ վերաբերւում:

Հէնց այդ է վատը: Իմ հոգին իւր մի թւել քաշ է տալիս գետնահանց:

Դրութիւնս աւելի դառը կը լինէր, եթէ որ ես միշտ այդ հարցերին այնպէս զգայուն սրտով վերաբերէի, ինչպէս վերջին անգամ՝ ինքս ինձ խոստովանութիւն անելիս էի վերաբերւում: Իմ բախտիցս, այդպէս չէ: Ինչպէս արդէն ասել եմ, պարբերաբար ինձ վրայ անտարբերութիւն է գալիս: Ժամանակ առ ժամանակ կեանքը ինձ առնում է իւր դիրքը և թէև ես այնուամենայնիւ չեմ մոռանում, թէ ինչ արժէք ունին նրա բոլոր քաղցրութիւնները, բայց էլի ոտով գլխով անձնատուր եմ լինում նրան, և այն ժամանակ բարոյական to be or not to be հարցը (լինել թէ՛ չը լինել) ինձ համար ոչ մի նշանակութիւն չի ունենում: Տարօրինակ երևոյթ է և մինչև այժմ քիչ ուսումնասիրւած, թէ որքան սաստիկ կերպով է ներգործում այդ դէպքում շրջապատող միջավայրի (среда) բռնակալութիւնը: Օրինակ՝ Պարիզում ես աւելի հանգիստ էի լինում և զրա պատճառը միայն այն չէր, որ ինձ խլացնում էր ջաղացի անիւների գղղղոցը, որ ես ինքս էլ եւ. էի գալիս այդ եւման ջրի մէջ, որ «վարժութեան ժամերը» ոչ սրտումս, ոչ էլ գլխումս ուրիշ բանի համար տեղ չէին թողնում. ոչ, այնտեղ մարդիկ, գուցէ անգլխակցսրար, այնպէս են ապրում, կարծես թէ ամենքն էլ հաւատացած են, որ մարդ պէտք է իւր բոլոր ոյժերը նւիրի կեանքին, որովհետեւ կեանքից յետոյ միայն քիմիական պրօցեսներ են լինելու: Այնտեղ

իմ երակաղարկն էլ սկսում է բաբախել հասարակական երակաղարկի հետ միասին ու ես էլ տրամադրւում եմ ընդհանուր տրամադրութեան համապատասխան: Ուրախանում եմ թէ տխրում, ծեծում եմ թէ ծեծւում, արտաքուստ ես հանգիստ եմ լինում:

Հում, Բարուինո փողոց, 13 լուսարի:

Մինչև այստեղից հեռանալս չորս օր է մնում. ուզում եմ գնալուցս առաջ ի մի ամփոփել իմ մասին ասածներս: Ես՝ մի քիչ յոգնած, սաստիկ տպաւորւող և ջղային մարդ եմ: Արտաքին կրթութիւնից սաստկացած ինքնաճանաչութիւնս այնքան բարձր է, որ աւհասարակ ես ինձ կարող եմ մոտաորապէս զարգացած մարդ համարել:

Սկեպտիկականութիւնս, — քառակուսի դարձրած սկեպտիկականութիւնս չի թողնում, որ իմ մէջ որ և է անյողոթիւ համոզմունք մնայ: Ես նայում եմ, դիտում եմ, երբեմն-երբեմն ինձ թւում է, որ ես ըմբռնում եմ իրերի էութիւնը, բայց վերջ ի վերջոյ այդ էլ է ինձ կասկածելի թւում: Ասացի արդէն, թէ ինչպէս եմ վերաբերւում կրօնին: Գալով քաղաքական հայեացքներին՝ ես պահպանողական եմ, որքան որ իմ դրութեան մէջ դանդաղ կարող է պահպանողական լինել և որքան պահպանողականութիւնը բաւարարութիւն է տալիս իմ ճաշակին: Աւելորդ է ասել, թէ որքան տարբեր է այդ տեսակ պահպանողականութիւնը այն հայեացքից, որով անշարժութիւնը մի տեսակ դաւանանքի նման բան է, որին մինչև անգամ չի կարելի կրիտիկաբար վերաբերւել: Ես այնքան քաղաքակրթւած մարդ եմ, որ չեմ կարող անպայման կերպով արիստոկրատիայի կողմն անցնել: Այդ տեսակ խաղալիքներով զբաւււում են յետ ընկած, խուլ անկիւններում կամ այնպիսի հեռաւոր երկիրներում, ուր զաղափարները մոդայի պէս մի քանի տարով ուշ են հասնում: Ես սիրում եմ զգացուն ջղերի տէր, զարգացած մարդկանց և փնտռում եմ նրանց այնտեղ, որտեղ աւելի հեշտ կարելի է նրանց գտնել: Ես սիրում նրանց այնպէս, ինչպէս սիրում եմ՝ զեղարւեստի արտադրութիւնները, գեղեցիկ տեսարանները, սիրուն կանանց: Եւ էսթետիկական գիւրազգացութիւնս՝ ինչքան զւարճու-

Թիւն է պարզեւում ինձ, այնքան էլ տհաճութիւն է պատճառում, բայց ե՛ միշտ մատուցել է ու մատուցանում է ինձ մի մեծ ծառայութիւն,—նա ինձ պահպանում է ցինիկականութիւնից, այսինքն կատարելապէս փշանալուց և առ այժմ ինձ համար բարոյական սկզբունքների տեղն է բռնում: Մի քանի յանցանքներ ես չէի կարող անել ոչ այն պատճառով որ այդ յանցանքները չարիք կը համարէի, այլ նրա համար, որ զգուշ կը զար նրանց անձուռնի արտաքին աեսքից:

Ընդհանրապէս ինձ թւում է, որ ես՝ դուցէ և մի քիչ փշայած, բայց կարգին մարդ եմ՝ կամ աւելի ճիշտ ասած առ այժմ օդի մէջ կախ ընկած, ոչ մի — ոչ կրօնական, ոչ էլ հասարակական — դաւանանքի վրայ չը յենուող մարդ եմ: Ես ոչ մի նպատակ չ'ունեմ, որին կարողանայի նւիրել կեանքս, և դրանից է, որ այսպէս վառ եմ զգում ինձ:

Վերջացնելով մի քանի խօսք էլ ասեմ՝ ընդունակութիւններու մասին: Հայրս, հօրաքոյրս, ընկերներս, մասամբ էլ՝ նոյնպէս և կողմնակի մարդիկ ինձ համարեա չը տեսնած ընդունակութիւնների տէր են համարում: Ես ինքս խոստովանում եմ, որ իմ լսելքս զուրկ չէ փայլից: Բայց «l'improductivité slave»-ը ի դերեւ չի հանելու ինձ վրայ դրդող բոլոր յոյսերը: Ի նկատի առնելով այն բոլորը, որ ես արել եմ մինչև այժմ՝ կամ, աւելի ճիշտ ասած, որ ոչինչ չեմ արել ոչ միայն ուրիշների, այլ և ինձ համար, ես ստիպւած եմ երթադրել, որ հէնց այդպէս էլ կը լինի սպազացում:

Իսկ այդ գիտակցութիւնը աւելի ցաւ է պատճառում ինձ քան թւում է առաջին անգամից: Իմ հեղնութիւնս, ինքս իմ մասին մտածելիս, դառն հեղնութիւն է լինում: Այն հոգի մէջ, որից Ասուած ստեղծել է Պլոշուսկիններին, մի տեսակ անպաղտութեան խոսնորդ կայ, որովհետև նրա վրայ ամեն բան շատ շուտով ու շատ փարթամ կերպով է ծլում և ոչ մի բան պտուղ չի տալիս: Եթէ ես այդպէս անսրտուղ տեղովս իսկապէս հանճարաւոր ընդունակութիւններ ունենայի, հետաքրքրական օրինակ կը լինէի նոր տեսակ հանճարի, — անպորտֆէյլ հանճարի այնպէս, ինչպէս որ կան անպորտֆէյլ միւսիւսներ:

Այդ՝ «անպորտֆէյլ հանճար» սահմանաքանութիւնը ինձ ճիշտ

է թուում: Հարկաւոր կը լինի արտօնութիւն վերցնել այդ զիւտի համար: Ի հարկէ. չէ որ բացի ինձնից շատերը, անշուշտ շատերը կը կրեն այդ մականունը: Ինձպէսներ թիւը լեզեոն է: »L'improductivité slave»-ը կարող է մնալ ինքնըստինքեան, անսորտֆէյլ հանձարն էլ ինքնըստինքեան,—այդ մեր զուտ լեհական պտուղն է: Դարձեալ կրկնում եմ,—ինձպէսներ թիւը լեզեոն է: Ես չը գիտեմ աշխարհիս երեսին բացի մեր երկրից մի ուրիշ անկիւն, ուր այնքան փայլուն ընդունակութիւններ զուր կորչելիս լինեն, ուր մինչև անգամ արդիւնք տուողներ քիչ, այնքան անասելի քիչ արդիւնք տալիս լինեն Աստուծոց իրանց ստացած շնորհքների համեմատութեամբ, որքան որ մեզնում են կորչում ու որքան քիչ արդիւնք որ մեր երկրումն են տալիս:

Հսում, Բաբուլինո փողոց, 14 լուսնարի:

Հօրաքրոջս կրկին նամակ է գրել, սաստիկ խնդրում—պահանջում է, որ շուտ դնամ: Գալիս եմ, սիրելիս, գալիս, և Աստուծոն է յայտնի՝ այդ միմիայն քո սիրուն եմ անում, թէ չէ ես աւելի լաւ կը համարէի այստեղ մնալ: Հայրս տկար է, վերջին ժամանակներս մարմնի ձախ կողմը սկսել է թուլանալ: Ես շատ խնդրեցի, բժիշկ հրաւիրեց, բայց հաւատացած եմ, որ բժշկի գրած դեղը կը դնի պահարանը, կը կողպի՝ ինչպէս միշտ արել է: Մի օր նա բաց արեց պահարանը և, ցոյց տալով հարիւրաւոր շիշեր, սրահներ ու տուփեր, ասաց ինձ.—«Այս բոլորը որ առողջ մարդ ուտէր ու խմէր՝ չէր զիմանալ, ուր մնաց՝ հիւանդը»: Մինչև այժմ բժշկութեան վրայ այդպիսի հացեացք ունենալը վատ հետեանքի չի հասցրել հօրս, բայց սպառաջի համար սիրտներս անհանդիստ է լինում:

Միւս պատճառը, որ ես չեմ ուզում՝ դնալ, հօրաքրոջս զիտումներն են: Շատ բնական է, որ նա ուզում է ինձ պատկել: Զը գիտեմ՝ արդեօք ինկատի ունի որ և է հարսնացուի (Աստուծոյ տայ, ոչ ոքի ի նկատի չ'ունենայ), բայց յարգելի պառաւը իւր զիտաւորութիւնները չի ծածկում: «Որ քո նման փեսացուի համար,—գրում է նա,—իսկոյն պատերազմ կը ծագի կարմիր ու սպիտակ վարդերի մէջ, այդ հեշտ է գուշակել»: Առ: Բայց ես շատ եմ չար-

չարւած և չեմ ուզում ոչ մի պատճառ դառնալ, մանաւանդ չեմ ուզում Հէներիկ VII-ի նման՝ վարդերի պատերազմը վերջացնել պսակելով: Միւս կողմից (այդ ի հարկէ չեմ կարող ասել հօրաքրոջս, բայց ինքս իմ առաջ կը բացւեմ)՝ ես չեմ սիրում լեհուհիներին: Ես երեսուն ու հինգ տարեկան եմ, ես էլ՝ ուրիշ բոլոր շատ ասրած մարդկանց պէս զանազան սիրային արկածներ եմ ունեցել, լեհուհիների էլ եմ ուստ եկել, և այդ բոլոր արկածներն ու ընդհարումները ինձ վրայ աչն ապաւորութիւնն են թողել, որ լեհուհիները ամենասանձարմար, ամենասաստիկ չարչարող կանայքն են աշխարհում: Զը զիտեմ՝ ընդհանրապէս առած լեհուհիները Փրանսուհիներից ու գերմանուհիներից աւելի բարոյական են թէ չէ, բայց զիտեմ որ նրանցից շատ աւելի պաթետիք են: Մի տեսակ ցուրտ եմ զգում երբ որ այդ բանի մասին մտածում եմ: Ինձ հասկանալի է էլեզիան՝ փշրւած գաւաթի առիթով, երբ մարդ առաջին անգամ տեսնում է գաւաթի՝ գետնին ցիր ու ցան ընկած՝ բեկորները, բայց կարգաւ այդ էլեզիան միատեսակ յուզմունքով մի քանի անգամ կոտորուած գաւաթի վրայ, — այդ, նման է օպերտի: Ի՞նչ եմ ասում, շատ դուրեկան բան է «կարեկցող ունկնդրի» դերը, որ քաղաքավարութիւնից ստիպւած լուրջ բանի տեղ պէտք է դնի այդ բոլորը: Այ, տարօրինակ, Փանոսաստիք կանայք՝ կրակոտ գլուխներով ու ձկան տեմպերամենտով: Նրանցում չը կայ ոչ միայն ուրախութիւն, այլ և պարզութիւն: Նրանք աւելի հետաքրքրւում են զգացմունքի ձևով և քիչ են ուշք դարձնում ներքին բովանդակութեան վրայ: Այդ պատճառով մարդ երբէք չի կարող իւր գործը ինչպէս պէտքն է առաջ տանել լեհուհու հետ: Ֆրանսուհու, իտալուհու հետ բան բռնելիս, եթէ մարդ սկզբի յատաճադութիւնները տրամաբանօրէն կազմի, միշտ կարող է սպասել իւր «ergo»-ին (ուրեմն): Իսկ լեհուհու հետ՝ երբէք: Մէկը, չը զիտեմ ով, ասել է, թէ՛ տղամարդը սխալւելիս կ'ասի՝ երկու անգամ երկուսը կ'անի հինգ, և սխալը հեշտութեամբ կարելի է բռնել, իսկ կինը սխալւելիս կը սկսի պնդել, թէ երկու անգամ երկու կ'անի լամպ, և աչն ժամանակ երկինք էլ թռչես բան չես կարող անել: Ահա այդպիսով, ամենից առաջ՝ լեհուհիների տրամաբանութեամբ կարող է դուրս գալ, որ երկու անգամ երկուսը չորս չէ, այլ լամպ, սէր, ատելութ-

թիւն, կառու, արտասուք, պարտականութիւններ, ճնճղուկ, արհամարհանք, — ոչինչ չի կարելի ոչ նախատեսել, ոչ հաշուել, ոչ էլ կարելի է նախագուշութեալք մի որ և է միջոց ձեռք առնել: Գուցէ այդ թակարդների շնորհիւ լեհուհիների առաքինութիւնը աւելի է ապահոված քան ուրիշ կանանցը, թէկուզ այն պատճառով որ յարձակում գործողները աստիկ տաղակութիւն են զգում: Բայց մի բան, որ ես շատ լաւ եմ նկատել և չեմ կարող նրանց ներել, այդ այն է, որ նրանց թակարդները, պատնէշները, որոգայթները, քաջասիրտ ինքնապաշտպանութիւնը, — բոլորն էլ գործ են ցնւում ոչ այնքան թշնամիներին շուտով յետ մղելու, որքան՝ բուռն յուզմունքներ ստանալու համար:

Մի անգամ ես խօսում էի այդ բանի մասին, ի հարկէ աշխատելով որքան կարելի է հաբը (платок) ոսկեզօծել, մի շատ սրամիտ լեհուհու հետ, որ սակայն զուտ լեհուհի չէր, այլ կիսով չափ (նրա հայրը իտալացի էր): Նա լսեց իմ ասածն ու պատասխանեց.

— Այդ բանում դուք այն տեսակէտիցն էք նայում, որից նայում է աղւէսը աղաւնէտան վրայ: Ձեզ դուր չի գալիս, որ աղաւնիները շատ բարձր են ապրում և որ նրանց թևերը հաւերի թևերից ուժեղ են: Ձեր բոլոր ասածները կարելի է մեկնել յօգուտ լեհուհիների:

— Ի՞նչպէս,

— Որքան որ լեհուհին վատ է իբրեւ ուրիշի կին, այնքան նա կարող է ցանկալի լինել իբրեւ սեփական կին:

Ինձ, ինչպէս ասում են, նեղը գցեց և ես չը կարողացայ իսկոյն պատասխան դռնել նրա ատածին: Գուցէ և ճիշտ է, որ ես այն տեսակէտիցն եմ նայում ինչ տեսակէտից որ աղւէսն է նայում աղաւնէտան վրայ: Անկասկածելի է և այն, որ, եթէ ես ընդհանրապէս՝ ստիպւած լինէի պատկել և մասնաւորապէս՝ լեհուհու հետ պատկել, այդ լեհուհուն կը փնտռէի ոչ միայն բարձր տեղում ապրող աղաւնիների մէջ, այլ և միմիայն սպիտակ աղաւնիների մէջ:

Բայց ես կարող եմ ինձ համեմատել ձկան հետ, որ այն հարցերին, թէ ինչ սօսում է ուզում իրան եփեն, պատասխանում է, թէ ամենից առաջ՝ սկի չի ուզում եփւած լինի: Այստեղ ես նորից սխտւում եմ իմ մեղադրանքները ձեզ դէմ, սիրելի հայրենակցուհի-

ներս: Անդհանրապէս՝ դուք աւելի սիրոյ զրաման էք սիրում քան նոյն իսկ սէրը: Ձեզնից ամեն մէկը մի թագուհի է ստեղծւած, և դուք զրանով սարսափելի տարբերում էք ուրիշ կանանցից: Ձեզնից իւրաքանչիւրը կարծում է, թէ հէնց միմիայն նրանով, որ թոյլ է տալիս իրան սիրել, ահադին բարերարութիւն է անում: ձեզնից ոչ մէկը չի համաձայնիլ միայն լրացուցիչ մասն լինել լոյսամարդու կեանքի, որ մենք գոյութիւն ունենք ձեզ համար, և ոչ թէ դուք՝ մեզ համար: Վերջապէս՝ դուք աւելի ձեր երեխաներին էք սիրում քան ձեր մարդուն: Ձեր մարդու վիճակը՝ արբանեակի վիճակ է: Ես շատ անգամ եմ՝ այդ բանը զիտել, - դուք այդպէս էք ամեն տեղ. դուք միայն հազարից մէկ էք փայլում՝ աւազի մէջ փայլող գոհարի պէս: Ոչ, թագուհիներս, թոյլ աւէք ինձ հեռուից զլուսն տալ ձեզ:

Մի անգամ ընդ միշտ երկրորդական նշանակութիւն ունեցող բան դարձնել իւր բոլոր նպատակները, բոլոր իրէականները, ամեն օր խնկի նման վառել կնոջ սեղանի վրայ՝ այն էլ սեփական կնոջ, — չէ՛, mesdames, այդ մի փոքր քիչ է մարդու համար: Ասենք՝ իմ ինքնաձանաչութիւնս իսկոյն ինձ հարց է տալիս, «իսկ զրանից լաւ ի՞նչ կարող ես անել, ի՞նչ զիտուորութիւններ, ի՞նչ ծրագիրներ ունիս: Դ՛ու որ՝ հէնց իսկ և իսկ նրա համար ես ստեղծւած, որ ողջակէզ լինես»:

Բայց չէ՛, — թող կորչի, մարդ որ պատկեց պէտք է այնպէս փոխի կեանքը, այնքան սովորութիւններից, սուսնձնայատկութիւններից, ճաշակներից հրաժարւի, որ դժուար թէ ամենամաքուր, ամենավեհ սէրն էլ կարողանայ վարձատրել այդ բոլորի փոխարէն: Այդ իմ բանս չէ: Ես սուսնց այն էլ կարգին չարչարւած եմ: Ամուսնութիւնը՝ կամքի և զէպի կանայք զգացած հաւատի այնպիսի մի վիթխարի արտայայտութիւն է, որ իմ ոյժս չի պատիլ այդ անել: Դարձեալ կրկնում եմ, — ես չեմ ուզում եփած լինեմ ոչ մի սուսով:

Վարչաւա, 21 խոնարի:

Այս առաւօտ հասաց այստեղ, բայց որովհետեւ Վիկենայում իջեանեցի, ճանապարհը ինձ շատ չի նեղացրել: Շատ ուշ է, ջգերս

էն թողնում քնեմ, ուտոի սկսում եմ գրել Քիչ-քիչ սովորում եմ չիշատակարանիս, և այդ սկսում է ինձ զւարճութիւն պատճառել: Մեր տանը ուրախութիւն է այժմ... Ի՛նչ քաղցր էակ է հօրաքոյրս: Շատ հաւանական է, նրա քունն էլ այժմ չի տանում ուրախութիւնից, իսկ ճաշին ոչինչ չը կարողացաւ ուտել: Պլոշովում նա սովորաբար ամեն օր կուտւմ է իւր կալածի կառավարիչ պան Խլաստովսկու հետ, որ շատ բարկացող շլեակաւի է, թոյլ չի տալ որ իրան ասեն թէ աչքի վերեւ յօնք կայ և ամեն մի խօսքին տալը կը պատասխանի: Նրբ որ կռիւը հասնում է այնտեղ, որ ըստ երեւոյթին նրանք պէտք է մի քանի բռնկից յետոյ կարեն իրարից յարաբերութիւնները, հօրաքոյրս ըսում է և սկսում է ակորժակով, մինչև անգամ ազահութեամբ ուտել: Այսօր նա պէտք է բաւականանար վնայնթալով ծառաների վրայ, որ նրա սիրտը այնքան չը հովացրեց ինչքան պէտքն էր: Զընայելով դրան՝ նա շատ լաւ տրամադրութեան մէջ էր, և անկարելի է նկարագրել, թէ որքան քնքշութիւն կար այն հայեացքների մէջ, որ նա ակնոցի տակից քցում էր ինձ վրայ: Նրա ծանօթների շրջանում ինձ կուռք են անւանում և նա դրանից սաստիկ նեղանում է:

Կասկած չը կայ. իմ ահա ու եւթադրութիւններս արդարացան: Ոչ միայն մտադրութիւն կայ, այլ մինչև անգամ հարսնացուի տեղ էլ է արած: Հօրաքոյրս ճաշից յետոյ սովորութիւն ունի մեծ-մեծ քայլերով քայլել մի անկիւնից միւսը և մտածել՝ ինքն իրան խօսելով: Եւ այդպիսով, չը նայելով այն խորհրդաւորութեանը, որով նա շրջապատում է իրան, ևս լսեցի հետեւեալ մենախօսութիւնը.

— Նրիտասարդ, զեղեցիկ, հարուստ, հանձարեղ... չեմար կը լինի, եթէ իսկոյն չը սիրահարւի:

Վաղը դնում ենք փածկորէքի (pique-nique), որ երիտասարդները սարքում են ի պատիւ տիկիներին: Խնջոյքը շատ շքեղ կը լինի:

Վարչաւա, 25 յունւարի:

Ես յաճախ ձանձրանում եմ պարահանգէսներում իբրեւ «homo sapiens», տանել չեմ կարողանում նրանց իբրեւ փեսացու, որ ապագայում պէտք է աճուսին լինեմ, բայց երբեմն սիրում եմ նրանց

իբրև արտիստ,—ի հարկէ անպորտֆէյլ արտիստ: Ի՛նչ զեղեցիկ է, օրինակ, լացն, պայծառ լուսաւորւած, ծաղիկներով զարդարած սանդուղքը, որով վերև են բարձրանում պարահանութեան շորեր հագած կանայք: Նրանք բոլորը այդ ժամանակ շատ բարձրահասակ են երևում ինձ, իսկ երբ ես նրանց նայում եմ ներքևից ու տեսնում եմ, թէ ինչպէս նրանք յետևներից քաշ են տալիս շէյֆները, միտքս են գալիս Ֆակոբի՝ երազում տեսած՝ հրեշտակները: Ես սիրում եմ այդ շարժումը, լոյսը, ծաղիկները, այդ նուրբ կտորները, որոնք նոսր մշուշի նման պատում են ջահէլ օգիորդների մարմինները: Իսկ այդ վզերը, լանջերն ու ուսերը... որոնք թիկնոցներից ազատւելով կարծես ստուգում պնդանում են օդի մէջ ու մարմարի պնդութիւն են ստանում: Հոտառութիւնս էլ մեծ զարճութիւն է ստանում: Սիրահար եմ լաւ անուշահոտութիւնների:

Խնջոյքը շատ յաջող է: Սրդարութիւնը պահանջում է ասել, որ Ստաշկսկին այդպիսի բաներ սարքելու շնորհք ունի: Ես հօրաքրոջս հետ եկայ, բայց սրահում աչքիցս կորցրեցի նրան, որովհետև Ստաշկսկին վազէվազ իջաւ ներքև նրան սանդուղքովը տանելու համար:

Հօրաքրոջս հազին մի տեսակ երկար թիկնոց է կզաքիսի մորթուց, որ նա միշտ հագնում է այդ տեսակ խնջոյքների գնալիս: Վահլիճը մոնելով, ես կանգ առայ զրան մօտ մի քիչ չորս բոլորքս աչք ածելու համար: Մարդ միշտ մի տեսակ օտարոտի ապաւորութիւն է զգում, երբ որ երկարատե բացակայութիւնից յետոյ նորից իւր հայրենակիցների մէջ է ընկնում: Մարդ այն ժամանակ կատարելապէս զգում է որ զրանք իրան աւելի մօտ մտրդիկ են քան բոլոր նրանք, որոնց հետ ուրիշ տեղերում պատահել է, բայց այնուամենայնիւ ժամանակով մարդ զննում է նրանց և եզրակացութիւններ է անում օտարի նման: Կանայք առանձնապէս զրաւեցին իմ ուշադրութիւնը:

Այսպէս թէ այնպէս, մեր հասարակութիւնը փայլուն հասարակութիւն է: Գեղեցիկ դէմքեր էլ են պատահում, ազեղներ էլ, բայց բոլորի վրայ էլ հին և նորք քաղաքակրթութեան դրոշմ է երևում: Կանանց վզերն ու ուսերը, մինչև անգամ մատղաշ, դեռ չը կազմակերպւած վզերն ու ուսերը Սևրի ձենատակի են յիշեցնում: Գծերը

գողորիկ են, զգացու՞մ է զեղարւեստական կատարելութիւն: Ինչ ոտներ տեսայ, ինչ ձեռներ, ինչ զլուխներ՝ ճիշտ որ այստեղ եւրոպացի չեն ձեւանում, այստեղ հէնց Եւրոպա է:

Այդպէս կանգնած մնացի մօտ քառորդ ժամ, մտածելով նոյնպէս և այն բանի մասին, թէ տեսնես այդ սիրուն զլուխներից, այդ լանջերից ո՞րն է է ինձ համար ընտրել հօրաքոյրս: Այդ ժամանակ ինձ մօտեցան Մեատօինսկիները: Մարդուն մի քանի ամիս առաջ տեսել էի Հռոմում: Անոջ հետ էլ առաջուց ծանօթ էի: Ես սիրում եմ նրան, նա վերին աստիճանի համակրելի դէմք ունի: Նա պատկանում է այն հազազիւտ լեհուհիների թւին, որոնք չեն մաշում իրանց մարդկանց կեանքը, այլ նւիրում են նրանց իրանց կեանքը: Մի քիչ ժամանակից յետոյ մեր մէջ բուսաւ մի ջայէլ օրիորդ, բարեւեց տիկին Մեատօինսկային ու մեկնեց ինձ սպիտակ ձեռնոցի մէջ ամփոփւած ձեռքը:

— Ձեռ ձանաչում ինձ, Լէօն:

Այդ հարցը ինձ մի քիչ շփոթեցրեց: Առաջին բոպէին ես չը ձանաչեցի հետո խօսողին, բայց այնուամենայնիւ, չուզենալով անքաղաքավարի դանւել, սեղմեցի նրա ձեռքը, զլուխ տուցի, ժրպտացի և պատասխանեցի, — «Ինչպէս չէ, ինչպէս չէ: ձանաչում եմ: Ի հօրկէ»: Անշուշտ այդ բոպէին դէմքս շատ յիմար արտայայտութիւն էր ստացել, որովհետեւ պանի Մեատօինսկան ծիծաղեց ու ասաց.

— Եկէք խոստովանւեցէք, չը ձանաչեցիք չէ. դիտէք ով է, — Անեկա Պ.:

Անեկան, իմ կուզի՛նս: Ձարմանալի չէ, որ ես նրան չը ձանաչեցի: Ես նրան տեսել եմ սրանից տասը, տասնըմէկ տարի առաջ երբ նա դեռ ծնկահան շորեր էր հագնում: Միտքս է, Պրշովումն էինք այն ժամանակ, պարտէզում—վարդադոյն գուլպաներ էին հագին և մոծակները սատի՛յ կծոտում էին նրան, որի պատճառով նա քուռակի նման ոտները զետնոյն էր տալիս: Ինչպէս կարող էի ես գլխի ընկնել, որ այդ մանուշակազարդ լանջը, այդ սպիտակ ուսերը, այդ թուխ աչքերը, այդ չքնաղ դէմքը, — մի խօսքով այդ փթթազարդ օրիորդը և այն բարակ ոտներով ազուաւիլը, — միևնոյնն են: Ս', ի՞նչ զեղեցիլ է: Ինչ հիմանալի թիթեռ է դուրս եկել այն բոժոժից: Ես կրկին և այս անգամ աւելի անկեղծութեամբ մեկնեցի

Նրան ձեռքս: Յետոյ Սնեատինսկիները հեռացան, իսկ Անեկան ասաց ինձ, որ Նրան ուղարկել էին իմ յետևից իւր մայրն ու հօրաքոյրս: Ես թեւս առաջարկեցի Նրան և մենք միասին Կնացինք զէպի դահլիճի խորքը:

Ձեռաց ամեն բան սլարզւեց ինձ համար: Ակներև է, հօրաքոյրս Անեկային ինկատի ունի: Այս էր ուրեմն զազտնիքը, այ անսպասելի բան: Հօրաքոյրս միշտ շատ սիրել է Անեկային և շարունակ տանջել է սիրտը պանի Պ.-ի անտեսական հոգսերով: Ինձ միայն այն էր զարմացնում որ Նրանք հօրաքրոջ տանը չէին եղել. բայց ես չէի ուզում մտածել այդ հարցը վճռելու համար և աւելի լաւ համարեցի զննել Անեկային, որ հասկանալի է՝ սկսեց ինձ աւելի հետաքրքրեցնել քան կը հետաքրքրեցնէր առաջին պատահած օրիորդը: Ճանապարհին ես բաւական ժամանակ գտայ թէ խօսակցութեան համար, թէ հարցաքննութեան. մենք գնում էինք դահլիճի միւս ծայրը, իսկ բազմութիւնը քանի գնում աւելի ու աւելի խտանում էր: Վերջին մոդան հարկադրում է հալնել միջակ երկայնութեամբ մինչև արմունքը չը հասնող ձեռնոցներ, ուստի ես նկատեցի նախ և առաջ, որ Անեկայի կուռը որ յենւում էր իմիս վրայ, թուխ գոյն ունի դուցէ չափից զուրս առատ աղւամազից: Սակայն Անեկան թուխ չէ, թէև առաջին անգամից թուխի տպւորութիւն է գործում: Նրա մազերը բրոնզագոյնին են տալիս: Աչքերը բաց գոյն ունին, բայց նոյնպէս սև են թոււում չափից զուրս երկայն թերթերունքների շնորհիւ: Սակայն յօնքերը բոլորովին սև են և շատ գեղեցիկ: Այդ նեղ-ճակատաւոր փոքրիկ գլխի բնորոշ յատկութիւնն է— մազերի, յօնքերի, թերթերունքների ու աղւամազի չափից զուրս առատութիւնը, աղւամազի՝ որ թշերի կողքերում մետաքսի նման նուրբ է դառնում և բոլորովին բաց գոյն է ստանում: Այդ բոլորը միասին առած՝ ժամանակով կարող է նրա գեղեցկութեանը փնտսել, բայց ալժամացոյց է տալիս միայն նրա կազմաճաքի կենսունակութիւնն ու ամրութիւնը և այդ աղջկանը դարձնում է ոչ թէ սառը տիկնիկ (БЯЖА), այլ ջերմ, կայտառ, վերին աստիճանի գրաւիչ կին:

Խոստովանւում եմ որ թէև իմ ջղերս երես առած են և չեն խաղալ ամեն մի չնչին պատճառից, սակայն շատ լաւ են նրա հրապոյրները: Այդ իմ ախպս է: Հօրաքոյրս,— որ եթէ Դարւինի անունը լսել

է, նրան ի հարկէ փուչ մարդ է համարում, — ականաց վարում է Դարվինի բնական ընտրողութեան (естественный подбор) թէօրիայի համաձայն: Այդ Այդ իմ տիպս է: Այս անգամ կարթիցը լաւ խայծ են կախ տւել:

Մի տեսակ էլեքտրական հոսանքներ սկսեցին անցնել նրա կռնից իմա: Բացի այդ՝ նկատեցի, որ ես էլ եմ նրա վրայ լաւ տպաւորութիւն գործում, իսկ այդ միշտ աշխոյժ է ներշնչում մարդուն Հարցաքննութիւնը, որին ես նրան ենթարկեցի իբրեւ արտիստ, նոյնպէս լաւ հետեւանքներ տւեց:

Կան զէմքեր, որոնք կարծես փոխադրութիւն լինեն երաժշտութիւնից կամ բանաստեղծութիւնից մարդկային զիմադժերի: Այդպէս է և Անելկայի զէմքը: Նրա զէմքում չը կայ գռեհկականութիւն: Ազնւատոհմ ընտանիքների օրիորդներին դաստիարակութիւնը համեստութիւն է պատւաստում այնպէս, ինչպէս երեխաներին ծաղիկ են պատւաստում: Այդպէս Անելկայի երեսին էլ կայ այդ արտայայտութիւնը, կայ մի տեսակ անմեղութիւն: Տակից երևում է տաք տեմպերամենտ: Ի՛նչ զուգակցութիւն է: Միևնոյն է թէ մէկն ասէր — անմեղ սատանա:

Ենթադրում եմ, սակայն, որ Անելկան, չը նայելով իւր անմեղութեանը, կարող է մի քիչ կոկետ լինել. ձեռաց նկատեցի, որ նա շատ լաւ հասկանում է իւր դրաւչութեան ոյժը: Օրինակ՝ զիտենալով, որ հրաշալի թերթերունքներ ունի, նա շարունակ տեղի-անտեղի քաշ է գցում թերթերունքները: Նոյնպէս կարողանում է նա շատ գողտրիկ կերպով բարձրացնել զլուխը և նայել խօսակցի վրայ: Խօսակցութեան սկզբում նա մի քիչ արւեստական կերպով էր իրան պահում, համարձակ չէր, բայց շուտով երկուսս էլ մեզ այնպէս սկսեցինք զգալ, կարծես թէ մեր վերջին տեսակցութիւնից յետոյ սկի չէինք բաժանուել իրարից:

Հօրաքոյրս աննման է իւր մտքամոլորութեամբ, բայց ես չէի ուզենալ նրա հետ մասնակցել որ և է դաւադրութեան: Հէնց որ ես ու Անելկան մօտեցանք մերոնց և ես բարեկեցի Անելկայի մօր հետ ու մի քանի խօսք խօսեցի, հօրաքոյրս նկատեց, որ աշխուժացել եմ, աչքերը իսկոյն փայլեցին, յետոյ ուսերը վեր քաշեց ու զառնալով Անելկայի մօրը բարձրաձայն ասաց.

— Ինչ սազում են մանուշակները: Հը՛մ: Շատ յաջող միտք էր նրան առաջին անգամ պարահանդեսում ցոյց տալը:

Անեղիայի մայրը շփոթւեց, Անեղիան նոյնպէս, իսկ ես հասկացայ թէ ինչու նրանք հորաքրոջս տանը չէին իջել: Աններեւ է, պանի Պ.-ի ծրագիրն է եղել այդ: Երեւի նա վաղուց համաձայնութիւն է կայացրել հորաքրոջս հետ: Ես ենթադրում եմ, որ նրանք գուցէ Անեղիային լիովին հաղորդակից չէին արել իրանց գաղտնիքին, բայց նա, շնորհիւ այդպիսի հանգամանքներում միշտ արտայայտուող օրիորդական սրամտութեան, գլխի ընկաւ թէ բանն ինչու մն է:

Ընդհանուր շփոթութեանը վերջ տալու համար, ես դիմեցի նրան ու ասացի.

— Առաջուց ասում եմ, որ վատ եմ պարում, բայց քեզ շարունակ կը խլեն ինձանից, հրաւիրելով պարելու, ուստի խոստացիր ինձ հետ պարել մի վայր:

Անեղիան ի պատասխան առաջարկեց ինձ իւր տետրը և վճռական կերպով ասաց.

— Գրիր ինչ որ ուզում ես:

Խոստովանում եմ, ես չեմ սիրում մաննըքէնի դեր կատարել, որին թելով քաշելով շարժում են. չեմ սիրում, որ ինձ հրեն այս կամ այն կողմը: Ուստի, ուղեւով մի անգամից ներդործական դեր զրաւել պառաւ տիկիներին քաղաքականութեան մէջ, առայտետրը և դրեցի, — «Հասկացար, որ մեզ ուզում են պսակել»:

Անեղիան որ կարգաց, դէմքը այլայլեց, իսկ յետոյ մի քիչ գունաթափուեց: Մի րոպէաչափ լուռ կացաւ, կարծես վախենալով որ ձայնը կտրւի պատասխանելիս կամ տատանւելով թէ ինչ պատասխան տայ ինձ, վերջապէս բարձրացրեց հրաշալի թերթերունքները ու նայելով ուղիղ իմ աչքերին պատասխանեց.

— Այո՛:

Բայց այժմ արդէն նա սկսեց հարց ու փորձի ենթարկել ինձ, ճիշտ է՝ ոչ խօսքերով, այլ աչքերով: Ես արդէն վերն ասացի, որ նրա վրայ լաւ տպաւորութիւն եմ դործել և բացի այդ նա շուտով գուշակեց հորաքրոջս ու իւր մօր ծրագիրները ուրեմն՝ նրա ուշ ու միտքը պէտք է ինձնով զրտւած լինէր: Եւ այդպէս՝ այդ ժամանակ ես պարզ կարգացի նրա աչքերում:

— Դիտեմ, որ մայրս ու մորաքույրս ¹⁾ ուզում են, որ մենք իրար ճանաչենք, մտերմանանք, ուրեմն... ուրեմն... դու ինչպէս:

Պատասխանելու փոխարէն ես ձեռքս դրեցի նրա մէջքովը և մի քիչ մօտեցրեցի ինձ: Վալս էին ածում: Միտքս եկան «վարժութեան ժամերը»:

Այդ համր խոստովանութիւնը կարող էր յուզել օրիորդին, որին չէին կարող շփոթեցրած չը լինել տետրումը գրած խօսքերս: Բայց ես մտածում էի, — ինչ կը լինի որ, թող մի քիչ էլ յուզւի: Յամենայն դէպս, ես որ՝ ուզածիցս դէնը չեմ գնալ, իսկ թէ նա որ աստիճան կարող է տարւել — այդ ինձ շատ քիչ է հետաքրքրում: Անելկան շատ լաւ է պարում, իսկ այդ վալսը նա պարում էր այնպէս ինչպէս պէտք է ամեն մի կին պարի վալսը, այսինքն մի քիչ ինքնահռաւոյթեամբ անձնատուր լինելով իրա կաւալերին: Ես նկատեցի, նրա կրծքի մանուշակները աւելի թունդ են տատանում քան կարելի էր բացատրել վալսի բաւական զանդաղ բաղխումով (темпы): Ես հասկացայ, որ նրա մէջ ինչ որ մի բան է ծագում: Սէրը պարզ ի պարզոյ Ֆիզիկական պահանջ է, որ լաւ շրջանի օրիորդները մեծ ջանքով վարում են, բայց որ այնուամենայն անընկճելի է: Եւ ահա երբ որ օրիորդին ասում են, — «կարող ես նրան սիրել», շատ անգամ պատահում է որ օրիորդը օգտւում է այդ թուլութիւնից ատանց մի րոպէ կորցնելու:

Անելկան անշուշտ սպասում էր, որ ես, իմ առաջին համարձակ հարցից յետոյ, վերջացնելով վալսը մի կերպ բացատրութիւն կը սկսեմ նրա հետ, բայց եւ զիտամբ հետացայ, որպէս զի նա մնայ սպասող դրութեան մէջ:

Ի միջի այլոց՝ ես ուզում էի հեռւից նայել նրա վրայ: Հա-

¹⁾ Պոլշովսկու և Անելկայի ազգականութիւնը որոշւած չէ, որովհետեւ կ ու զ ի ն անւանւում է թէ հօրաքրոջ, մօրաքրոջ, հօրեղբոր, քեռու աղջիկը (այդ դէպքում կաթողիկոսները թէև կարող են իրար հետ պսակւել բայց շատ դժարութեամբ) և թէ պապի ու տատի կղբօր կամ քրոջ աղջիկը, թոռը և ալն: Մօրաքույր այստեղ և շատ ուրիշ տեղերում (չարունակութեան մէջ) գործ է դրւում իբրեւ սովորական մակդիր ազգական կնոջ:

տատ որ՝ իմ տիպս է: Այդ տեսակ կանայք ինձ քաշում են մագնիսի նման: Ախ, երանի նրա տարիքը երեսունի մօտ լինէր և ինձ ուզէլիս չը լինէին պսակել նրա վրայ:

Վարչաւա, 30 լունւարի:

Անեկան ու մայրը տեղափոխւեցին մեզ մօտ: Երէկ ամբողջ օրը անց կացրի Անեկայի հետ: Նրա հոգին աւելի էջեր ունի քան առհասարակ ունենում են նրա հասակի օրիորդները: Այդ էջերից շատերը կը գրօտի ապագան, — տեղ չտո կայ լաւ բաներ զրի անցնելու համար: Նա զգում ու հասկանում է ամեն բան, իսկ ականջ է դնում աննման կերպով, մի տեսակ կենտրոնանալով ու լացն բաց անելով իւր խելօք աչքերը: Այն կինը, որ ականջ դնել զիտի, բացի ուրիշ միջոցներից մի աւելի միջոց էլ ունի դուր գալու, — այդ շոյում է տղամարդու ինքնասիրութիւնը: Գիտէ արդեօք այդ բանը Անեկան, թէ՛ նրա կանացի յաջողակ բնազդումն է նրան աշխատանքի տուողը: Գուցէ և կարող է այն էլ լինել որ այնքան բան է լսել իմ մասին հօրաքրոջիցս, որ իմ իւրաքանչիւր խօսքը պատգամի տեղ է ընդունում:

Ասենք՝ մատաֆ էլ կոկետութիւն է անում: Այսօր երբ ես հարցրեցի, թէ՛ նրա սիրտը ինչ է ուզում ամենից աւելի, նա պատասխանեց, — «Հումը տեսներ» և քաշ գցեց իւր փնջաւոր կոպերը աչքերի վրայ և այդ բոպէին այնքան գեղեցիկ էր որ ասել չի կարելի: Վերին աստիճանի գեղեցիկ է այդ: Նա լաւ տեսնում է, որ ինձ դուր է գալիս, և այդ նրան բախտաւորեցնում է: Նրա կոկետութիւնը հիանալի է, — որովհետեւ բղխում է հրճաւոր սրտից, որ ուզում է դուր գալ մի ուրիշ սրտի, որին ինքը ընտրել է: Ինձ համար անկասկածելի է, որ նրա հոգին ձգտում է դէպի ինձ ինչպէս որ թիթեռնիկը ձգտում է դէպի բոցը: Խեղճ երեխան օգտւում է մեծերի թողտուութիւնից և օգտւում է շտապելով, առանց մի բոպէ կորցնելու: Այդ կարելի է ժամ առ ժամ զիտել:

Ես ինքս ինձ խկապէս պէտք է հարց առաջարկէի, — եթէ որ չես ուզում պսակւել, էլ ինչո՞ւ ես ամեն միջոց գործ դնում, որ այդ աղջկան սիրահարեցնես քեզ վրայ: Բայց ես չեմ ուզում պատասխանել այդ հարցին: Ես ինձ շատ լաւ ու հանգիստ եմ զգում:

Սակայն իսկն ասած ես ի՞նչ եմ անում որ: Ես չեմ աշխատում երեւել ոչ աւելի յիմար, ոչ էլ աւելի անդուր կամ հակակրեւի քան եմ իսկապէս, — էլ աւել ոչինչ:

Անեղիան եկաւ այսօր առաւօտեան սուրճ խմելու, հագած մի տեսակ լաշն ու շերտ-շերտ նաւաստիական բլուզ, որի տակից կարելի էր միայն գուշակել նրա մարմնի դժագրութիւնը, բայց և կարելի էր գծել այդ գուշակութիւններից: Աչքերը մի քիչ քնաթաթախ էին և նրա մէջ մի տեսակ քնի տաքութիւն էր երևում: Այնպիսի տպաւորութիւն է գործում ինձ վրայ որ խօսքով արտայայտել չի կարելի:

31 Կունւարի:

Հօրաքոյրս երեկոյթ է սարքում Անեղիայի համար: Ես այցելութիւններ եմ անում: Մեհաօրինակիների մօտ էլ եղայ և երկար նստեցի, որովհետեւ ինձ նրանց տանը լաւ եմ զգում: Մեհաօրինակիները մի րոպէ չի լինում որ իրար հետ անհամաձայնութիւն չունենան, բայց ոչ այնպիսի անհամաձայնութիւն ինչպէս ուրիշ շատ աշուանական զոյգերի մէջ է լինում: Սովորաբար ամուսիններից իւրաքանչիւրը վերարկուն իւր կողմն է քաշում, իսկ սրանց վէճը նրա վրայ է, որ մարդը ուզում է ա՛րողջ վերարկուն տալ կնոջը, իսկ կինը՝ մարդուն: Ես շատ եմ սիրում նրանց, որովհետեւ միմիայն նրանց տանն եմ համոզւում, որ բախտաւորութիւնը կարող է լինել ոչ թէ միայն զրքերում զրուզ, այլ և բոլորովին իրական բան: Բացի այդ՝ նա սուր խելք ունի, տպաւորուող է Ստրապիւարիփուսի ջութակի նման և լիովին զիտակցում է իւր բախտաւոր լինելը: Նա ուզում է բախտաւոր լինել և բախտաւոր է: Նախանձութիւն եմ նրան այդ բանում: Ինձ միշտ հաճութիւն է պատճառում նրա հետ խօսելը: Ինձ տեղին խմելու թունդ սե սուրճ, — դժուար թէ բացի գրողներից՝ էլ ուրիշ այդ տեսակ սուրճ խմողներ լինեն, — և սխեցին հարցութորձ անել, թէ ինչպէս են երեւում աչքիս Վարչաւան ու մերոնք իմ երկարատեւ բացակայութիւնից յետոյ: Հարցումներ եղան նոյնպէս և վերջին ինջոյքի մասին, մանուսանդ պանի Մեհաօրինակայի կողմից, որովհետեւ նա քիչ ու միչ հասկանում է

հորաքրոջս դիտաւորութիւնները և բացի այդ վիշտացի է, այսինքն այն կողմերից, որտեղից որ Անեղկան է, ու լաւ ճանաչում է Անեղկային, այնպէս որ շատ ուրախ կը լինի եթէ կարողանայ իւր վարդադոյն պուճուր քիթը խառնել այդ դործի մէջ:

Ինչ խօսք, որ ես զգուշութեամբ աշխատում էի չը խօսել անձնաւորութիւնների մասին, բայց մեր հասարակութեան մասին ընդհանրապէս առած՝ շատ խօսեցինք: Ես յայտնեցի իմ կարծիքս այդ հասարակութեան շնորհալիութեան մասին. Մեհաօինսկին, որ թէեւ ինքը շատ անգամ խիստ քննադատում է մեր հասարակութիւնը, բայց միևնույն ժամանակը սաստիկ, շովինիստութեան հասցրած չափով սիրում է լսել ամեն տեսակ զովասանքներ այդ հասարակութեան վերաբերմամբ, շատ լսւ. օրամագրութեան մէջ ընկաւ և իսկոյն սկսեց ձայն պահել ինձ.

—Շատ ուրախ եմ, — ասաց նա վերջը, — որ այդպիսի բաներ եմ լսում այնպիսի մարդուց ինչպէս դու, որովհետեւ առաջինը դու դէպք ես ունեցել համեմատելու ուրիշ հասարակութիւնների հետ, և երկրորդը՝ պենսիմետո ես:

— Ինչ ես կարծում, սիրելիս, — պատասխանեցի ես, — այդ տասօթիս մէջ էլ պեսսիմիստութիւն չը կայ:

Չեմ հասկանում՝ թէ ինչո՞ւ:

—Այ ինչու: Ամեն մի այդ աստիճան նրբացած կուրտուրացի վրաց կարելի է գրել այն, ինչ որ դրում են ապակեղէնի կամ ձենապակեղէնի արկղների վրայ, — «fragile» (դիւրաբեկ): Քեզ, որ հոգով Աթէնքի զաւակ ես, ինձ, մէկի-միւսի համար լաւ և հաճելի է ապրել այդպէս նուրբ ջղերի տէր մարդկանց հետ. բայց եթէ ուղեհաս մի բան շինել այդ հիմքի վրայ, նախագողաացնում եմ, գերեզմանները կը թափեն զլիսիդ: Կարծում ես, կեանքի այդ նուրբ դիլեմաները չէ՞ն յաղթւելու գոյութեան կուռում աճուր ջղեր, կոպիտ մկանունքներ ու հաստ կաշի ունեցող մարդկանցից:

Մեհաօինսկին, որ շատ կայտառ մարդ է, վեր թռաւ տեղիցը, մի քանի անգամ գնաց — եկաւ սենեակի մէջ և յետոյ թունդ կերպով յարձակեց ինձ վրայ:

— Այդ միայն մի կողմն է, և նպաստաւոր կողմը, ինչպէս դու ինքդ էլ խոստովանւում ես: Բայց մի կարծիք, թէ մեր մէջ բացի

ղրանից էլ ոչինչ չը կայ: Դու արտասահմանիցն ես գալիս, սակայն այնպէս ես խօսում, կարծես ամբողջ կեանքդ այստեղ անցկացրած լինես:

— Ես չեմ իմանում, թէ ինչ կայ ձեր մէջ, բայց զիտեմ այն, որ աշխարհումն ոչ մի տեղ հասարակութեան զանազան դասակարգերի կուտուրացի մէջ այն աստիճան անհաւասարակշռութիւն չը կայ ինչպէս այստեղ: Մի կողմից ծաղկաթիթիթ՝ գուցէ և թաւամած կուտուրա, միւս կողմից՝ կատարեալ բարբարոսութիւն ու խաւար:

Սկսեցինք վիճել և արդէն մութն ընկել էր, երբ որ դուրս եկայ նրանց մօտից: Նա ինձ ասաց, որ, եթէ ես նրա մօտ շուտ-շուտ գնամ, խօսք է տալիս ցոյց տալ ինձ շղթացի միջին օղակը, որ ոչ չափից աւելի է նրբացած, ոչ զիլլեստանտութեամբ է վարակւած, ոչ էլ խաւարում թաղւած՝ նախնական մարդու նման, — մի խօսքով ցոյց տալ արի մարդիկ, որոնք զործ են անում և զխոն թէ ինչ են ուզում: Շատ տաք-տաք էինք խօսում, իրար բերնից խօսքը լսում էինք, մանաւանդ որ սուրճից յետոյ մի քանի թաս կոնեակ էինք խմել: Ես արդէն դուրս էի եկել, բայց Մետաֆիսկին դեռ յետևիցս գոռում էր ասնդուղքի վրայից.

— Քեզպէմներից, ի հարկէ, բան չի դուրս գալ, բայց քո զաւակներից կարող են մարդիկ դուրս գալ. միայն թէ դու կամ ճիշտ ասած, դուք բոլորդ պէտք է սնանկանաք, ապա թէ ոչ ձեր թոռներն անգամ ոչ մի գործի չեն կպչիլ:

Կարծում եմ սակայն, որ ընդհանրապէս առած իմ ասածս էր ճիշտ: Այս խօսակցութիւնը զրի եմ անցնում իսկապէս նրա համար, որ գալու օրից ի վեր շարունակ մտածում եմ հաւասարակշռութեան այդ բացակայութեան մասին: Անվիճելի վատս է, որ մեղնում հասարակական դասակարգերը իրարից բաժանւած են անդունդով, իսկ քանի այդ անդունդը կայ՝ այդ դասակարգերը ոչ մի կերպ չեն կարող միաբանւել և ձեռք ձեռքի տւած գործել: Մետաֆիսկին չի կարող չը համաձայնել, որ մենք բաժանւում ենք երկու տեսակ մարդկանց, — չափից աւելի քաղաքակրթւածների և ամենեւին չը քաղաքակրթւածների: Գոնէ իմ աչքիս այդպէս է երևում: Սերի ձեռնապակեղէն և կոպիտ կաւ, իսկ մէջտեղում՝ ոչինչ: Մէկը՝ «très fragile» (շատ դիւրաբեկ) է, միւսը՝ Օւիդիոսի ասած «rudis indi-

gestaque moles» (անմշակ և անձև զանգւած): Ինչ խօսք՝ որ Սևրի ձենապակեղէնը վաղ թէ ուշ կը փշրւի, իսկ կաւից՝ ապագան կը կաղապարի ինչ որ սիրան ուզենայ:

2 փետուարի:

Երէկ մեզ մօտ պարերեկոյթ էր: Անեկան միանգամայն իւր վրայ էր դարձնում բոլորի ուշադրութիւնը: Շղարշի թէ տիւլի տակից—որտեղից գիտենամ թէ ինչպէս է կոչւում այդ կտորը—նրա ապիտակ ուտերը ծովի փրփուրի մէջից դուրս եկող Վեներայի ուտերի նման էին երևում: Վարչաւայում արդէն լուր է տարածւել, թէ ես պատկւում եմ Անելկայի վրայ: Ես նկատեցի, որ երէկ նա պարի ժամանակ ամեն մի պտոյտ անելիս աչքերը ման էր ածում յետեւիցս և ուշքը ցրւած էր լսում իւր հետ պարող կաւալերների զաւգակաբանութիւնները: Խեղճ աղջիկը այն աստիճան չը գիտի ոչինչ ծածկել, այնպէս ցոյց է տալիս ամենքին իւր սրտի մէջ եղածը, որ մարդ կոյր պէտք է լինի, որ այդ չը նկատի: Իսկ իմ վերաբերմամբ նա այնքան մեղմ է, այնքան հլու է, այնքան երջանիկ է լինում, երբ որ մօտենում եմ: Ես սկսում եմ նրան շատ սիրել և սկսում եմ թուլանալ: Այ Մեհաոինսկիները՝ ի՛նչ երջանիկ են ապրում: Այս առաջին անգամը չէ, որ ինքս ինձ ուզում եմ հարց տալ, —արդեօք ինձնից յիմար է թէ խելօք՝ Մեհաոինսկի: Ես եղած կենսական խնդիրներից ոչ մէկը չեմ լուծել, ես ոչինչ եմ, սկեպտիկականութիւնը մաշում է ինձ, ես բախտաւոր չեմ, ինձ յոգնած եմ զգում: Մեհաոինսկին ինձնից պակաս գիտութիւն չունի, բացի այդ՝ նա դործով է զբաղւած. նա սիրուն կին ունի, բայց մի կենսական փիլիսոփայութիւն ունի, որի վրայ յենւում է նրա բախտաւորութիւնը: Խօսք չի կարող լինել, ես նրանից յիմար եմ: Մեհաոինսկու փիլիսոփայութեան բանալին նրա կենսական դաւանանքներն են. դեռ պսակւելուց առաջ նա ասում էր ինձ. «Պայ մի բան, որին ես չեմ մօտենում իմ սկեպտիկականութեամբ, մի բան, որ ես կրիտիկայի չեմ ենթարկում, — իբրև գրականական գործչի՝ ինձ համար դաւանանք է հասարակութիւնը, իբրև մասնաւոր մարդու՝ սիրած կինը»: Ես այն ժամանակ մտածեցի, — չէ, իմ խելքս աւելի համարձակ է, քանի որ չի վախենում այդպիսի զգացմունքներն էլ կրիտիկայի են-

Թարկել: Իսկ այժմ տեսնում եմ, որ այդ համարձակութիւնիցս ոչինչ բան զուրս չի եկել: Միւս կողմից՝ այնքան հիմնալի է իմ երկարութեւրթերունքս փոքրիկ զաւանանքը: Բոլորովին թուլանում եմ: Այն չափից զուրս միտումը, որ զգում եմ զէպի նա, չի կարելի բացատրել միմիայն բնական ընտրողութեան զօրութեամբ: Ո՛չ: Իմ զղացածունս մի աւելի բան կայ, և մինչև անգամ գիտեմ թէ ինչ կայ: Այդ այն է, որ նա ինձ սիրում է այնպիսի թարմ ու ազնիւ զգացմունքով, որով ինձ ոչ ոք չի սիրել: Ս', որքան տարբեր է այդ «վարժութեան ժամերից», որոնց ժամանակ ես հարւածներ էի տալիս ու պաշտպանւում էի հարւածներից: Սաստիկ դուր եկող ու սաստիկ սիրող կիներ, եթէ զիմացաւ, կարող է հաւատացած լինել որ ինքը կը յաղթի: «Մոլորած թռչունը», ինչպէս անւանում է Սլովացկին, անպատճառ յետ կը դառնայ նրա մօտ իբրեւ զէպի իւր հանդիստը, իբրեւ՝ իւր անդորրութիւնը, և այնքան աւելի շուտ կը վերադառնայ որքան աւելի միայնակ ու զառն զրութեան մէջ զղայ իրան: Ոչ մի բան այնքան չի մեղմացնում, ոչ մի բան այնքան չի զրաւում աղամարդու սիրտը որքան այն, որ նա զգում է թէ իրան սիրում են: Մի քիչ վերեւ ինչ ասես գրեցի լեհուհիների մասին, բայց եթէ մէկը մոտածի, թէ վախենալով, որ ինձ մեղադրեն անհետեւողութեան մէջ, ես չեմ անիլ այն, ինչ որ այս րոպէիս աւելի լաւ եմ համարում, - նա սաստիկ կը սխալւի:

Ասել չեմ կարող, թէ որ աստիճան բաւարարութիւն է տալիս այդ աղջիկը իմ արտիստական ճաշակին: Պարահանդէսը վերջանալուց յետոյ հրաշալի րոպէ էր, երբ որ մենք հիւրերին ճանապարհ դնելուց յետոյ պատկերեցինք թէյ բերել մեծ զահլիճը ու չորսով նստեցինք խմելու: Ես, ուղեկալով տեսնել թէ ինչ են անում զրսւում, մօտեցայ պատուհանին ու մի քիչ յետ քաշեցի վարագոյրը: Արդէն առաւօտան ժամի ութն էր. պատուհանի ապակիների միջով յանկարծ ներս թափանցեց արեւի լոյսը, որ լամպի լոյսի առաջ այնպէս կապտագոյն երևեց, որ ես զարմացայ: Բայց աւելի ևս ապշեցի, երբ որ Անկլային տեսայ՝ այդ լուսաւորութեան մէջ: Աչքիս այնպէս թւաց, կարծես նա Կապրի կղզու կապուտակ քարայրի մէջ լինէր: Ի՛նչ երանգներ (տոն) էին խաղում նրա բաց ուսերի վրայ: Եւ ինչ արած, Աստուծ ինձ այնպէս է ստեղծել, ես այն աստիճան

տալաւորող եմ, որ այդ բոլորէն եւ վերջնականապէս թուացայ եւ Անեղիան դրանով այնպէս ընկճեց իմ սիրտը, կարծեա թէ այդ բանը նրա արժանաւորութիւնն էր: Երկար ժամանակ եւ բոլորովին ուրիշ տեսակ քան առաջ եւ սեղմում էի նրա ձեռքը բարի գիշեր անելիս, իսկ նա, առանց յետ քաշելու ձեռքը, պատասխանեց.

— Բարի լոյս, բարի գիշեր չէ, բարի լոյս:

Սակայն բոլորովին կուրացել եմ ինչ է, թէ օրիորդի ձայնի երաժշտութիւնն ու աչքերն էին ասում:

— Սիրում եմ, սիրում:

Ես էլ՝ համարեա թէ:

Հօրաքոյրս նայելով մեզ վրայ հրճւում է խուլ ձայնով ինքն իրան խօսելով: Աչքերումը արտասուք տեսայ:

Գնում ենք Պլոշով:

Պլոշով, 5 փետրւարի:

Արդէն երկրորդ օրն է որ զիւղումն ենք: Հիանալի էր ծանապարհը: Պարզ եղանակ էր ու սաստիկ ցուրտ: Զինքը սահնակների տակին ձռնում էր ու շողշողում գաշտերում: Արեւ մայր մոնելիս՝ այդ ահագին սպիտակ հարթութիւնները բոլորովին մանուշակի գոյն ստացան: Պլոշովի մօտ լորիների մէջ բարձրաձայն կոկոսալով թուլկոտում էին հարիւրաւոր ագռաւներ: Զմեռը, մեր թունդ ձմեռը ունի սակայն իւր գեղեցկութիւնը: Նրանում մի տեսակ ոչ ու վեհութիւն կայ եւ զլիաւորապէս շիտակութիւն կայ: Ինչպէս որ շիտակ բարեկամը առանց այլևայլութեան մարդու երեսին ասում է ճշմարտութիւնը, այնպէս էլ մեր ձմեռը զաղում է մարդու ականջները՝ առանց բան հարցնելու: Բայց դրա փոխարէն նա իւր արիութիւնը ներշնչում է մարդկանց: Մենք բոլորս ուրախ էինք, որ զիւղն ենք գնում: Բացի այդ՝ պառաւ տիկիկները ուրախ էին, որ իրանց նւիրական բաղձանքները կատարւելու վրայ են, եւ ուրախ էի, որովհետեւ ուսս կպած էր կողքիս նստած Անեղկայի ուսին, — նա էլ գուցէ նոյն պատճառով երջանիկ էր զգում իրան: Երկու անգամ նա կռանալով պաշեց հօրաքոյրն ձեռքը — այնպէս, սրտի չափազանց ուրախութիւնից: Նրան շատ էր սազում բրդոտ բռան ու մորթէ գլխարկը, որի տակից հազիւ էին երևում նրա թուխ, գեռ. գրեթէ մանկական

աչքերն ու ցրտից կարմրատակած թշերը: Ջահէլութիւնը վրայիցը թափում է:

Լաւ է Պլոշոկում ու խաղաղ: Սիրում եմ մանաւանդ հինաւուրց ահագին բուխարիները: Հօրաքոյրս անտառները աչքի լոյսի պէս է պահում, բայց ցախ չի խնայում, այնպէս որ առաւօտից մինչև երեկոյ բուխարիները վառւում են. կրակը զոգոտւմ, ճոճոտում է ու ուրախ մոքեր է բերում մարդուս վրայ: Երեկ ճաշից յետոյ ամբողջ ժամանակը նստած էինք կրակի առաջ: Շատ բան պատմեցի Հռոմի ու այնտեղի հնութիւնների մասին, և ինձ այնպէս երկիւղածութեամբ էին ականջ դնում, որ մինչև անգամ ինքս ինձ ծիծաղելի էի երևում: Հօրաքոյրս իմ պատմելու ժամանակ աչքերը Անեկլայից չի հեռացնում, դիտելով մինչև անգամ մի քիչ խտութեամբ, թէ նրա դէմքը արտայայտում է արդեօք պէտք եղած հրճանքը: Սակայն նրա դէմքի արտայայտած հրճանքը մինչև անգամ չափազանց է: Երէկ Անեկլան ասաց ինձ.

—Մի ուրիշ մարդ կարող էր այնտեղ անց կացնել ամբողջ կեսնքը ու չը նկատել քո տեսած հրաշալիքների կէսն անգամ:

Հօրաքոյրս իսկոյն վրայ բերեց դոգմատիկական հանգստութեամբ.

—Ես էլ միշտ հէնց այդ եմ ասել:

Լաւ է, որ այստեղ ինձ նման մի ուրիշ սկեսպտիկ չը կայ, թէ չէ նրա ներկայութիւնը ինձ նեղ դրութեան մէջ կը դցէր:

Մի քիչ բացառութիւն է կազմում մեր մէջ Անեկլայի մայրը: Նա այնքան բան է քաշել կեանքումը, այնքան հոգսեր է ունեցել, որ ուրախութիւնը նրա սրտից ընդ միշտ հեռացել է: Նա վախնում է ամեն սեռակ ապագայից և անգիտակցաբար կասկածում է, որ մինչև անգամ յաջողութեան տակ էլ թագնւած է մի որ և է որոգայթ: Մարդու կենդանութեան ժամանակ շատ անբախտ է եղել, յետոյ հազար ու մի նեղութիւն է քաշել իւր կարողութեան պատճառով, որ բաւական մեծ է, բայց վատ վիճակի մէջ է: Բացի այդ՝ գլխացուից սկի աչք չի բաց անում:

Անեկլան կարծես այն կանանց կարգին է պատկանում, որոնցից մեզնում աւելի շատ կան՝ քան կարծւում է, և որոնց գլուխը երբէք չի ցաւիլ սնտոսական ձախորդութիւնների պատճառով:

Այդ բանի համար շատ եմ հաւանում նրան, որովհետեւ ախպէս

Թէ այնպէս՝ այդ ապացոյց է բարձր ձգտումների: Սահնք՝ այժմ նրա ամեն բանը ինձ զրաւում է: Խանդաղատանքը այնպէս արագ է աճում զգայական հակումների հողի վրայ ինչպէս խոտը տաք անձրեւից յետոյ: Այս առաւօտ սրահում տեսայ լազախնին Անելկայի շորերն ու ոտնամանները տանելիս և—մանաւանդ այդ ոտնամանները— ինձ այն աստիճան յուզեցին կարծես թէ նրանց տէր լինելն աւհաղանելը Անելկայի բոլոր առաքինութիւնների թագն ու պսակն էր:

Ընդհանրապէս մենք, տղամարդիկս, աստիկ թոյլ ենք: Ձեռքս դրել եմ երակազարկիս վրայ ու դիտում եմ զգաց տունքներիս այդ տենդի ընթացքը: Չարիւր շատ արագ է:

Պրոշով, 8 կամ 9 փետրուարի:

Հօրաքոյր արդէն սկսել է իւր սովորական պատերազմը պան Խւաստովսկու հետ: Այդ այնպիսի տարօրինակ սովորութիւն է, որ իսկապէս արժի այդ վէճերից մէկը նկարագրել: Հօրաքոյր՝ լեզակուիւր միանգամայն անհրաժեշտ է հէնց միայն ակորժակը բաց անելու համար, իսկ Խւաստովսկին, որ ի դէպ ասած հիանալի է կառավարում Պրոշովը, բորակից ու ծծումբից բաղկացած շլեւախիւ է և ոչ ոքի թոյլ չի տալ, որ իւր էշին չոչ ասի, այդ պատճառով նրանց կռիւները աստիկ կատաղութեան են հասնում: Արդէն սեղանատուն գալու պէս նրանք սկսում են մէկ-մէկի վրայ չարագուշակ հայեացքներ դնել, — առաջին դնողակը սուպի ժամանակ հօրաքոյրս է արձակում, օրինակի համար՝ այսպէս սկսելով խօսակցութիւնը.

— Ձեմ յիշում ինչքան ժամանակ է, պան Խւաստովսկի, որ ուզում եմ մի տեղեկութիւն ստանամ աշնանացանքների մասին, իսկ դուք կարծես դիտմամբ ինչի մասին ասես խօսում էք բայց դրա մասին մի խօսք էլ է չէք ասում:

— Պանի կոմսուհի, աշունքը լաւ էին ծլում, իսկ այժմ երկու կանգուն ձիւն է նստել, ի՞նչ իմանամ ինչպէս է: Հօ ես Ասուած չեմ, որ իմանամ:

— Ձուր աեղը, պան Խւաստովսկի, Աստու անունը մի տէք:

— Ես նրա տւած ձիւնի տակը չեմ աշխատում նայել, ուրեմն և նրան չեմ վիրաւորում:

— Որ այդպէս է, ուրեմն ես եմ վիրաւորում:

— Ի հարկէ:

— Անտանելի մարդ էք, պան Խւաստովսկի:

— Չէ, տանելի մարդ եմ, տանելի, որովհետեւ շատ բան եմ տանում:

Այդ կամ մի ուրիշ դրա նման ձեռով վէճը տաքանում է: Շատ քիչ կը պատահի որ ճաշը անց կենայ առանց կծու խօսքերի: Ճաշի վերջին հօրաքոյրս լռում է ու սկսում է զայրացած ուտել, կարծես ուզելով ոխը կերակուրներից հանել: Իսկ որ՝ լաւ ակորժակ ունի: Բայց քանի ուտում է, արամադրութիւնը զալիս է տեղը և հետզհետէ հիանալի է դառնում: Այժմ երբ ես ճաշից յետոյ թեւ տալիս եմ Անելկայի մօրը, հօրաքրոջս պան Խւաստովսկին է տալիս թեւը և գնում ենք սեւ սուրճ խմելու բոլորովին հաշտ ու համաձայն: Հօրաքոյրս նրանից հարցնում է նրա որդիների մասին, նա էլ համբուրում է հօրաքրոջս ձեռները: Իսկապէս նրանք իրար սիրում ու յարգում են: Պան Խւաստովսկու որդիներին տեսել եմ այն ժամանակ, երբ նրանք դեռ համալսարանումն էին: Այժմ երեւի նրանք կտրիճ տղերք են, բայց թունդ արմատական:

Անելկան սկզբում մի քիչ վախենում էր ճաշան պատերազմից: Հասկացրեցի նրան բանի էութիւնը և այժմ, երբ որ վէճը սկսւում է, նա երկայն թերթերունքների տակից դադրուկ նայում է ինձ, ժպտում է բերնի ջհակներով և այդ ժամանակ այնպէս կերպարանք է ստանում, որ մարդ ուզում է նրան խժուի: Ոչ մի կին չեմ տեսել կեանքումս, որ այդպիսի կատարեալ ալէքասորէ քունքեր ունենայ ու այդպիսի երակներ քունքերի վրայ:

12 փետրւարի:

Թէ դրսեւ թէ իմ մէջս իսկ և իսկ Օւիդիոսի կերպարանափոխութիւններն են կատարւել: Յուրաքանչեւ է, եղանակը վատացել է, եզիպտական խաւար է տիրում: Ոչ մի կերպ չեմ կարող այնպէս լաւ նկարագրել, թէ ինչ է կատարւում դրսեւ, ինչպէս եթէ ասեմ, որ նեխած եղանակ է: Սակայն ինչ սարսափելի կլիմա է այստեղի կլիման: Հոռմում, ամենավատ եղանակներին, արեգակը էլի օրը մի տասը անգամ կ'երևի. իսկ այստեղ ահա երկու օր է այնպէս է, որ քիչ է մնում ցերեկը ճրագ վառենք սենեակներում: Այդ

սև ու ծանր խոնաւութիւնը թափանցում է մարդուս մտքերի մէջ, սև գոյն է տալիս նրանց և միևնոյն ժամանակ ծնշում է: Ինձ վրայ հօ սարսափելի է ներգործում: Հօրաքոյրս ու Խւսատովսկին այսօր աւելի թունդ էին կուտւմ քան երբ և իցէ: Խւսատովսկին պնդում էր, թէ հօրաքոյրս թոյլ չը տալով, որ ծառերին ձեռք տան, փչացնում է անտառները, որովհետև հին ծառերը փտում են, իսկ հօրաքոյրս պատասխանում էր, թէ առանց իրան օգնութեան էլ բաւական ծառեր են կտրատում մեր անտառներից, — «Ես պառաւում եմ, թող անտառն էլ պառաւի»: Այդ ինձ յիշեցնում է մի շէնտի-տիչի, որ, մեծ կալած ունենալով ամենալաւ հողերում, մշակում էր միայն «մի հրացանի ասպարէզի» չափ տեղ:

Բայց այդ շատ էլ հետաքրքիր բան է: Ակամայ սաստիկ տհաճութիւն պատճառեց ինձ Անեկայի մայրը: Այսօր ջերմանոցում նա սկսեց ինձ պատմել իսկ է մայրական, բայց անէսթետիկական պարծենկոծութեամբ, թէ ինչպէս ուզեցել է նշան դնել Անեկայի վրայ իմ ծանօթ Կրովիցկին: Ինձ վրայ այդ այնպէս ազդեց ոնց որ մէկը մատիցս փուշ հանէր պատառաքաղի ատամով: Այնպէս ինչպէս այն կապուտակ լոյսը գործովս շարժեց դէպի Անեկան, թէև նրա արժանատրութիւնը չէր, այնպէս էլ Կրովիցկու մօտ—մօտ անելը սառցրեց սիրտս դէպի նա, թէև նա մեղք չ'ունէր դրանում: Կրովիցկուն, այդ կապիկին, մի քանի տարի է ճանաչում եմ ու սկի չեմ սիրում: Մագոմուլ նա աւստրիական Սիլեզիացիցն է, որտեղ մի ժամանակ կարծեմ Կրովիցկիները ահագին աւատական կալածներ են ունեցել: Հռոմում նա պատմում էր, թէ իրանց տոհմը դեռ XV-րդ դարում կոմսական տիտղոս է ունեցել, — և հիւրանոցներում «Կոմս Ֆոն Կրովիցկի» էր գրել տալիս անունը: Եթէ բոված սուրճի էրկու հատիկների նման սև ու պսպղան փոքրիկ աչքերն ու նոյն գոյնի մազերը չը լինէին, նա կը նմանէր ճաշից մնացած պանրի կեղևից կտրած— շինած մարդու, որովհետև իսկ որ այդ տեսակ երեսի գոյն ունի: Բացի այդ՝ նա նման է մեռելի զանգի: Ես դէպի նա միանգամայն Ֆիզիկական զգանք էի զգում: Նսիսկ, ինչքան այդ բանը աչքիցս զցեց Անեկային: Շատ լաւ զիտեմ, որ նա Կրովիցկու տեղակ ու նրա դիտատրութիւնների համար պատասխանատու լինել չի կարող, բայց այնուամենայնիւ այդ բանը իմ աչքիցս նրան սաստիկ զցեց:

Ձեմ իմանում, թէ ինչու նրա մայրը այդպէս երկար ու բարձր պատմեց ինձ այդ բանի մասին, որովհետեւ եթէ դրանով ուզում էր ինձ շտապեցնել, նախատախն ս'ի չը հասաւ: Նա (պանի Պ-ն) շատ մեծ արժանաւորութիւններ ունի, քանի որ կարողացել է զիմանալ հազար ու մի հոգսերի ու դեռ դաստիարակել այդպիսի մի աղջիկ, բայց անշնորհք է ու ձանձրալի՝ իւր մշտական գլխացաւով ու մականոնիզմներով ¹⁾:

—Խոստովանում եմ—ասաց նա—ես նրա կողմն էի: Երբեմն ընկճւում եմ հոգսերի բեռի տակ. ես այն կնիկներից եմ, որոնք գործերից զուլս չեն հանում, իսկ եթէ մի քիչ սկսել եմ հասկանալ, այդ նրանից է, որ երեխայիս են վերաբերել, և այն էլ ինձ այնքան թանկ է նստել այդ, որ ոյժ ու աւողջութիւն չի մնացել մէջս: Կրօմիցիին շատ աչքաբաց աղայ է: Ահագին գործեր ունի Օլեասայում և ինչ-որ նաւթի կապալներ ունի ուսպեկուլացիաներ է անում Բաքում, «que sais-je» (ես ինչ գիտեմ): Բայց նրան երեւի խանդարում է այն, որ այստեղի հպատակ չէ: Ես էլ մտածում էի, որ եթէ նա պատկէր, պարտքերից կ'ազատէր Անեկայի կալածքը և միւսնոյն ժամանակ կ'աշխատէր հպատակութիւնը փոխել այդ կալածին տէր դառնալու համար:

—Իսկ Անեկան,—հարցրեցի անհամբերութեամբ:

—Տեսնում էի, որ Անեկան շատ էլ չի սիրում՝ նրան, բայց այդ ոչինչ, նա շատ բարի երեխայ է: Բացի այդ՝ իմ մահիցս յետոյ նա կը մնար աւանց խնամատարութեան, այնպէս որ...

Էլ հարց ու փորձ չարեցի, որովհետեւ չեմ կարող ասել թէ ինչպէս զայրացնում էր ինձ այդ և թէ և հասկանում եմ, որ միմիայն Անեկայի շնորհիւ է որ պսակը զուլս չի եկել, բայց էլի վատս է դալիս, որ նա թոյլ է աւել իւր վրայ նայել այդ զարշէլի արարածին և մանաւանդ, որ կարողացել է մի վաչրկեան իսկ տատանել:

Ինձ համար այդ՝ ջղերի խնդիր կը լինէր: Մոռանում եմ սակայն մի բան՝ այն է, որ ամեն մարդու ջղեր իմիս պէս չեն և որ Կրօմիցիին, չը նայած իւր շաքարի թղթի նման երեսին ու մեռելի

¹⁾ Մակարոնիլի կը նշանակէ խօսակցութիւն կամ զրւածք՝ աղաւաղած լեզւով:—մի քանի լեզուներից խառնուրդ: Ծ. Թ.

զանդի նմանութեանը, կանանց կարծիքով շնորհքով մարդ է համարուում:

Տեսնե՞ս ինչ «սփերաներ» է անում: Մոռացայ հարցնէի թէ հօ Վարչաւայումը չէ, թէ՛ն շատ հաւանական է որ Վարչաւայումը լինի, որովհետեւ կարծեմ ամեն ձմեռ զալիս է: Գալով նրա այդ գործերին, այսքանը միայն կ'ասեմ, — զուցէ երեւելի գործեր են, բայց հաւատալի դալիս, որ հաստատ ու անյողդող հիմք ունենան: Ես սպեկուլեանտ չեմ և չեմ կարողանալ ոչ մի բորսայական գործ զլուխ բերել, բայց քիչ ու միչ այդ բաներից զլուխ հանում եմ: Բացի այդ՝ շատ բան դիտող ու բաւական հեշտութեամբ եզրակացութիւններ դուրս բերող մարդ եմ: Ինչ ծածկեմ՝ ես հաւատ չունեմ մեր շլեախտիչներին (լեհագնական) վրայ, որոնք իբր թէ սպեկուլեացիաների վերաբերմամբ հանճարեղ մարդիկ են: Վախենում եմ, որ Կրոմիցկու ճարտկութիւնը ժառանգական կամ բնատուր ընդունակութիւն չը լինի, այլ ջղալին ակտ (ներող), որ այդ ուղղութիւնն է ստացել: Շատեմ տեսել այդ տեսակ օրինակներ: Մէկ էլ տեսար որտեղից որ է դուրս պրծաւ մի շլեախտիչ — սպեկուլեանտ, երբեմն պատահում է մինչեւ անգամ, որ սկզբում կոյր բախտը կարում է ու նա կարճ ժամանակում հարստութեան տէր է դառնում... Բայց սիւր մէկին տեսած չկամ, որ մահից առաջ անանկացած չը լինի:

Այդպիսի ընդունակութիւններ կամ ժառանգուում են կամ ձեռք են բերում սխաժ ա — բ — գ — ից: Խւատառութիւն տղերքը զուցէ յաջողութիւն ունենան, որովհետեւ նրանց հայրը պատահաբար ունեցած չունեցածը կորցրել է և նրանք սկսում են այդ — բէնից: Բայց ով որ պատրաստ կարողութեան տէր լինելով և առանց առեւտրական աւանդութիւնների, առանց մասնագիտական հմտութեան ընկնում է այդպիսի բաների յետեւից — անպատճառ զլխի վրայ կը գա: Ազնական դասակարգի մէջ այդ, կրկնում եմ, դրամական նւերող է: Սպեկուլեացիան չի կարող յենւել պատրանքների վրայ, իսկ թէ որքան պատրանքներ կան այդ ազնւականների սպեկուլեացիաների մէջ — Աստծուն է միայն յայտնի:

Սակայն ցանկանում եմ պան «Իոն Կրոմիցկուն» յաջողութիւն:

14 փետրւարի

Pax! pax! pax! (հաշտութիւն, խաղաղութիւն): Արդէն այն անախորժ տալաորութիւնը անցել է: Բայց ինչպէս ամեն բան զգում, հասկանում է Անեղիան: Ուրախ էի ձեռնառնում, թէ և սիրոս ուրախ չէր, իմ վարմունքիս մէջ դէպի նա հազիւ մի ամենաչնչին տարբերութեան նշոյլ լինէր, բայց էլի նկատեց, զգաց: Այսօր ալբոմները նայելիս, երբ որ մենք մենակ մնացինք, ինչպէս՝ պէտք է ասած՝ յաճախ ենք մնում, որովհետեւ զիտմամբ մեզ չեն խանգարում, Անեղիան սկսեց շփոթւել, այլայլւել: Իսկոյն հասկացայ, որ ուզում է ինձ մի բան ասել և տատանւում ու վախենում է: Մի րոպէ մտքովս մի ցնորամիտ բան անցաւ,—ինձ թւաց թէ նա ուզում է յայտնել, որ սիրում է ինձ: Բայց իսկոյն յիշեցի, որ լեհուհու հետ զործ ունեմ: Ամեն մի քոսոս լեհուհի կամ, եթէ ուզում էք, ամեն մի թագուհի, կը մեռնի ու առաջինը չի խոստովանիլ թէ սիրում է: Ողորմութիւն է, եթէ հարցնելուց յետոյ արտասանի՝ «այո»: Բացի այդ՝ Անեղիան ինձ մոլորութիւնից հանեց, որովհետեւ յանկարծ ալբոմը ծածկեց ու, շփոթութիւնից մի քիչ կմկմալով, հարցրեց.

—Ի՞նչ է պատահել քեզ, Վէճն: Անպատճառ քեզ մի բան պատահել է, չէ:

Սկսեցի նրան հաւատացնել, որ ինձ ոչինչ չի պատահել, սկսեցի ծիծաղել ու հանդատացնել նրան, բայց նա գլուխ թափ տալով շարունակեց:

—Երկու օր է տեսնում եմ, որ քեզ մի բան պատահել է: Գիտեմ, որ քեզպէս մարդու սրտին մի ամենաչնչին բան անգամ կարող է զիպչել... և սկսեցի ինձ ու ինձ մտածել, հօ ես առիթ չեմ տւել, հօ այնպիսի մի բան չեմ ասել, բայց...

Այդտեղ նրա ձայնը մի քիչ դողաց, բայց նա նայեց իմ աչքիս մէջ:

—Ես քեզ ոչ մի վատ բան չեմ արել՝ չէ:

Մի րոպէ լեզուս ծալրին պոտում էր՝ «եթէ մի բանս պահաս է, այն է միայն, որ դու իմն չես, իմ ամենաքաղցր Անեղիա», —բայց ահա, ինչպէս ասում է Հովնաթ, մաղբերիցս բռնեց: Ահ ոչ թէ Անեղիայից, այլ այն սողնակից, որ կարող էր ներքեւ գալ ու դուռը կող-

պել: Բայց էլի ձեռքը բռնեցի, համբուրեցի ու որքան կարող էի ուրախ ասացի:

—Դու աղնիւ ու քաղցր էակ ես, իսկ ինձ համար դարդ մի անիլ, որովհետեւ ինձ հետ ոչնչից-ոչինչ չի պահատել. բացի այդ՝ դու հիւր ես Պլոշովում և իմ պարտքս է հոգալ, որ զուլալ զգաս քեզ այստեղ:

Այդտեղ նորից համբուրեցի նրա ձեռքը և այն էլ ոչ թէ մի ձեռքը, այլ այդ անգամին երկու ձեռն էլ: Այդ բոլորը զեռ կարելի էր վայնաչարին ազգականական քաղաքավարութեանը վերագրել,— և այնքան ողորմելի է մարդուս բնաւորութիւնը, որ այդ գիտակցութիւնը, այն դռնակը, որի յետեին այս դէպքում կարելի էր թագ կենալ, ինձ սիրտ էր տալիս: Այդ զգացմունքը ողորմելի եմ անւանում նրա համար, որ ինձ չի սպառնում ոչ մի ուրիշ պատասխանատուութիւն, բացի այն որ ինքս իմ առաջ պէտք է պատասխանատու լինեմ, իսկ ինձ հօ չեմ խաբելու: Սակայն զգում եմ, որ մինչև անգամ իմ առաջս էլ պատասխանատու չեմ լինելու, որովհետեւ զգայարանքներս միշտ ինձ տարել են ուր որ կամեցել են, իսկ իմ ջարաբերութիւններիս մէջ դէպի Անեկան բոլորովին զգայարանքներիս իշխանութեան տակ եմ գտնուում: Դեռ մինչևայժմ բերնումս զգում եմ նրա ձեռքի քաղցր հարաւորութիւնը—և՛ էլ ինչ ասեմ՝ փափագս սահման չունի: Վաղ թէ ուշ ես ինքս կը կողպեմ այն դռնակը, որով այսօր զեռ կարող էի փախչել դաշտը: Բայց իսկապէս կարող էի որ: Այո, եթէ որ մի բան զրսեւից ինձ օգնէր:

Այժմ բոլորովին ակներեւ է, որ նա սիրում է ինձ: Ամեն բան ինձ մղում է դէպի նա:

Այսօր ինքս ինձ այս տեսակ հարց տւեցի,—«Եթէ այդ անխուսափելի բան է, էլ ինչու եմ այսօր—էզուց քցում»:

Մտածեցի ու այսպիսի պատասխան գտայ,—«չեմ ուզում մի չնչին բան էլ է կորցնել այն յուզմունքներից, այն զողահարութիւններից, այն տպաւորութիւններից, այն հոգեզմայլութիւնից, որով լիքն են կիսակատար խօսքերը, հարցական հայեացքները, ակնկալութիւնները: Ազգում եմ «բոման»-ս մինչև վերջը տանել: Կանանց էի մեղադրում, թէ զգացմունքի արտայայտութեան ձևերը զգացմունքից բարձր են դասում, իսկ ինչպէս

երևում է ինձ համար էլ նշանակութիւն ունի, որ այդ ձևերը բոլորը կատարւեն: Ինչ արած՝ մարդս երբ որ հասակն առնում է, այդպիսի բաներն էլ են նրա համար նշանակութիւն ունենում: Նկատած եմ նոյնպէս շատ անգամ, որ մենք, տղամարդիկ, եթէ որոշ աստիճանի նրբութեան են հասած լինում մեր ջգերը,—կանացի բնաւորութիւն ենք ունենում: Նս, բացի այդ, մի քիչ էլ էպիկուրեան եմ զգացմունքների նկատմամբ:

Վերևում բերած խօսակցութիւնից յետոյ ես ու Անելկան հիանալի արամադրութեան մէջ ընկանք: Նրեկոյեան ես օգնում էի նրան թղթից լուսամտիովներ կտրտել, որովհետեւ այդ ժամանակ կարող էի կպչել նրա ձեռներին ու շորերին: Նս դիտմամբ խանդարում էի նրան բաներու ժամանակ. նա իրան երեսացութեան տւեց ու սկսեց երեխայի նման չարութիւններ անել, երբեմն-երբեմն դիմում էր հօրաքրոջս ասելով միակերպ ու արագ ձայնով՝ այնպէս ինչպէս գանգառում են փոքրիկ աղջիկները:

—Մօրաքոյր, Լէօնը ինձ հանդիստ չի թողնում:

(Կը շարունակւի)

ԳԻՇԵՐԱՅԻՆ ԴԻՑՈՒՅԻՆ

2. ԲԱԼՈՒՂԵԱՆԻ

Ահա փըչեց մեզմ' զեփիւռը,
Իջաւ ցողը թարմագին,
Եւ երկնային բացեց դուռը
Ու յայտնեցաւ Դիցունին:

Նա մըտախոհ՝ արձակում է
Իր ծամերը թըխագոյն,
Յետոյ նոցա սրփրում է,
Որ ծածկեն ողջ բընութիւն:

Մագերի մէջ շողշողում են
Աղամանդեայ ասողիկներ,
Որ Դիցունուն նըւիրել են
Մի խումբ սիրող հրէշտակներ:

Նա երբեմն խոնարհում է
Իր գըլուխը քընքշալից,
Այդ ժամանակ գըլորում է
Մի-մի առարկ աշնտեղից:

ՀԷՅՆԷ-ԻԿ

«Du bist, wie eine Blume,
So hold und schön und rein...»

Դու մի ծաղիկ ես անբիծ,
Պարկեշտ, ազնիւ ու սիրուն.
Քեզ նայելիս՝ մի թախիծ
Պաշարում է ինձ թաղուն:

Ես կ'ուզէի, թանկազին,
Դընել ձեռքը քո զըլխին
Եւ աղօթել, որ այդպէս
Միշտ անարատ պահպանուես:

ԶԳՈՅԾ

(Է Կ Ս Պ Դ Օ Մ Պ Յ)

2. ԲԱՆՈՒՂԱՆՆԻ

Փառքը — դա մի բարձր սար է,
Վեր ելնելը շատ դժւար է,
Ասում չ'անի որ սայթաքես,
Ել փըրկելը անհրնար է:

ՄԻ ՊՏՈՅՑ ՆԱԽԿԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿՐԹՈՒԹԵԱՆ ՎԱՅՐԵՐՈՒՄ

(Զմիւռնիայի և Նորա ծովային ու ցամաքային շրջակայքի անցեալից
ու ներկայից):

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՏԷՐ-ՄԻՐԱՔԵԱՆԻ

(Նարունակութիւն ¹⁾)

ԶՄԻՌՆԻԱՅԻՑ ՔԻՈՍ ԿՂԱԻՆ

Նս արդէն վաղուց կարօտ էի մի կղզի և կղզիացած կեանք տեսնելու՝
բառիս բուն նշանակութեամբ, բայց ի հարկէ ես ալ ես չէի կարող քա-
ղաքակրթութեան ներկայ դարում, երբ շոգեկառք, շոգեմեքենայ, հեռա-
դիւր ամպիւսի արագութեամբ հեշտացնում են հազարակցութիւնը, Ողի-
սեան, Հոմերեան ժամանակների կղզիացած կեանքը տեսնել: Սակայն և
աջնպէս՝ առաջուց քիչ թէ շատ տեղեկութիւններ հաւաքած լինելով սպա-
սում էի տեսնել ալ առանձնացած վայրերում մի ալ կեանք, շատ բանով
տարբեր իզմիրցիներինից: Ուտաի հէնց որ առիթը ներկայացաւ, ես մի
հալ ուղեկից բարեկամի հետ դարձեալ սիրելի ծովն ելայ: Մեզ տանող
շոգենաւը ուռնական էր, որ Ալէքսանդրիա էր գնում: Հանապարհորդներ
շատ չկային. ծովը հանդարտ էր. մենք՝ առանց որ և է աչքի ընկնող մի-
ջագէպի՝ 8 ժամ լետու գիշերը կղզին հասանք: Քիտը գտանում է Վեսթ-
սից հարաւ. իզմիրից 88 հազարամետր հեռաւորութիւն ունի, իսկ իւր
հանդէպ գտնւող թերակղզուց բաժանւած է մի նեղ պարանոցով: Աջնպէս
որ ցամաքն երևում է և առաջատաւոր նաւով մի ժամ հազիւ քաշում:

¹⁾ Տե՛ս «Մուրճ» 1892 թ 1.

Ո՛չ ես և ո՛չ ընկերս տաճկական անցաթուղթ ունէինք, մինչդեռ տաճկական օրէնքով հպատակ ես թէ ոչ քո պետութեան անցաթղթից զատ ունենալու ես և տեղականը, եթէ ալ նահանգ ես գնում: Արար մաքսաւորը թէն առաջ իրատ դէմք ցուց աւելց, տակա՛ն իմանալով որ մենք հիւրանոցն ենք իջնելու և մնալու, թող աւելց: Ապ զանա՛նջը իբրեւ տուգանք աւելացած՝ փոռը լրիւ առան իմ տաճկահարստակ ուղեկցից, իսկ ի նկատի ունենալով իմ մեղմացուցիչ հանգամանքները՝ ես աննշան տուգանքով բանը վերջացրի:

Գիշեր ժամանակ ծովափնեայ Կոստարոն քաղաքը, որ նաեւ Քիոս է անւանուում, մի առանձին տեսարան էր ներկայացնում: Մենք շտապեցինք այս կղզու ամենաառաջին ե իւր տեսակում համարեա միակ հիւրանոցը, ուր ամբարշտն մի քանի ամիսները աշխարհի չորս կողմերից՝ Հնդկաստանից, Ամերիկայից, Եւրոպայից, Աֆրիկէից զալլա են բաղմաթիւ հարուստ ընտանիքներ ու անհատներ գնէն ստրկն մի անգամ սիրելի հազրենիքն ու ծննդատեղին տեսնելու և նորան չը մոռանալու: Եւ ա՛նս սեղանի շուրջը միշտ լի է լոյներով, որոնք միմեանց պատմում են իրանց աւետարական ընդարձակ ձեռնարկութեանց հեռանքներն մատն: Քիոսցի վաճառականը և առագաստաւոր նաւերը, որոնք նաեւ այս պարում ամիսներով ճանապարհ են գնում, հռչակաւոր են բոլոր լոյներն մէջ: Բայց այս բոլոր լոյներն մընն ամենից շատ գրաւեց իմ ուշքն ու միաբը, — երբ տեղեկացաւ նորա կենսագրութեանը: Մի խօսքով նորա ամբողջ էութեան մասին զաղալիս, տալու համար՝ տեսն որ ալը՝ լուծական բաղմաթիւ «Սանատարեանցներից» մէկը՝ Գէօրգի Վուբօն էր, որի վրայ մաստով են ցուց տալիս, երբ նա իւր սիրելի հազրենիքում չըջում է: Եւ ես աչնքան սրտալին և ներքին նմանութիւն գտաւ այս երկու բարերարներն մէջ, որ ես ալ ես չեմ կարող մընն երեսկալութեանս ներկայացնել՝ առանց մըտնի. աւելին՝ ես շատ անգամ չիտիում եմ ալը երկու սիրելի պատկերները, որովհետեւ արդէն 10 տարի առաջ էր, որ ես անմահ Սանատարեանցին տեսել էի Պետերբուրգում, իսկ լոյն բարերարին միտն մի քանի անգամ տեսնելու բաղն ունեցաւ: Այն, մեծ է եղել հեղինացին հին ժամանակներում իւր քաղաքակրթական բացասիկ գիրքով, որ ալ ես ոչ մի երկրում կրմնեւելու չէ, մեծ է ալը աղքն ալժմ իւր բարերարութեամբ որ կարելի է ասել՝ նախկին կեանքի աւանդ է: Որքան հաշուալիւս են տաճկահայերն մէջ ուստահալ՝ Լազարեանցներ, Սանատարեանցներ, Մելիք-Հափաղեանցներ, Յովնանեանցներ, աչնքան սովորական երեսիւթներ են նոյն հանգամանքներում ապրող լոյն մեծ և խորհրդալի սրտերը: Բայց Գ. Վուբօնի մեծագործութեանց մըտնի քիչ փոռը, երբ ես կր նկարագրեմ իմ փոքրիկ ուղեորութիւնը զեղի «Հոմերեան Ապոլոմը», որ իշով ³/₄ ժամ հեռու է քաղաքից: Գիշերն այս խորհրդածութիւններով աչնկողին մտանք՝ սո աւտոսեան վաղ վերկենալու և կղզու հետ ծանօթանալու գիտաւորութեամբ: Գիշերը սոստիկ մըրկածուի

էր, կարծես ամբողջ հիւրանոցը չարժուում էր և չընապէլով ալս հողմերին՝ օղբ ծանր էր և քնանալը դժարին:

Քիտս կղզին այժմ ունի մօտաւորապէս 62,000 բնակիչ, իսկ զլխաւոր քաղաքը ուր մինք ենք գտնուում՝ Քիտսը կամ Կասարանը արեւելեան կողմում՝ 14000: Արտեղ նստում է կուսակալից զատ կղզու լուծնական թեմակալը:

Ահա թէ ինչպիսի տեղեկութիւններ է քաղել Բոյեէէէ աշխարհա-
գրական և պատմական հանրագիտարանը (*Dictionary universel d'His-
toire et de Géographie*, 1876) այս կղզու մասին: Այս հանրագիտարանից
ենք հանել նաեւ մեր վերալիչեալ մի երկու տեղեկութիւնները: Խաղաղը
հռչակաւորէ, ունի թուղ, պետտակ, ձիւթ (մաղղաքի): Այս կղզին ամե-
նից առաջ մարդաբնակ է եղել սղլաղլներին և կարիայիներին ¹⁾ միջոցով,
ապա՝ Կրէտէ և Էսքրօս կղզիներին բնակիչներն են եղել: Նա շատ անդամ
է փոփոխել իւր սնունդը՝ Սֆիւիւզ, Պիտիւիւզ, Լիթալէ, Մակրիս և վերջապէս
Քիտս: Նա պարծենում էր թէ ինքն է Հոմերոսին կեանք տուել, նա հա-
բենիքն էր ողբերգակ Խոնի, պատմաբան Քէոպոմոլի, փիլիսոփայ Միարո-
զորի, քանդակագործ Բիւպոլլի և Անթէրմի և ալլն: Վաղ ժամանակներում
Քիտսը ծովալին պատկանելի ուժ է ունեցել: Պարսկական պատերազմների
ժամանակ նա բռնադատուած էր եղել զօրքեր մատակարարել մեծ թա-
գաւորին, բայց Քսերքսէսի պարտութիւնից փառլ նա միացաւ Կիմոնի
հետ: Պերսպոնէզեան պատերազմների միջոցին նա Աթէնքի դաշնակիցը մնաց,
նա պատիժ կրեց՝ լսիւղէմոնական լուծին ենթարկւելու, ապա՝ մակեդոնա-
կան թագաւորներին: Աղէքսանդրի մահաւանցից փառլ ևս վիճակ ընկաւ
Պերզամպի թագաւորին: Նա Փիլիպպոս Մակեդոնացուն ընդդիմացաւ:
Հուլիմի դաշնակիցը դաւաւ, բայց փառլ Միհրդատին օգնութիւն հասցնե-
լով՝ նորան հոտիմեական հատարակ նահանգի ատտիճանի իջեցրին և այս
ժամանակներից փառլ է որ նա կորցրեց իւր բոլոր կարեւորութիւնը: Խաչա-
կրաց պատերազմների ժամանակ Քիտսը մի քանի անգամ նւաճեց զէնուա-
ցիներին, լուծնական և լատինական կալսերների, թուրքերի և վենետիկացի-
նրի ձեռքով: Գէնուացիներն ալտեղ տիրապետեցին 1346—1566, ալ-
սինքն՝ մինչև ահն ժամանակ, երբ թուրքերի ձեռքն ընկաւ: 1821 Քիտ-
սիք արտամբական փորձ արին, բայց իզուր, իրանց ճիգերը պատճառ
եղան այս կղզու աւերմանը, որ տարտալիւի կերպով ամպագաւ 1822-ին):

Քիտսը 1880 թ. տարտալիւի երկրաչարժներից փառլ կրկին վերա-
կենդանացել է. քանդակների տեղը չինել են հաւաքեալ տեւի դեղեցիկ
ու կանոնաւոր փողոցներ ծաւակաւոր սնիրով: Բնա ընկած թաղերում
կան դեռ երկրաչարժից խարխուլ զբոլթեան մէջ մնացած հին տներ,

¹⁾ Փոքր-Ասիայի հարաւարե մասը ունի էր:

որոնք հէնց աչն է որ կործանուել են ուղտմ: Քաղաքի հիւսիսային կողմը գտնուում են թաղեր խղճուկ խրճիթներից բաղկացած, որոնց մէջ լնակուում են չքաւոր լոյններն ու տաճիկները: Վերջիններս հետզհետէ կենտրոնացել են միջնադարեան դէնովական ընդարձակ բերդի պարիսպների մէջ, ուր շինել են բաւականին կանոնաւոր փողոցներ: Այս բերդը բաւականին ընդարձակ է, երեք կողմից չրջապատւած է մի լալն ու խոր խրամով և, ինչպէս երևում է, միջնադարեան եւբոպական բերդերի նման չարժական կամուրջներ է ունեցել: Պարիսպները տնազին հաստութիւն ունին և կարող եւ ինտերում պատապարւած են ամուր աշտարակներով: Ի հարկէ ժամանակակից ռազմագիտութեան համար միայն պատմական նշանակութիւն ունին ապուլիսի շինութիւնները, որովհետեւ, ինչպէս լալանի է, հիմա թընդանօթի ահուկի ուժին — առաջ հողէ թումբերով են պատուար դնում, որ աւելի խեղդում է ուսմբի զօրութիւնը: Պարիսպի վրայ միայն մի երկու տաճիկէն արձանագրութիւններ գտանք, որոնք ցոյց էին տալիս, թէ այս կամ աչն աշտարակն ու է շինել կամ կառավարել: Այս բերդը բաղմաթիւ պատերազմների և հալածանքների ժամանակ հազարաւոր մարդիկ է պատապարել և միւսնոյն ժամանակ նոյնքան ևս կենսապարկ արել:

Քաղաքում և չրջակայքում ալ ևս ոչ մի հնութիւն չի մնացել, ժամանակը և ձախող հանգամանքները ի թիւս որոց և չաճախակի ուժգին երկրաշարժները ամեն բան սրբել տարել են: Այժմ ալս քաղաքի ամենաներքին հիմնարկութիւնը հարուստ գրատունն է համարւում, որ հիմնուել է 1840-ին մի ալ մեծ բարեբարի ձեռքով: հեղինակէս լուրջ գիտնական լոյն Կորպեան էր աչն, որ իւր բաղմահարուստ մատենադարանը իւր սիրելի աղբին նւիրեց: Ասում են, որ ալ 17,000 գրքերը նորանն ևս եղել, որ թէ ևս հաւատարի, բալց ընդունելի կարող է լինել, եթէ ենթադրենք, որ նա մեծամասնութիւնը միայն գնած կարող էր լինել:

Այս մատենադարանում ևս ժամանակ ունեցալ մի քանի ուշագրաւ տեղեկութիւններ կարգալ, որ ինձ պատահեցին, երբ ևս աչքից էի անցնում ալս կամ աչն գիրքը:

Պոլսի Նէոլոգոսի ամսաթերթում տպագրւած էր մի արձան որ գտնուել էր Մեուալ Ծովից արեւելեան կողմը՝ երկու ժամ հեռաւորութեամբ: Այս արձանի վերալի հրէական տառերը բոլորովին նման են չուանական նախաքրիստոնէական ժամանակների տառերին, միայն աչն տարբերութեամբ, որ առաջինները ձախ էին դարձած կամ գլխի վալը:

Մի զարմանալի գուղագիպութեամբ իմ ուղեկիցս էլ տեսել էր Քիոսի թանգարանում մի արձանագրութիւն ներկած աախտակի վրայ, որի տառերը մեղ ծանօթ լեզուների և ոչ միւսի տառերին աչնքան նմանութիւն չունի, որքան հալբէնի՝ ս, ս, ա, ն, ց և ալ տառերին, մինն ուղիղ, միւսը գլխի վալը, երբորդը դէպի ալ զարձած: Հարաբաղաբար ևս առիթ չունեցալ ալս արձանագրութիւնը տեսնելու և ամբողջովին իսկութեամբ ընդ-

ընտանեկան Մի քանի անգամ ահապեց եղած օրերս զնացինք, իսկ էր իմանալանք, որովհետեւ նորա բովանդակութիւնն աննշան է եւ չաճախօղ- ներ չառ հազիւ են պատահում: Սրբ եւ Էրիթրէի սուրբները զնալով՝ ընկերիս հետ լեռով Չէլմէամ տեմուկցայ, նա ցոյց տւեց միայն ընդօրինա- կած բառ, որ մենք չը կարողացանք վերծանել: Բայց որովհետեւ այս ար- ձանագրութիւնը թէ ձեռի և թէ բովանդակութեան կողմից կարող էր լան- կարծ թերեւ մի նոր լոյս տալ, եւ պէտք է գրեմ Քիոսում բնակող իմ հայրենակից բարեկամին և անպատճառ ձեռք բերեմ: Անուհետեւ մի օրի- նակ կուղարկեմ Փիֆլիս, իսկ միւսը մի մասնագետի:

Հաշտեան վերաբերեալ մի քանի բաներ եւ գտաւ. Clementis Ga- lani. 1686 Gurrentini clerici Regularis Theologi—S. Sedis Apostolicae ad Armennos Missionaris.

«Historia armena ecclesiastica et politica nonc primum in Germa- nia excursa et ad Exemplar romanum diligenter expressa: Աս զիրքը մի քիչ թերթեցի և տեսալ, որ ընդհանրապէս եկեղեց. խնդիրների մասին է խօսում և նպատակ ունի հալ և կաթօղիկ եկեղեցիների միութիւնը: Նոյն հեղինակութիւնից տեսալ նաեւ «Conciliano Eccl. Armena cum Romana Typie propaganda». ibso 3 fol.

Կարդացի նաեւ երեկոյի ճանապարհորդ Տուրնեֆորի 1718 թւականին հրատարակած նկարագրութեան մէջ հաշտին վերաբերեալ ի միջի ալոյց նաեւ այս արդէն լայնի տողերը. Les Arméniens sont les meilleurs gens du monde, honnêtes, polis, plein de bon sens et de probité ¹⁾ Էջմիածնի կաթո- դոսէոսն, շարունակում է Տուրնեֆորը, իւրաքանչիւր հալ 15 տարեկանից վեր՝ հարկէ վճարում 5-ական սոլ (80) ²⁾ 20 լիւրա, որ էր Փրանսիական հին դրամ. ալօմ 5 սանտիմ) ուրեմն մօտաւորապէս 25 սանտիմ կամ տանիք 10 կ. չափ: Մալր աթուր ընդհանուր եկամուտը եղել է 600,000 է.քիւլ (մինչեւ 1795 թ. գործածուող դրամ ³⁾ 4 բուլլ. մօտաւորապէս), որ ահազին զուճար է կազմում: Նաեւ պատմում է այն եկեղ. օրէնքի մասին, որ միայն ալրիներն իրաւունք ունին միմեանց հետ պսակելու (?խմբ.)

Տուրնեֆորը, որ այնքան աշխարհներ ու ժողովուրդներ էր տեսել և իբրեւ ճանապարհորդ մեծ կարեւորութիւն ունեցող մարդ էր ²⁾, ահա այս-

¹⁾ Հայերն աշխարհիս ամենալաւ մարդիկն են. պարեկշտ, քաղաքավար, ողջ- մտութեամբ և ուղղամտութեամբ լի:

²⁾ Նա մասնաւորապէս ուղարկւել էր Լուդովիկոս XIV կողմից Արեւելքն ու- սումնասիրելու համար: Այս հռչակաւոր բուժարանն սկսեց իւր ճանապարհորդական նկա- րագրութիւնները Պոլսից Կրէտէ, Հայաստան, Վրաստան և Փոքր-Ասիա և յետոյ Փրանս, զետեւ իւրենքից Արագածիայի անդամեղաւ և վերջին ճանապարհորդութիւ- նից յետոյ Փրանսիայի Բժշկակ. բարձրագոյն դպրոցում՝ Բժշկական ամբիոն ստացաւ:

սկս է խօսում մեր աչն հայրենակիցներին մատին, որոնք մեզանից միայն երկուս զար առաջ էին ապրում մեր երկրում:

Մի ալ քար է զանեւ նորերս, որի վրա՞ վերձանելի են. «Գերեզման Մարտիրոսի» հայերէն բառերը: Միննոն ժամանակ սրանից անկախ մեզ պատմեցին մի աւանդութիւն, իբր թէ մի հաջ մարդ՝ Մարտիրոս անունով՝ սուլթանից ֆերման է բերել եկեղեցի շինելու համար և իբր պատիժ՝ նաւից զուրս զալիս ծովն է ընկել ու խեղդւել: Աչն աւանդութիւնը ամենաազդու կերպիւ արտայայտում է հին լոյսերի զգացմունքները զէպի Հալատտանեայ եկեղեցին, որոնց կրօնամալութիւնն և ալօրս աչն աստիճանի է հասնում, որ շատ անգամ բռնւմ ես, թէ հալի փրկութիւնը լոյն եկեղեցու հետ միանալու մէջն է: Տղէտներ կան, աւելի ուսմիկներից, որ համոզմունքն կապեց թէ հալը քրիստոնեայ է:

Այսու զանաւոր է նաև Մեծ Նապոլէոնի նախաձեռնութեամբ կատարւած Յղիպոսոսի ամենամանրամասն հետազոտութիւնը: Սա 32 հատոր մը մի քառակուսի մետրի չափ ատլասներ են, որոնց մէջ կարգով նկարւած են եղիպոսական անցեալ ու ժամանակակից կեանքի բոլոր երեւոյթներն ու արտադրութիւնները, կրօնական հիմնարկութիւններն ու ծիսակատարութիւններ, թագաւորական արարաններից սկսեալ մինչև մշակի նիստ ու կացը արդ ու զարդը, արհեստ, արւեստ, զեղարւեստ, կենդանի, բոյս և ալն և ալն: Այս քարտէսներն աչնքան հետաքրքրական են և բազմակողմանի հարուստ բովանդակութիւն ունեն, որ մի ատլասը հազիւ $\frac{1}{2}$ կամ $\frac{3}{4}$ ժամում վաղի վերադ նախել կարելի էր: Այս պատկերներին համապատասխան կալին, ի հարկէ, նաև բարձրատոր հաստատոր գրքեր, որոնք իրանց ստաւրութեամբ աւելի սակաւ աչքի չէին ընկնում:

Կորսիկալի զօրապետի նստաշէնին լաջողութիւններն հէնց սկզբից հմարել էին ֆրանսիական ժողովրդին և միննոն ժամանակ սարսափ ազդել Դիրեկտորիումին, որ սպառնալի Նապոլէոնին «գլխից ուղ» անելու համար՝ ընդունեց նորա առաջարկութիւնը Յղիպոսոսը գրաւելու և զաղթականութիւն հաստատելու, սրպէս զի վետոյ հեշտ լինի Հնդկաստանը պաշարելով՝ անգլիացիներից խլել: Աւ ահա այս ժամանակն է, որ այս մեծ մարդը Աղէքսանդրի սկս՝ միայն աշխարհակալութեամբ չը բաւականանալով՝ զրաջաւ աչն նաճեալ երկրի ուսումնասիրութեան զաղափարը: Այս նպատակով նա մի հիմնարկութիւն (ինստիտուտ) հաստատեց Յղիպոսոսում, որին լոնձնարարեց այս երկիրը մանրամասնութեամբ ուսումնասիրելու մեծ գործը, որով նա զխոնական աշխարհի աչքին աւելի մեծ երևոյթքան իւր կորստաբեր նաճումներով:

Աւ ահա երբ հրատարակեցին այս հետազոտութիւնները՝ նա մի օրինակ նէր ուղարկեց Քիտի գիտնական Կորալեան՝ մեզ զբաղեցնող գիտարանի հիմնադրին՝ առաջարկելով նորան, որ Ստրաբոնի աշխարհագրութիւնը ֆրանսերէն թարգմանէ:

Քիոսի թէ՛ լոռն և թէ՛ տաճիկ բնակիչները հաճաքաբար մարդիկ են. թէ՛ ասլը թէ՛ կին մարդիկ համեստ են և, ի հարկէ, մաճաւանդ լոռներն ամենեւին չեն նմանում իրանց իզմիրցի հայրենակիցներին, որոնք նոյն իսկ Խզմիրի հիմնադրութեան օրից, ինչպէս երևում է, մուլի և զէս կեանք են վարել: Այս համեստ կզղում ասլ ևս չես տեսնիլ լոռն կնոջ փողոցի մէջ աթոռներ դնել ու նստելը, մնց ու դարձ անողին խօսք նետել և ասլն. չես տեսնիլ զղեղի շարած երեսները, մի արւեստ, որ ոչ միայն ասլ քաղաքի նաև արւարձաններումն է ծաղկել, ասլ և հեռաւոր գիւղերում, որ տեղից գեղջկուհի քաղաք է դալիս ակիւր ծախելու և դորա փոխարէն եւրոպական փողի և ներկեր առնելու՝ կարծես թէ իւր ակիւրը ձեռք չէր տալ...

Եւ արդէն ղրտաւորութիւն ունէի Քիոսի մի հեռաւոր գիւղ տեսնել և ահա լոռների անվերջանալի Ալ-Խորգիներին, Ալ-Ֆոթիներին (սրբերին) տոնախմբութիւններից մէկը կատարւում էր Ալ-Խորգի գիւղում, որ կզղու գլխաւոր լեռնաշղթաներից մինի վրայ էր գտնւում: Ուստի ես իմ հայ բարեկամի հետ մի մի էլ վարձեցինք և դէպի հանդիսատեղին շտապեցինք: Այս գիւղը քաղաքից 2 $\frac{1}{2}$ ժամ հեռաւորութիւն ունի: Եւ երկուսի մէջ հիմա բաւականին լաւ ճանապարհ է շինւում, որ խճուղիի նմանութիւն ունի, թէև դեռ չէ վերջացած: Ամբողջ տարածութիւնը մշակած է և ծածկւած Խզմիրի նման՝ ալգեստաններով, ձիթատաններով, նշենիներով, ալծապող առած պտուղ տուղ ծառերով և ասլն: Բայց ամենից շատ աչքի են ընկնում ընտիր նշենիները և մաղդաքի ձիւթի թուփերը, որոնք երկրի գլխաւոր բերքերն են կաղմում: Այս ձիւթի ծառը (pis-facia lantiscus L.) մի արշինաչափ թուփ է, ձառն հաստ ու կարծր մանրիկ տերևներով, տնե բունով, որ ամառուալ վերջերը դանակով վիրաւորւում են առաւօտեան ժամանակ և ասլ վերքերից ակզ հիւթը հոսեցնում: Շէրքերը հաշւում է, որ Քիոսն արդէն 1873 թ. տարեկան 1,200,000 Ֆլորին եկամուտ է ունեցել միայն ասլ ձիւթից:

Ճանապարհին մենք տեսանք մի քանի գիւղեր, որոնք բաւականին կանոնաւոր տներ ու փողոցներ ունէին: Տներից շատերը երկրաշարժի փրատակներն էին ցուց տալիս: Մենք քանի բարձրանում էինք, ասլքան քար ու ապառամը շատանում էր, բայց և աչնպէս՝ ասլ վերին աստիճանի ժրջան ժողովուրդը տեղի նեղութեան պատճառով ահազին ապառամներ փչրել, քարքարոտ տեղերը մաքրել և ալգեստաններ է տնկել: Ալ-Խորգի գիւղը, ուր մենք հասանք 2 $\frac{1}{2}$ ժամ լետու, ծիւրի բոցնի նման ապառամների ծալքերին է չինւած: Տները մի կամ երկարկանի են. երկուսն էլ հաստ որմերով, քար ու կրով և կամարապատ: Այս տներն ամբողջովին քարից են և եթէ ասլ լոռները նախնի ցիկլոպների ուժն ունենալին, երկի դռներն էլ սալաքարերից պէտք է շինէին: Վարի լարկը գետնափոր է և կենդանիների համար է, իսկ վերինը՝ մարդիկներին: Արապէս պնդակազմ են

չինում՝ երկրաշարժին դէմ գնելու համար, և վերաւի աչս գլեղն ազատուել էր վերջին սարսափելի երկրաշարժից: Նրեակապեցէք աչս խեղճ ժողովրդի գրութիւնը աչք քարերի մէջ ձմրան սարսափելի ցրտերի ու մրրիկների ժամանակ:

Այդ մարդիկ միւս լոյներից շատ չեն տարբերուամ, իսկ կանաչք ցարդ տեսածս լոյներին նմանութիւն ամենեկին չունին: Իրանց շատ թխագոյն երեսներով, գոգաւոր քթերով երբեմն մեծ ծնօտներով մի տեսակ խառնուրդ էին, որ դժւար էր մի տեղի նմանեցնելը: Պառաւնեհն իրանց հագուստներով ու արտաքին կերպարանքով նմանում էին կովկասեան թուրքերին: Աչս կղզում իւրաքանչիւր գիւղ ունի իւր սեպհական տարազի զգեստը, որոնք իրանց ձևով ու խառուտիկ գոյներով շատ նման են աւստրիական սլաւոնական ցեղերի կաճանց հանդերձանքին, որ ես տեսալ երեք ու կէս տարի առաջ արտատահմանից վերադառնալիս:

Մեզ հիւրասիրեց բարեկամի ծանօթ մի ընտանիք: Մայր, հայր, սղալ, աղջիկ աջնախի սրտը և մտերմական չարաբերութիւն ցոյց տւին, որ ես կարծեցի, թէ ողիսեան ժամանակների նահապետական կեանքն եմ տեսնում, դրնէ ես աչք ցանկանում էի: Մեզ նախ մի մի բաժակ օղի (ընտիր մաստիքա) տալով և «մեզէ» հրամցնելով՝ առաջնորդեցին գէպի գիւղական ուսումնարանը, ուր աչս առթիւ հանդիսաւոր քննութիւնն էր կատարուամ: Բաւականին ընդարձակ սրահը լի էր երկսեռ հանդիսական զեղջուկներով, որոնք վերին աստիճանի լարւած ուշադրութեամբ լսում էին: Քաղաքի զինազլանից մի մասնաւոր քննիչ էր եկել: Ես թէ և լուսարէնը շատ քիչ էի հասկանում, սակաւն անմիջապէս խմացալ, որը որով լինէր: Թւարանութեան դաս էր, գրատախտակի առաջ շարւած էին 8—10 փոքրիկ աշակերտներ: Մինը հարցեր էր տալիս ու խնդիրներ առաջարկում, բայց նորան չէք հասկանում: Աչս հարցաքննողն մօտը նստած էր մի երիտասարդ կարմրած, կրակոտ աչքերով, դա՛ ուսուցիչն էր: Աջ և ձախ կողմերը քահաներն ու հողաբարձուները: Ուսուցիչը միաչն երբեմն էր միջամտում, երբ խեղճի համբերութիւնը բոլորովին կտրում էր: Մեզ աջքանը բաւ էր: Հաշից փետոյ մենք աչցելութեան գնացինք ուսուցչին, որի մօտ հացի էր հրաւիրւել քննիչը և նոր հեռացել: Վերջին բաժակները ուսուցիչը խմում էր իւր մի մտերմի հետ՝ սիրտը հովացնելու համար: Երբ մեզ տեսաւ և խմացաւ, որ ես Նզմիրի հալ վարժարանների տեսուչն եմ Եւրոպայում ուսում առած՝ շատ ուրախացաւ: Հարցրեց թէ միթէ կարելի էր աջնախի հակատրամաբանական խնդիրներ առաջարկել, ես ասեցի ոչ: Դիտէք ինչ կալ, ասեց խեղճը, նա ինձ հետ լաւ չէ... Յետոյ ներդրութիւն խնդրեց, որ զլուծը խառնւած լինելով՝ աչն բոպէին մուացել էր մեղ ճաշի հրաւիրելը: Մենք մի մի բաժակ խմեցինք վարժապետութեան կենացը, որ ամեն տեղ նոյնն է, և իրան հետ հանդիսավայրը գնացինք, որ մի նեղիկ փողոցում գինեւան առջեւ՝ ապառաժի վրայ էր:

Մինչ այս մինչ այն՝ պարտքները հաւաքւում էին: Աղջիկները 20—25 քաղաքի տնային հեռուէն են կանգնում և ուղարկում որ երկուստեք ձեռքով անէ կամ թաշկինակը ծածանէ: Այսպէս զուգ զուգ բռնում են թաշկինակի ծալքերից և աշուղներն զոգը մի քանի հատ պղնձեալ զրահներ լցնելով՝ սկսում են պարել ալ և ալ եղանակներով, որոնք չափ նման են մեր Առկաստան «բալետիներին», «մարզապիներին» և այլն: Պարելիս երկուսն էլ վալը են նստում, բալը հօգ չէ, ի հարկէ, եթէ զինույցած երկուստեք մի մի անգամ հրացայտ ակնարկներ խլէ... Որքան տարբերութիւն Խզմլի չրջակաքի և այս գեղջիկներին մէջ: Ամեն բան ապաստել իւր բնական դոշներով է: Պարելիս երկուստեքն ոգի են առաջարկում պարող բնակիչին և կամ աշուղին զրամ տալիս: Մենք մեր ծանօթներին պատուելու համար այս վերջին միջոցն ընտրեցինք և երբեմն էլ առաջինը:

Քաղաքից եկած քննիչը մեզ տեսնելով մօտեցաւ: Խօսեցինք քննութեան մասին, որի վերաբերմամբ իմ կարծիքը լարմեցի, քահանան ու հոգաբարձուներն լարած ուշադրութեամբ լսում էին: Յետոյ գէոից գէնից, վերջապէս և երկու եկեղեցիներն չարաբերութեանց մասին: Ահա նաև այս ուսուցիչն էր, որ խօսք բացեց Հալապտանեալ եկեղեցու լուսնականի հետ միանալու պէտքի մասին, որ 19-րդ դարու գաղափարներով մանաւանդ հեշտ էր իրեն մոլեռանդութիւն ապացուցանելը...

Երեկոյնան կողմ մենք հարկադրւած էինք հրաժեշտ տալ մեզ հիւրանիւրդներին և այս հանդիսականներին, որոնց չարաբերութիւնները, պարերն ու եղանակները մի քանի անգամ իմ սիրտը շարժեցին թէ իրանց պարզութեամբ և թէ իմ հալսնիքի գեղջիկական սիրելի նահապետականութեամբ:

Միւս օր իմ հալ բարեկամիս հետ դարձեալ մի մի էլ վարձեցինք ու գէալի «Հոմերեան Աղասածը» ուղեորակներ, որ գտնւում է Վրնդուզ գիւղում՝ Քիտից $\frac{3}{4}$ ժամ հեռու: Ծովափնեալ ճանապարհին մենք նախ մտանք Լիւսադիա գեղեցիկ գիւղը, վերաջեալ բարեբար Գէօրգի Վալուի ծննդատեղին, ուր այս աղնիւ մարդն արդէն վերջացրել էր մի գեղեցիկ երկու ուսումնարան 10,000 Փր. ծախսով, սորա համար 5000 Փր. և 3 աղաների հատուկ էլ եկամուտ էր կապել և անմիջապէս մի փառաւոր տաճարի շինութիւն սկսել, որ վերջանալու վրայ էր: Ապա իսկ գեղեցիկ եկեղեցի Լիւսադիա լուսնին էլ շունին: Այս չէնքի համար 60,000—70,000 Փր. էր նշանակել:

Լիւսադիա գիւղից $\frac{1}{2}$ ժամ հեռու գտնւում է Վրնդուզ գիւղը, ուր բարձրանում է «Հոմերոսի Աղասածը»: Սա բարձր լուից զատւած մի բրդաձե քար է 20—25 տոալալ բարձրութեամբ: Կենտրոնում գտնւում է նոն կտորից մի նոտարան, իսկ շուրջը նոնալիս մի ամբողջը լինարանով: Աւանդութիւնն առում է, թէ այս լուսնական ամենամեծ բանաստեղծը նոտում էր ալ տալաւաժի կենտրոնում և իւր աշակերտներին ու ժողովրդին պատմում իւր տեսած լուսնները և միևնույն ժամանակ հիանում այլ ուրանելի տեսարան:

ներով, ուր բարձրարժեք լուսեր, կիրճեր, ազդեցողներ, զեղեցիկ ծով ու բազմաթիւ կղզիներ նորանոր մուտնդ էին տալիս նորա բանաստեղծական հանձարին, որ նաև ներկայ դարուս մէջ իւր անսխալարիներէլ զիրքն ունիւ և պէտք է շարատեւ: Այժմ, ինչպէս կարծիք կալ, Հոմերոսը մինչև անգամ զոգութիւն ունեցած չը լինէր, այնու ամենապէս ևս հաւատում եմ, որ ալլ բանաստեղծ ժողովրդի ¹⁾ շատ ծերունիներ բարձրացել են ալլ բնական ամբիւնը և հմալի հետաքրքիր լոգիներին հիանալի աւանդութիւններով: Լսողները մաշել են ալլ ապառաժը: Բայց ինչ է 30 դարը մարդկութեան պատմութեան մէջ. 40—50 սերունդներ, որոնք բերնէ բերան կարող էին աւանդել, իսկ Տրոյադալի պատերազմը Հոմերոսից 270 տարի առաջ էր տեղի ունեցել, որ 3—4 սերնդի կեանք ասել է:

Արձակուրդների պատճառով քաղաքի ուսումնարանները վրակ էին, որոնց թուով նաև գիմնազիւնը, որ մեզ մասնաւորապէս հետաքրքրում էր: Աղլու ալս բարձրագոյն հիմնարկութիւնը չինւած է նորակառուց եկեղեցու հանդէպ նոյն հրապարակի վրալ, ուր որ թանգարանն է գտնւում: Այս երեք ճաշակաւոր շէնքերն իրանց ամբողջութեամբ զեղեցիկ սոլաւորութիւն են գործում թէ իրանց արտաքին երևոյթով և թէ ներքին խորհրդով: Այս գիմնազիւնը, ինչպէս նաև ալլ կղզիների, Փոքր-Ասիալի, Բալկանեան թերակղլու նոյնանման հիմնարկութիւններն իրանց ծրագիրն ու հրահանգները տառնում են Աթէնքից, որ ալլպիսով մտաւոր ու բարոյական կապեր ունի բոլոր լոգների հետ, մանաւանդ որ չրջանաւարտների միջամասնութիւնը պատրաստւում է մալրաքաղաքի համալսարանը մտնելու ²⁾: Թէև, ի հարկէ, ալս համալսարանը տակաւին շատ նոր է և հետ ու եւ:

¹⁾ Գերմանական հռչակաւոր վեպասան Ֆ. Շպիլհադէնն այս խնդրի մասին հետեւեալն է գրում իւր «Beiträge zur Theorie und Technik des Romans» վերին աստիճանի հետաքրքրական տրկրում: «Նա (Հոմերոսը) ինչպէս ալլ ուր ևս արտայայտեցի, ոչ միայն իւր ժողովրդի բանաստեղծական բերանն է, ալլ և իւր բանաստեղծ ժողովրդի բերանը:

Այլ ալլ երեսում ասում է. . . նրանց (ժողովրդական բանաստեղծներէլ) մտածողութիւնը, զգայմունքն և հայեցւածքը իրանց ժողովրդի մտածողութիւնն, զգայմունքն ու հայեցւածքն էր:

²⁾ Ճշմարիտ որ յոյները շատ օրինակելի յատկութիւններ ունեն այն խնդիրներում, որոնք վերաբերում են իրանց աղղի պահպանութեանն ու յառաջադիմութեանը: Մակեդոնիայում մտաւոր ու բարոյական ահաւոր կռիւ են մղում լրանցից ոչինչ բանում պակաս չը մնացող բոլորների հետ. առաջինները միջոց չեն խնայում բուլղարախոս բաղմութիւ գիւղերը յունացնելու, իսկ երկրորդները՝ յունախոսներին բուլղարացնելու:

Իսկ մեք, մեք ունենք մի համազգային Գէորգեան ճեմարան, որ հետզհետէ կորցնում է այն կարեւոր նշանակութիւնը, որ նորան դրոշմել էր երջանկալիշատակ հիմնադիրը: Ուրախալի է սակայն, որ հիւս ալլ կերպ են մտածում ու գործում էջմիածնում:

րոպականների շարքում հեղինակաթիւն ունենալուց, սակայն ունի որոշ չափով կարեւորութիւն լեզւարանական և հնախուզութեան տեսակէտից մանաւանդ ավուած լոյսերի համար: Բոլոր լուսական ժողովրդական ուսումնարանները գիմնազիոնի նախադուռն են համարուած, ուստի և վերջինս ունենում է միայն միջին և բարձր դասարանները: Գիմնազիոնների ծրագիրը էական կէտերում տարբերութիւններ չունի եւրոպական նոյնանման հիմնարկութիւնների դասընթացներից, սակայն, ի հարկէ, լուսական գիմնազիոններն անշուշտ օտար պէտք է լինեն եւրոպականներից, որքան աթէնական համալսարանը՝ իւր նմաններից:

(Ալը շարունակի)

*
* *

ՅՈՎ. ԹՈՒՄԱՆԵԱՆՅԻ

Մութն էր երկինքը. ոչոք չը տեսաւ
Բնութեան զործը զիշերւան մթնում,
Միայն առաւօտեան, երբոր լուսացաւ,
Մարգարտափայլ ցօղ իջել էր դաշտում:

Լուռ էր պօէտը թախիծը զէմքին.
Ինչ էր մտածում մարդիք չիմացան,
Միմիայն տողերում, երբոր կարդացին,
Զգայուն սրտի արցունքը տեսան:

ՀԻՊՆՈՏԻՍՄ

ԲԺՇԿ. ՎԱՀԱՆ ԱՐԾՐՈՒՆՈՒ

(շարունակութիւն ¹)

ԳԼՈՒԽ Դ.

ՊԱՐԻՋԻ ԵՒ ՆԱՆՍԻԻ ԴՊՐՈՅՆԵՐԸ

Պրօֆ. Պիտրի կարծիքը հիպնոտիամի մասին. — Պարեզի և Նանսիի ուսմունքների տարբերութիւնը. — Բնութիւնը ոստումներ չի անում. — Միջանկեալ գրութիւններ կամ միջաշրջաններ. — Կիսաանդգայութիւն. — Կիսաքարացումն. — Նրա յատկանիշները:

Պրօֆ. Պիտրի կարծիքը:

Մենք վերջացրինք Մեծ Հիպնոտիամի պատմութիւնը ալիպէս, ինչպէս աւանդում է մեզ պրոֆեսոր Շարիօն ու նրա գպրոցը: Տեսանք, որ փորձնական, ալիքն քն արեւոտական Հիպնոտը երեք աստիճաններից է բաղկանում (Լեթարգիա, Կատալեպսիա և Սոնամբուլիում) և ծանօթացանք այս աստիճանների չափանիշներին: Միևնույն ժամանակ, մի որ և է հիպնոտական երևութի նկարագրելիս, մենք ցույց տւեցինք, որ այդ վախճութիւնը նկատում է և առօրեալ կեանքի մէջ, հիպնոսից դուրս էլ: Յաւակցաբար տեղի սղութիւնը սահմանափակեց մեր ցանկութիւնը — իւրաքանչիւր հիպնոտական երևութի կողքին դնել և համանման երևութներ հիւանդների, հիստերիկ և մինչև անգամ առերես առողջ անձերի կեանքից: Սակայն առաջ բերածներս էլ բաւական են արդարացնելու այն մեծ սկզբունքը, թէ հիպնոսական երևութն երբ բոլորը նկատուում են նաև հիպնոսից դուրս: Պրօֆ. Պիտրը (Pitres), որը մօտ ժամանակներս մի

¹) Տես «Մուրճ» 1891 թ. № 12: 1892 թ. № 1:

մեծ աշխատութիւն հրատարակեց հիտտերիալի և հիպնոտիսմի մասին, ասում է.

«Հիպնոսելու միջոցները անում են այն, որ երեւան են հանում որոշեալ նախադրել հիւանդական նշաններ: Մի խօսքով, արդի դիտութեան համաձայն, պէտք է հիպնոսը ընդունել իբրեւ մի լարուցած և ժամանակաւոր հիւանդական դրութիւն, որի խիստ փոփոխական և երբեմն խիստ բարդ արտադրութիւնները համանշտ են այն արտադրութիւններին, որոնք նկատուում են հիտտերիալի մէջ:

Պարիզի և Նանսիի դպրոցները:

Արոֆեսոր Պիտրի աչա խօսքերը միանգամայն բնորոշում են Պարիզի դպրոցի ուսմունքը. — Հիպնոսը ոչ ալ ինչ է, եթէ ոչ արւեստական հիստերիա, և քանի որ հիստերիան մենք ընդունում ենք իբրեւ հիւանդութիւն, ուրեմն հիպնոտիսմն էլ մի արւեստական տկարութիւն է:

Ահա այն առաջին կէտը, որը բաժանում է Պարիզի դպրոցի ուսմունքը Նանսիի դպրոցի վարդապետութիւնից, որի համաձայն հիպնոտիսմը առողջ դրութիւն է:

Նրկորդ բաժանող կէտ:

Շարկօն ու Նրա հետեւողները ուսումնասիրել են հիպնոտիսմը բացառապէս հիտտերիկ (նեարզալին) հիւանդների վրա և պնդում են, որ ալդ տեսակ հիւանդները միայն ընդունակ են հիպնոսուելու, այն ինչ Նանսիի պրոֆեսորները կարծում են, թէ հիպնոսական երեւոյթները կարող են նկատուել և բոլորովին առողջ անձերի վրա ու պնդում են, թէ համարեա ամեն մարդ կարող է հիպնոսուել:

Մենք տեսնուք, որ Պարիզի դիտականները հիպնոսական քունը բաժանել են երեք չրջանների, — Նանսիի դպրոցը ալդպիսի բաժանումն արւեստական է համարում և ասում է, թէ ալդ երեք չրջանները երբեք չեն նկատուել Նանսիի մէջ. Աչա վերջին դպրոցի կարծիքով հիպնոտի չրջանները աւելի շատ են, և լիքօն բաժանում է հիպնոսը վեց աստիճանների:

Յիշենք, որ կա մի չորրորդ կէտ էլ: Նանսիի պրոֆեսորների կարծիքով ամեն ինչ հիպնոտիսմի մէջ ներշնչումից է առաջանում: Հիպնոսելու միջոցները (թէ մեղմ և թէ լանկարծակի) քնեցնում են ենթակալին մի ալն ներշնչման միջոցով: Նրբ որ ես, օրինակ, մի անձի ստիպում եմ մի առարկայի վրա սեւեւել իւր հաւանքը, ալդով (ասում են Նանսիցիք) ես համոզում եմ նրան, որ եթէ նա նալի ալդ առարկային, անպատճառ կը քնի: Ուրեմն, ալդ գիտականների կարծիքով, հիպնոսելու այն բաղմաթիւ միջոցները քնեցնում են ենթակալին ոչ թէ լարածելով նրա տեսանելիքը, լսելիքը և ալն (տ. գլ. Ա.), ալ ալդելով հիպնոսողի ամբողջ հոգեկան աշխարհի վրա, ալսինքն ներշնչման միջոցով: Ուրեմն ալդ ֆիզիկական միջոցները աւելորդ են և կարող են փոխարինուել բերանացի

ներշնչման: Այս է պատճառը, որ Նոնսիում գործ է ածում միայն ներշնչելին միջոցը. — Ենթակալին հրամայում են քնել՝ և նա քնում է: Այս թէորիայով հիպնոսողը քնում է, որովհետև նա համոզւած է, որ հիպնոսողը կարող է նրան քնեցնել, որ այս ինչ առարկային նազելիս, այս ինչ ձախը լռելիս, նա էլ կարող չը քնել... Հիպնոսական բոլոր երևութները՝ անզգալական քունը, քարացումն, քնալածութիւնը — այս բոլոր օտարոտի և բազմառեսակ երևութները ներշնչման հետեանք են:

Պարզէ՛լ զպրօցը (ինչպէս տեսանք) չի հերքում ներշնչման ազդեցութիւնը, բայց նա աղչալի ընդարձակ չի կարծում նրա զօրութիւնը: Եւ ճշմարիտ, որ կալ ալժմ փաստերի մի մեծ կուտակումն, որը ապացոյց է Նանսիի գիտնականների կարծիքի ծաղաղեղութեանը ներշնչման վերաբերութիւնով: Յաւակցարար այս փաստերը, սոսկ զիտնական լինելով, չեն կարող բերել ազանդ ¹⁾:

Ահա ահն գլխաւոր կէտերը, որոնք բաժանում են հիպնոսիամի երկու զպրօցները:

Ամբողջ գիտնական աշխարհը հետևում է այս զպրօցներից մէկի կամ միւսի ուսմունքին, և ուրինն, հիպնոսիամի մասին մի հեղինակութիւն կարգալիս, պէտք է աչքի առաջ ունենալ, թէ որ չկողալին է պատկանում հեղինակը, որովհետև այս հանգամանքը մեծ ազդեցութիւն ունի հիպնոսական երևութների դասաւորութեան, նրանց մեկնութեան, նրանց լատկացրած կարևորութեան վրա:

Սակայն այս տարբերութիւնները, որոնք մի քանի տարի առաջ կարծես անհաշտելի կերպով բաժանում էին երկու վարդապետութիւնները, մի անանցնելի անցումով էին վարել նրանց մէջ, այսօր ահլալի ահաղին չեն թւում ալ ևս: Նորագոյն հետազոտողները աշխատում են, եթէ ոչ հաշտեցնել, գոնէ մօտեցնել հակառակ բանալիները, զանելով, որ զանազանութիւնը երկու ուսմունքների մէջ ահնքան մեծ չէ, որքան կարծւում էր:

Գուցէ երկու կողմից էլ չափազանցութեան են հասել, գուցէ ճշմարտութիւնը երկուսի մէջ տեղնէ, գուցէ հարկէ չը հալստակել կուրօրէն այս ինչ կամ ահն ինչ գաղափարին, ալ ճշմարտից չը հեռանալու համար, դիկալարել երկուսով էլ ուսումնասիրել այս երկու բանալիների բարեխիղճ հետազոտողներին էլ...

Մենք չենք հանդիմանում մանել ահն բանալուի քննութեան մէջ, որը վաղուց արդէն անդադար վարում են միմեանց դէմ Պարզը ու Նանսին, — ոչ մեր ումերը և ոչ այս աշխատանքի չըջանակը մեզ թուլ կը տալին սողը: Մենք կամենում ենք մշտն կանդ տալն երկու չափնի միջաջջաններէ՛ վրա:

¹⁾ Յանկագոյները կարող են կարգալ (այդ մասին զապախար ունենալու համար) Binet et Féré-ի «Le Magnétisme animal» գիրքը, որը թարգմանած է և ուսսերէն լեզուով. — «Животный Магнетизмъ» соч. Бинне и Ферэ.

Բնութիւնը ուսումնեւ չի անում:

Պրոֆ. Ծարկօն և Րիչէն, բաժանելով հիպնոտական քունը երեք շրջաններէ (ինչպէս մենք պատմեցինք) երբէք չեն պնդել, թէ անպատճառ բոլոր հիպնոտաճնեւրն էլ այս շրջաններէ երեւութները պիտի ներկայացնեն: Նրանց այս բաժանումն, որը արդէն դասական ածականն է կրում, նպատակ ունի աւելի հեշտ կերպով դասաւորել հիպնոտի բաղաձիւ երեւոյթները: Աւ ճշմարիտ որ, հիպնոտիսմի բոլոր բաղաձիւն արտապրութիւնները դեռեւս մէկ լեթարգիայի, կատալեպսիայի և սոնամբուլիսմի մէջ: Բայց այս երեք շրջանները իրանց հարուստ լատենութիւններով, իրանց հետեղութիւնով և բնորոշ դժերով նկատուում են միայն շատ սակաւ հիտներով, այն էլ ինչպէս ասում են, հիպնոտական կրթութիւն ստացած հիտներէ վրա, ապինքն ալն անձերի, որոնք մի քանի անգամ արդէն ենթարկուել են հիպնոտի: Ծարկօն պէս մեծ փորձած գիտնականը, իւր աշխարհաշահ հմտութիւնով, բարեկազմութիւնով և զղուշութիւնով, երբէք չէր կարող աղպիսի մի հակադիտական կարծիք լայնել, թէ հայտնի շրջանները կատարելապէս սահմանափակ են և իրարից անկախ: Իրար հետ ոչ մի չարաբերութիւն չունեն: Նա ամենից լաւ գիտէ, որ բնութիւնը ուսումնեւ չի անում, ինչպէս ասում է լատինական տաճր, և որ հիպնոտի շրջանները սահմանափակւած չեն ունի:

Չբայց է կարծել ուրեմն, թէ լեթարգիայի և կատալեպսիայի, կամ կատալեպսիայի և սոնամբուլիսմի մէջ մի պատ է քաշած, կամ մի անդունդ փորած և, որ, մի շրջանից միւսը անցնելու համար, հիպնոտածը թաչում է այս պատի, կամ այս անդունդի վրայով: Ընդհակառակը, երբեմն մի շրջանից միւսն անցնելիս, հիպնոտածը կանգ է առնում կէս ճանապարհին և ալն ժամանակ ներկայացնում է մեզ առաջւակ և նոր շրջաններէ ելնութիւնի մի խառնուրդ:

Այսպէս, լեթարգիայից կատալեպսիայի անցնելիս, հիպնոտածը կարող է մի քանի ժամանակ կանգ առնել այս երկու շրջաններէ մէջ, մի ոտը անդպական քնի, միւսը քարոցման մէջ, ներկայացնելով մի կողմից լեթարգիայի նշանները, միւս կողմից—քարոցման երեւոյթները:

Այս միջանկեալ շրջանը լայնի է Ալիսան զգալնութիւն—Ալիսա քարացումն անունով:

Բայց ալ, քարոցման քնից սոնամբուլիսմ անցնելիս, ենթական կարող է նոյնպէս կանգ առնել կէս ճանապարհին, մի ոտը քարոցման, միւսը քնալածութեան մէջ, ներկայացնելով մի կողմից առաջինի, միւս կողմից երկրորդի նշանները:

Այս երկրորդ միջանկեալ գրութիւնը լայնի է Ալիսա քարացումն—Ալիսա քնալածութիւն, կամ Հրապուր, կամ Բոլ-

չ ու թ իւ լ ն, կամ Փոքր շիպնոտիսմ անուններով: Մենք մի քանի խօսք կ'ասենք ալտուդ առաջին միջաշրջանի մասին, իսկ Փոքր Հիպնոտիսմին, իւր մեծ կարեւորութեան պատճառով, մի առանձին գլուխ կը նւիրենք:

ԿԻՍԱՍՆԶԿԱՅՆՈՒԹԻՒՆ--ԿԻՍԱԲԱՐԱՅՈՒՄՆ (Demi-Lethargie—Demi-Catalépsie).

Մենք տեսնաք (Լեթարգիա Գլ. Ա.), որ անզգալական քնից քարացումի անցնելու համար, մենք բաց ենք անում ենթակապի երկու աչքերը: Եթէ մենք, փոխանակ երկու աչքերն էլ բանալու, մի աչքը միայն բանանք, հիւանդի մի կողմը միայն կը ընկնի քարացման մէջ, մինչդեռ մյուսը զեռ անզգալութեան մէջ է:

Այսպէս, եթէ մենք լեթարգիկի աջ աչքը բանանք, ձախը խուփ թողելով կը տեսնենք, որ նրա աջ կողմը միայն քարացման չրջանի նշանները կը ներկայացնի: Եթէ մենք բարձրացնենք նրա աջ ձեռքը, սա կը քարանալ և երկար պարզած կ'մնայ, ինչպէս մենք նկարագրել ենք ալքո, ալն ինչ ձախ ձեռք թուլացած վայր է ընկնում: (Նոդհակառակը, երբ հիպնոտածը քարացման մէջ է, ալիքնքն աչքերը բաց, եթէ աչքերի մէկը ծածկենք, նա կ'ընկնի կրկին անզգալական քնի մէջ: Ահա ժամանակ բաց աչքի կողմը կը ներկայացնի դեռ քարացման չրջանի նշանները, իսկ փակ աչքի կողմը լեթարգիալի երևութները:

Ահա Րիչլի փորձերը:

«Եթէ քարացածի առաջ մի լացաման, մի ջրաման և սապոն դնենք, ենթական կը սկսի լացել: Ալքո ժամանակ, եթէ նրա աջ աչքը ծածկենք, աջ կողմը կ'ընկնի անզգալութեան մէջ և աջ ձեռքը թուլացած վայր կ'ընկնի, ալն ինչ ձախ ձեռք կը շարունակի լացել»:

«Եթէ մենք մի քարացածի ձեռք մը հլուս ու թեկ տանք, նա կը սկսի գործել արադուլիւնով: Հիմի եթէ մի աչքը ծածկենք, համապատասխան ձեռքը կը դադարի գործելուց, ալն ինչ մյուսը կը շարունակի իւր չարժանիքը»:

Այսպիսի փորձեր արեւելն լազմաթիւ գիւնականների ձեռքով և ցուց են տալիս, որ անզգալական քնի և քարացման մէջ մի միջանկեալ դրութիւն կայ, որը ամեն իրաւունքով կարելի է ալքո երկու չրջանների խառնուրդ համարել:

Աւելի ճիշդ ասելով.

Քանի չի պնդուած ներջը խոր է, աւելի քան ներշնչական ուժիւնը թուել է, և ընդհակառակը.

Քանի աւելի ներջը թեթեւ է, աւելի քան ներշնչական ուժիւնը մեծ է:

Մի խօսքով.

Ներշնչական ուժիւնը աճում է չի պնդուած սահմաններէն քիչ վերև:

Անդդաւական քուսն—ներշնչականութիւնը զերօ:

Առաջին միջաշրջան—քարացումն մի քանի ներշնչումներ:

Քարացումն—նմանողական ներշնչումներ միայն (նմանողութիւն և կապիկութիւն), բառացի ներշնչում դեռ չը կա:

Հրապուր կամ թռչնութիւն—նմանողական և բառացի թեթեւ ներշնչումներ:

Քնալածութիւն—ներշնչականութեան վերին աստիճան, բառացի ամեն ներշնչումներ:

Ուրեմն ամենանշանաւոր շրջանները ներշնչման վերաբերութիւնով են՝ Փոքր Հիպնոս կամ Հրապուրը և Քնալածութիւնը:

Բայց ալի դեռ բոլորը չէ:

Մենք տեսնք, որ անդգալնութիւնից քարացումն, կամ քարացումից քնալածութեան անցնելիս, չի պնդուած ընկնում է միջանկեալ շրջանների մէջ—մի հանգամանք որը հատուած է, թէ ալ շրջանների մէջ դատարկութիւն չը կա:

Քնալածութիւնից արթնութեան անցնելիս, էլ չի պնդուած ոտոտմանը չի անուան Այս փոփոխումն էլ առանց ցնցումների է կատարուած, ինչպէս սուսնիկալ շրջանների փոփոխումն, և հաւանական է, որ ենթական կարող է մինչև արթնանալը միջանկեալ դրութիւնների մէջ ընկնել:

Այս նոր միջաշրջանը, ընկնելով քնալածութեան և արթնութեան մէջ, կը կրի մի կողմից քնալածութեան լատկանիշները, միւս կողմից արթնութեան նշանները և նրա մէջ գտնուող մի ոտով կանգնած կը լինի քնալածութեան, միւսով արթնութեան մէջ:

Եւ ալս միջանկեալ դրութիւնները իրօք գոյութիւն ունին և գուցէ բազմաթիւ են, թէև առանձնապէս նկարագրուած չեն:

Սակայն բազմաթիւ փորձերից կարելի է հետեցնել, որ ալիպիսի միջանկեալ դրութիւններ արդէն նկատուած են և նկարագրուած, և մենք ալօր իրաւունք ունենք քնալածութեան և արթնութեան մէջ մի նոր միջաշրջան տեսնել—միջաշրջան, որի մէջ քնալածը կը ներկայացնի քնալածական և արթնութեան երևելքների մի խառնուրդ և որին մենք

6) Կիսարթնութիւն անունը կը տանք:

Այս նոր միջաշրջանը չի պնդուած սահմաններէն քիչ վերև:

կիսարթնութեան ուսումնասիրութիւնը անհրաժեշտ է, որովհետեւ երեւի նրա մէջ է կատարւում այն զրկի՝ անհաստատալի երևութիւն, որը հեղինակները նկարագրում են «ներշնչումն արթնութեան մէջ» վերնագրով:

Սակայն հեղինակներին հետեւելով մենք կը պահպանենք այս վերնագիրը և այս ներշնչումն առանձին կը նկարագրենք:

Ներշնչումն արթնութեան մէջ — Suggestion à l'état de veille —
Внушение на яву.

Երեւի այս տեսակ ներշնչումները կատարւում են կիսարթնութեան մէջ. — Հաստատութիւններ: — Բերնհայմի փորձերը: — Ներշնչումներ:

Մինչև այժմ նկարագրած ներշնչումները թելադրւում էին հիպնոսական քնի մէջ (կամ հրապուրի, կամ քնադածութեան) և իրադրւում էին կամ դարձեալ քնի մէջ, կամ արթնանալուց չետու, մի որոշեալ ժամանակ:

Այժմ մենք զործ կ'ունենանք աջակիսի ներշնչումներին հետ, որոնք անւում են և կատարւում արթնութեան մէջ:

Մեր կարծիքով այն փաստերը, որոնց առաջ են բերում հեղինակները հաստատելու համար, թէ բոլորովին արթնուն մարդն էլ կարող է ներշնչման ենթարկուիլ, բաւականին համոզիչ չեն: Ընդհակառակը բոլոր նկատումները (наблюдение) ասպարեցում են, որ ներշնչումն ընդունւում և կատարւում է միշտ քնի մէջ, միայն այս քուեր աջքան թեթիւ կարող է լինել, որ կարող է խառնուիլ արթնութեան հետ:

Համարեա բոլոր հեղինակաւոր հիպնոսագէտների կարծիքով, այս տեսակ ներշնչման փորձերը շատ հազիւ են ընդունւում աջակիսիների վրա, որոնք երբեք չեն հիպնոսւած: Ընդհանրապէս նրանք են ընդունակ արթնութեան մէջ ներշնչումներ ընդունելու, որոնք արդէն մի քանի անգամ ենթարկւած են եղել հիպնոսական փորձերի, կամ որոնք մի նեարդալին հիւանդութիւն ունեն, ինչպէս՝ հետտերիա, ընկնաւորութիւն և այլն:

Նոյն հեղինակները մեզ հաւատացնում են, որ հիպնոսիսով փորձերը աւելի ջղալին, աւելի զիւրազրդիւ են դարձնում ենթականերին և քանի չափ են կրկնում այդ փորձերը, այնքան սառնականում է նրանց հիպնոսականութիւնը և ներշնչականութիւնը: Եւ ենթական վերջը հասնում է այն ատիճան զիւրազրդուման, որ բաւական է լինում նրան ասել. «քնի», կամ մի մատը ցուց տալ, որ հիպնոսալի:

Մինչդեռ զրութեանն են հասնում և հիտոերիկները ու ընկնաւորները: Ուրեմն ամեն իրաւունքով կարող ենք սնդիկ, որ այժմ նկարագրելի ներշնչումներն ընդունելու և նրանց հետեւելու համար ենթական արթնուն չի մնում, այլ ընկնում է մի որ և է կիսաքնալին զրութեան մէջ, և ազդեցութեամբ կորցնում է այն արդեւ առիժը, որի մատին մենք խօսել ենք:

ԳԼՈՒԽ Ե.

ՓՈՔՐ ՀԻՊՆՈՏԻՍՄ—Petit hypnotisme

կամ

ԹՈՎՁՈՒԹԻՒՆ (ՀՐԱՊՈՅՐ) — Fascination - Обворожение.

Բժիշկ Բրեմօն փորձերը — Հրապուրելու միջոցները. — Անհատացում թիւն կամ Հոյեացքի
կցորդութիւնը. — Գոնառօ և Հանգէն մագնիսականները. — Հրապուր կենդանիների մէջ. —
Բրեմօնի թովչութիւնը. — Թովչական երեսիլներ (քարացման և քնայածական ար-
տայտութիւններ). — Անհատացում թիւն — «Չար աչքի աչքով տալը». — Միքանի դէպ-
քեր. — Փոքր զգական անապաշտութիւնները բացատրութիւն. — Փոքր Հիպնոսի ա-
նուաները. — Հիպնոսը բազմապիսի է երեք շրջաններէջ և երկու միջաշրջաններէջ. —
Ներշնչականութիւնը և նրա աստիճանները. — Կրտսեր թիւն թիւն:

Բժիշկ Բրեմօն փորձերը:

Թովչութեան ուսումնասիրութիւնը վերին աստիճանի հետաքրքիր
է, որովհետեւ նա մի նոր աշխարհ է բանում մեր առաջ. Այլ պատճառով
այս գլխի վրա դարձնում ենք ընթերցողի բոլոր ուշադրութիւնը:

1883-ին ծովալին բժիշկ Բրեմօն (Bremaud) Պարիզի հոգեբանական
ընկերութեանն արած զեկույցման մէջ խոսում է, որ նրան լաջողել է
առ ողջ և բնական արդիւնքներին զցել մի նոր հիպնոտական գրութեան
մէջ, որը մտնում է նոյնչափ քարացմանը, որչափ և քնայածութեանը ու
այս երկու շրջանների մէջ մի միջանկեալ գիւրք է բռնում:

Այս միջանկեալ շրջանում հիպնոտածը մի սարդոստ ունի քարացման,
միւսը քնայածութեան մէջ և ուրեմն մի կողմից ներկայացնում է քարաց-
ման նշանները, միւս կողմից քնայածութեան արտադրութիւնները:

Փորձերն արած էին Բրեմօնի ծովալին ուսումնասիրում երկուստապէս
բժիշկների, ուսանողների, զինուորների, սպանների վրա: Պարիզում մի նիստի
մէջ Բրեմօն կարողացաւ բազմաթիւ անձերի աչքով թիւն մէջ զցել և
ապտի գիտնական աշխարհի ուշքը մի շարք նոր և գարմանալի երեւոյթների
վրա դարձրեց:

Այս նոր հիպնոտական գրութիւնը բժ. Բրեմօն կոչեց Fascina-
tion անունով, որը մինչ կը թարգմանենք Հրապուր կամ Թովչու-
թիւն բառերով (պարսկերէն լատին ալուան):

Հրապուրելու թիւն միջոցները. — Ակնակցորդութիւն:

Հրապուրելու ամենալաւ միջոցն է, «արագ, անսպասելի կերպով հայել
ենթակալի աչքերի մէջ, հրամայելով նրանք սեւեւել իւր հալացքը ձերի վրա»:

«Հետեանք հարածելիէ, ասում է Բրեմօն: Գլմբը կարմրումէ, աչ-
քերը բաց են, ընթերցող լաջնացայ. — ապուհտե նրա հալացքը մեխած է ձեր
աչքերին: Այս ետնուետ եմ գնում, պր. Հ-ը հետևում, ինձ աչքերը լատած»

զծագրութիւնը անշարժ, զէմբը քարացած: Կարծես նրա ուղեղում մի միտք է միայն մնացել՝ չկորցնել աչքերին լիբերի վազը»...

Աչքի սևեռումն, ճշմարիտ որ, մի զարմանալի երևոյթ է: Եթէ հրապուրողը աչքերը գետին քցի, հրապուրածը կ'կռնաչ և կ'շարունակի ներքեից նայել նրա լիբերին: Եթէ հրապուրողը չուզէ գալ հմալսածնէլ չուզէ կը դաչ, եթէ առաջինը ձեռները դնի աչքերին, սա ուժով կը սովի աչք ձեռները երեսից, որ չ'կորցնի իրան թովող աչքերը:

«Փոսեցէք նրա (թովածի) հետ, ասումէ Բրեմեն, նա չի պտտախրանիլ, անպատեցէք նրան, նրա զէմբի վրա ոչ մի թիւ չի կնճուիլ, հարւածեցէք նրան,—նա ցաւ չի զղալ»: Ասկայն ենթական հասկանումէ իւր դրութիւնը, աւելացնում է Աիւլերը, նա վիշտով է իւր շուրջը կատարած բաները և զարթնելիս կ'պատմի իւր լուրը զգաւածը»:

Այս զարմանալի երևոյթը չափնի է Ա. Կնսկցու թիւն կամ Հաչեացքի կցուրդութիւն անունով (Prise du Regard)

Գոնատոն և Հանգենը:

Հաչեացքի կցուրդութեան ամենազարմանալի փորձերը տեսել եմ ես արտասահմանում, երբ հրապարտական մագնիտումն զեռ աղբիւրած չէր: Նստեսել եմ Գոնատոնի և Հանգենին, այս աշխարհոյշակ մագնիտոյներին կամ հիպնոտոյներին, որոնք թատրոնական բեմի վրա, բազմամարդ հասարակութեան առաջ, զարմանալի հեշտութիւնով թովում էին ցանկացողներին: Նրկումնէլ ընտրում էին երկատապոյներին, որովհետեւ կանանց և ծերերի վրա թովութիւնը շատ զուարէ չաջողում:

Գոնատոն (Donato) մի սիրունանուն սև մազերով ու սև խոշոր աչքերով բեղբիացի է: Նա հրաւիրում էր հանդիսականներին միջից ցանկացողներին, կարգով կանգնեցում էր նրանց բեմի վրա, լետոյ մօտենալով ամեն մէկին գնում էր իւր ձեռները նրա ձեռների մէջ, մի քանի րոպէ սեղմելէր տալիս և լանկարծ անսպասելի կերպով համարեա կազմում է երեսը հիպնոստղի երեսին, հրամայելով նայել ուղիղ իւր աչքերի մէջ: Յետոյ լետէր գնում, սրտոյտներ էր անում, կռտնում, վազում, միշտ ենթակալի աչքերին նայելով, և երիտասարդը հետևում էր իւր թովչին, չ'կարողանալով սովել իւր հաչեացքը նրա հաչեացքից. —կարծես մի երկաթէ շուղ անցելէր երկուսի աչքերի միջով... Այս հմալողը անկարողէր լինում աղատել իւր հմալածից, որը կապիկի նման հետևում էր նրա շարժումներին, քալում, էր նրա հետ նստում, պտտում և ալլն: Գոնատոն ալս, ձանձրացնող բարեկամից աղատելու համար, ձեռով ծածկում էր իւր աչքերը, որ հմալածի հաչեացքը սևեռել աչք ձեռի վրա և լանկարծ ձեռը բարձրացնում էր վեր և սլարդում էր զէպի առատազրը: Այն ժամանակ ենթակալի աչքերնէլ սովելով հրապուրողի հաչեացքից, սևեռում էր առատազրին և թովածը միտում էր անշարժ, զուլիսը բարձրացրած, աչքերը մի կէտի լուսած, անզգալ արձանի նման...

Ջարմանալի է հաչեացքների կցուրդութեան ուժը: Գոնատոն թատրո-

նում թողում էր ցանկացողներին բնակավայրում, զանազան փորձեր էր անում, ևնայնպես էր բերում նրանց, երեսներին վաճառել և ուղարկում էր իրանց տեղերը: Մի քիչ վատ, նա մտնում էր բնակավայրում, ինչպես լանդում էր աչքերը և ուժգին ձայնով գոչում էր. «եկեք!», զրուցանելով լոճաներում և զալերում նստողներին, որ հնազանդ իրան: Այն ժամանակ երկուստեքը խոսակցության համար վերադառնալով իրանց աթոռներին վրադրել և, աչքերն դնելով իրանց հրապարակը լսող, զարմանալի արագությամբ թռչում էին հանդիսականների զվարճանքի վրադրել, կատարած վազերի համար գոչում էին իրանց բնակավայրում, աչքերը Կոնստանդնուպոլսի աչքերին սեղան, մինչև որ այս վերջինը, արդեն լսողի ձևով, չէր դարձնում նրանց հալածանքը դեպի առաստաղը....

Հանդերը (Hansen) առաջին խոսող ձևեր է դրած գնում: Նա նիհար զննած երկուստեքներ է բնակում, պտտում է նրանց արագությամբ մինչև որ լսողներ, ևնայնպես լսողի ձևով է նրանց մեջքը և սեղանում է աչքերը...

Սակայն հրապարակի այս միջոցները բաժանում են զուգահեռ և ցանցող միջոցներ են, ինչպես ասում է բժ. Վադանը:

Վադանը գործ է ածում միևնույն նպատակով իւր հնարած «պտտող հալածանք»: Նիհարելի հալածանքը հարձակում է միշտ պտտող հալածանքից նստած լսողի և սեղանում է մնում:

Հրապարակը կենդանի էր մեջ:

Այս երկու միջոցներն էլ գուցե ամենահին ժամանակներում լսողին էին մարդկանց, որոնք գործ էին ածում հալածանքի սեղանում գաղափարներին սանձելու համար, իսկ որոշողները ախտի ևս փախչելու ապակիներ են կախում ծառերից թռչուններ համարելու, որոնք մի առանձին ձգտողությամբ են զբաղվում դեպի ապակիի վրա և մնում են քարացած նրա դեմ:

Յալանի է, որ «զաղաններ սանձողները» աչքերի կցորդությամբ են հրապարակում առիժներին, վազերին, օձերին, որոնց վանդակն են մտնում և որոնց թռիչքով անվտանգ են դարձնում: Ամեն մարդ կարող է առիժին սանձել, եթե չը կտրի իւր հալածանքը զաղանի հալածանքից, եթե չը վախի և համոզված լինի, որ կարող է թռիչք նրան:

Բայց այս դեռ բոլորը չէ:

Յալանի է, որ կենդանիներն էլ ընդունակ են իրար թռիչքում Օձի թռիչքահան աղբյուրներին դուրսի և մկան վրա, գիշակեր թռչուններին (ձկանկուլ) ձկների վրա լսողներն են ամենին: Այս թռչունները վերելից հիպնոսում են ջրի մեջ ձկներին, որոնք հրապարակում անշարժանում են և ընկնում իւր թռչունի ձեռք: Նույնպես մուկը քարանձավ է կտալի հալածանքից և զո՞ գնում, նույնպես և կարող է թռիչքում է շան աչքերից:

Բժիշկ Բրեմսն իւր ենթադրանքներն մի գործ է կատարել տալիս և գործողության միջոցներ: հրապարակի մեջ է գցում նրանց:

«Նա խնդրում եմ Ս-ին, ասում է նա, ուժով իւր բուռը սեղմել և ուսիս որքան կարող է ուժգին հարած տալ: Երբ չեմ նայում, նա խոլում է ինձ անպիսի մի ուժով, որը պատիւ է բերում նրա միանձնեւորի զօրութեանը, բայց երբ լանկարծ նայում եմ նրա աչքերի մէջ, նրա ձեռք քարանում է և անշարժ մնում է օդի մէջ...»

«Նա խնդրում եմ Մ. Զ-ին հաշուել բարձր ձալնով. «մէկ... երկու... երեք...» և այլն: Համբելու միջոցին ես շատ մօտ սենում եմ հակադէքս նրա աչքերի մէջ: Խսկոյն նա սկսում է տատանել, լիտով լռում է հրապուրած, որովհետեւ նրա ծնօտները և լեզուն քարանում են:

«Մ. Զ-ին խնդրում եմ գետնից թաշկինակը վերցնել: Նա կռանում է, թաշկինակը բարձրացնելիս նայում է աչքերիս, ու խսկոյն, ձեռները և մէջքը քարացած, մնում է անշարժ այս անկարմար (կռացած) դրութեան մէջ»:

Գոնատոն աւելի եւս զարմանալի փորձեր էր անում: Հանդիսականներից հրաւիրած երիտասարդներին հրապուրելուց լետով, նա որանց քարացման մէջ էր պցում, աչքները առատաղին բեռած: Յետոյ ներշնչում էր նրանց իրանց սովորական երգերը երգել, ու երբ հրապուրածը մի քիչ երգում էր, Գոնատոն արագ մօտենում էր նրան ու ձեռք զանակի պէս անց էր կացնում նրա բերանի դէմ և խօսքերը կիսից կտրում.—ենթական խսկոյն լռում էր: Խակ երբ նա մի քիչ լետով հրամարում էր շարունակել, թուլածը շարունակում էր երգել կիսատ բառի մնացած մասից:

Առհասարակ թուլութիւնը ուսումնասիրելիս մենք պատահում ենք երկու կարգ երևութեան, որանցից մէկը քարացման շրջանին է պատկանում, իսկ միւսը քնալածութեան:

Քարացման երևութիւնն են՝

Կաշու կատարեալ անզգալութիւն: Մենք կարող ենք ծակել, աչքել նրա կաշին,—հրապուրածը ոչինչ չի զգալ: Միւս լատկանիչը—անզգայների քարացումն է, որի մասին խօսել ենք:

Մի հմալածի, Մ. Ս-ին Բրեմօն ամեն տեսակ նմանողական շարժումներ էր անել տալիս:

«Նա ծիծաղում եմ, ասում է այս բժիշկը, նա էլ է ծիծաղում, եւ բարձրացնում եմ ձեռք, նա միենույն է անում: Նա թռչկոտում եմ, կնճում եմ գէմքս,—նա օրինակում է իմ բոլոր շարժումները: Նա խօսում եմ, Մ. Ս-ը կրկնում է խօսքերս, ձալնով օրինակելով: Միենույն արտասանութեան հեշտութիւնով նա օրինակում է և օտար. գերմաներէն, անգլերէն, սպաներէն, ռուսերէն և չինարէն ֆրազեր»:

Առհասարակ ալտուր կարող ենք կրկնել ինչ որ ասել ենք նմանողութեան կամ կապիկութեան մասին քարացման շրջանում:

Բայց այս բոլորը գուհիկ երևութիւնն են:

Արթւուն կեանքի մէջ մենք համարեա ամեն քաղալիտում ենթարկւում

ենք նմանողութեան կամ օրինակման (подражание) օրէնքի ազդեցութեանը:

Այս ազդեցութիւնը աչնքան մեծ է և աչնչաւի կարեւոր, որ մենք նրան առանձնապէս պիտի ուսումնասիրենք լօղածին երկրորդ մասում: Առաջմ կ'ստեմ միայն, որ քաղաքակրթութեան, տարադի, կենցաղաւարութեան ձևի, վերջապէս, զազափարհերի տարածելը, մի հասարակութիւնից միւսն անցնելը, նմանողական օրէնքով է կատարւում:

Քննչածական և բնութեն և:

«Քննչածութեան չատուկ երեւոյթները հետեւեալներն են, ասում է խելիսը.— թուլածները լսում են, պատասխանում են հարցերին,— նրանց ձայնը փոխած է,— նրանք չը գիտեն, թէ որ տեղ են,— չաճախ իրանց հետ խօսողին չեն ճանաչում,— քննչածի նման գիւրահաւատ են և ամեն լսած բանի հաւատում են և ուրեմն ընդունակ են հեշտութիւնով ներշնչելու: Հաղապիւտ ճշտութիւնով կատարում են նրանք ներշնչումն թէ իսկողն և թէ մի ժամանակից փառ: Այս տեսակէտից հրապուրածները միևնոյն կերպով են վարւում, ինչ որ մեծ հիպնոսի մէջ գտնւողները:

Եւ ճշմարիտ, որ հրապուրածին մենք կարող ենք նույնպիսի ներշնչումներ անել, ինչոր քննչածին:

Գիտաստճ իւր կնթականերին դետնախնճորը տանձի տեղ էր կերցնում, լուծողական ձէթը Բարդօի գինու տեղ խմւցնում, կամ շաք ու ցուրտ էր զգալ տալիս իւր հրապուրածներին, և մի խօսքով կրկնում էր համարեա աչն բոլոր փորձերը, որոնց մենք ուսումնաստիրեցինք քննչածութեան մէջ:

Այսպէս, կարելի նրանց առաջ պատրանքներ և ցնորքներ, լարուցանել շարժողական և գործողութիւնների ներշնչումներ անել: Միայն աչս ներշնչումները չը պէտք է բարդ լինեն:

Բերեմն կարողացել է հրապուրածի մէջ մինչև անգամ անձնաւորութեան փոխխումն լարուցանել:

— Ինչպէս է ձեր անունը, հարցնում է նա կնթակալին.

— Ժ., պատասխանում է նա.

— Ո՛չ, պարոն, դուք սուտ էք ասում, ձեր անունը Բերտրան է:

Աչն ժամանակ նրա աչքերը արնակալում են և բեռւում են հրապուրողի վրա, բիրերը լալնացած, գէմքը կարմրատակած... փառ կամաց-կամաց, մինչդեռ Բերեմն կրկնում է համողիչ կերպով Բերտրան անունը, կնթական մէկ մէկ կորցնում է իւր անւան վանկերը և նրանց տեղը իւր նոր անւան վանկերն է դնում:

Այսպէս, հրապուրալին կամ թուլական երեւոյթները մի խառնուրդ են քարայրման և քննչածութեան արտապայտութիւնների:

Այս հիման վրա հրապուրը մենք, շատերի հետ, ընդունում ենք իրբե մի միջանկեալ դրութիւն, որը իրաւացի կերպով կարելի է անւանել.

Կիսաքարացումն—Կիսաքնացածութիւն (Etat Catalepto—Somnia bulique)

Այս միջաշրջանի մէջ նկատուած ամենանշանաւոր երեւոյթներէց մէկն է հալեացքի կցորդութիւնը կամ ակնակցութիւնը, որից չառաջանում է աչքերի սեւեռումն և ամբողջ մարմնի ժամանակաւոր քարացումն:

Այս երեւոյթը, որը Բրեմսն և ուրիշները փորձնական կերպով չարեցեցին, մի առօրեայ երեւոյթ է բնական զրութեան մէջ: Ամենքին չափնի է, որ երբ մարդու տեսանելիքը անսպասելի կերպով չարածուծ է մի պատկերից, երբ մարդու աչքի առաջ մի սարսափելի գէղք է պատահում, կամ երբ մի վտանգ սպառնացող բան է կրկնում,—ալդ անձն, ինչպէս ասում են, չչկում սառչում է, իրան կորցնում է, ուրիշ խօսքերով՝ ընկնում է բոպէական թով-չութեան մէջ: Նրբեմն քնի մէջ զազաններ են չարձակում մեղ վրա և մենք չենք կարողանում փախչել, կարծես զմուծ լինենք:

Արթնութեան մէջ էլ մենք համարեա իւրաքանչիւր քաղաքապետ ենթարկուած ենք մի որ է զոյգ հրապուրիչ աչքերի աղղիցութեան: Ձեր հալեացքը «կցորդում է» ալդ գեղեցիկ կնոջ աչքերին, և զուր մի բոպէ սառչում—էք քարանում, երբեմն կանց ասնում ու մինչև անգամ ետ դառնում, որ չը կորցնէք Նրա հալեացքը: Այս է պատճառը և այն օտարտի երեւոյթին, որ եթէ, երբ զուր արդէն անցել էք ալդ կնոջ (կամ տղամարդու) առաջով և հակառակ կողմը հեռացել, ետ դառնաք, որ մէկէլ նայէք Նրան, կ'տեսնէք, որ նա էլ է շուռ եկել, ու ձեր հալեացքները կրկին կը պատահեն իրար:

Կան մարդիկ, որոնք չիթթում են, չչկում իրանց գործողութիւն-ներէ մէջ, երբ գիտեն, որ մէկը ուշադրութիւնով նայում է նրանց: Նա ճանաչում եմ չատ պիտնխաների, որոնք չեն կարող ածել, եթէ մէկը նրանց մօտ կանդնած լինի: Շատ գիտնականներ չեն կարող խօսել հասարակութեան առաջ և ալլն:

Աշխատանքիս երկրորդ մասում կը տեսնենք, որ այս հալեացքի կցորդութեան ուժով չաջողւել է երեխաներ և կանաչը չափշտակել:

Ժողովրդի մէջ հաւատումն կա, իրբ թէ կան մարդիք որոնք չար աչք ունեն և կարող են մէկին (կամ մարդու կամ անասունի) աչքով տալ:

Բաց անելով չափազանցութիւնները, որոնցով միշտ լինէ ժողովրդի փորձնական գիտողութիւնները, այն հիմնական նկատողութիւնը, թէ աչքով տալ հնաւոր է, կարող է ճիշտ լինել և հա խնչպէս.

«Չար աչքի» վնասակարութեան զազախարը կազմւել է երեի այն իրողութիւնից, որ մի քանի աչքեր, ինչպէս՝ սե, խոշոր, փալլուն աչքերը, աւելի հնչտ են չլացնում կամ հրապուրում մեղ, քան թէ մանր, անդոյն, անարտապատիչ հալեացքը:

Կապույտ խոշոր աչքերը դուրս աւելի գրաւիչ են, քան թէ ուրիշ գոգնաւորները:

Այս կապույտ կամ ուռնի մեծ աչքանի մի անձն փողոցով անցնելիս կարող է հրապուրել մէջ քցել պատահողներից շատերին: Սրանց հափաքները սեւեռում են միմեանց, հրապուրւածը չափշտակելով հրապուրիչ աչքերով, ալ կո չի նայում իւր շուրջը, չի նկատում սպառնացող վտանգը, որովհետեւ այս բոլորիս նրա ամբողջ հոգեկան ուժը կենտրոնացած է հափաքում: Նւ այս չափշտակման, այս հրապուրի մէջ, նա գիպւում է անցորդներին, փողոցի պատերին ու ծառերին, կամ ոտը սալթաքում է վալը է ընկնում, կամ փոսի մէջ գլորւում կամ կառքերի տակ!...

Ամբոխը կ'աւա, — ալ մարդը աչքով տեսց:

Մի ուրիշ օրինակ.

Այս միենոց մարդը պատահում է մի կնոջ, որը մի երեխայ ունի գրկին: Չար աչքը մօտենում է, գրկում է երեխային, «ախ, ինչ սիրուն երեխայ է, ինչ չաղ է» — ասում է նա և հետանում: Նախապաշարւած մօր սիրտը վախ է ընկնում, չար աչքը գովեց նրա երեխային, ուրեմն սրան մի վտանգ է սպառնում, ու խեղճ կնոջ աչքերը լաւած են մնում ալք անձի վրա, նա հրապուրի մէջ է ընկնում, ապինքն՝ կորցնում է իրան ու տեղիւնակող քարանում: Այն ժամանակ ալք չչկած մօր թեկերը ու ոտերը թուլանում են և, եթէ հրապուրը մեծ է, նա կամ ինքն է վալը ընկնում, կամ երեխային վալը քցում, կամ մի առարկայի խփում նրան և ալն:

Նւ ալ մայրը կ'անիծի չար աչքը:

Մի երրորդ դէպք:

Ալք չարաղուշակ մարդը ճանապարհն պատահում է մի սալի երկու ել լծած, կամ մի ձի լծած կառքի: Ալք եղը կամ ալք ձին նրան դուր են գալիս, նա նայում է կենդանիներին: Հրապուրւած կենդանիները, հափաքի կցորդութեան պատճառով, սալթաքում են, վալը ընկնում, վնասւում, կամ կառքը, սալը վախցնում, ջարդուիչուր անում:

Բաւական է, որ մի երկու ալքախի դէպքերի պատճառ լինի մի անձն, որ «վատ աչքի» տխուրոսին արժանանալ: Այն ժամանակ բոլորը նրա վրա խեթ աչքով կսկսեն նայել: Սա հատարակութեան վնասակար անդամ կը դառնա և աջնուհետև աջն բոլորը, ինչ որ նա կարող է աչքով տալ, թաղցրած է նրա չար աչքերից:

Նւրապաւումն էլ շատ տեղեր, մանաւանդ խաղիւղում, հաւատում են այս վատ աչքերին, որոնց jettatores անուն են տալիս:

Փոքր Հիպնոսի անուանեցիկ:

Վերջացնելով հրապուրի (fascination) ուսումնասիրութիւնը, մենք ընթերցողի խորհրդով համար, ուզում ենք առաջ բերել այն զանազան անունները, որոնք տրւում են այս հիպնոսական գրութեանը:

Ահա աղ անունները, որոնց նշանակութիւնը մի է ¹⁾:

Փոքր Հիպնոտիսմ.—Petit Hypnotisme—Малый Гипнозъ.

Թուլչութիւն.—Fascination—Обворожение.

Հալեացքի Կցորդութիւն Կամ Ակնակցութիւն.—
Prise du regard—Спъвление глазъ.

Հրապուր (Հրապուրածք).—Charme—Очарование.

Կիտաքարացումն—Կիտաքնալածութիւն.—Etat catalepto—somnambulique—Каталепто-сомнамбулическое состояние.

Ընդհանրապէս հեղինակները համարեա անխափր զործ են անում այս բոլոր անուններն էլ: Պարիզի գրողները լաճախ զործ են անում Փոքր Հիպնոտիսմ անունը, հակադրելով այս գրութիւնը Մեծ Հիպնոտիսմին, իւր դասական երեք չրջաններով:

Այն միջաշրջանները, որոնց նկարագրեցինք «Կիտանդգալնութիւն-Կիտաքարացումն և Կիտաքարացումն—Կիտաքնալածութիւն» անուններով, դասական հիպնոտի երեք աստիճանների վրա երկու աստիճաններ էլ են աւելացնում: Ուրեմն ընդամենը կ'ունենանք հինգ աստիճան, որոնք են.

1) Անզգալական քուն (Լեթարգիա):

2) Կիտանդգալնութիւն—Կիտաքարացումն (Լեթարգիո-Կատալեպսիա):

3) Քարացումն կամ Արձանացումն (Կատալեպսիա):

4) Կիտաքարացումն—Կիտաքնալածութիւն կամ Թուլչութիւն, կամ Հրապուր, կամ Փոքր Հիպնոտիսմ (Կատալեպսիո-Սոնամբուլիսմ):

5) Քնալածութիւն (Սոնամբուլիսմ):

2-րդ և 4-րդը մենք կարծութեան համար կ'անւանենք. առաջին և երկրորդ միջաշրջաններ:

Ապաւէս, հիպնոտը վերջ ի վերջոյ Պարիզի գիտնականներն էլ բաժանում են հինգ չրջանների և այս հանգամանքը անտարակոյ մօտեցնում է զոնէ այս կէտով Պարիզի ուսումն.քը Նանտիի ուսումն.քին, որովհետեւ այս վերջինը միշտ բողոքել է պարիզեցիների երեք չրջանների դէմ:

Ներշնչականութիւն և նրա աստիճանները.—Կիտաքութիւն:

Մենք տեսնք, որ հիպնոտածի ներշնչելու ընդունակութեանը, կամ մի խօսքով. ներշնչականութեան աստիճանը կախած է հիպնոտական քնի աստիճանից: Մի աստիճանում ներշնչականութիւնը (suggestibilité, внушаемость) մեծ է, (ալինքն. հեշտութիւնով են ընդունում և իրադրծում մեր տւած ներշնչումները), միւսում նա թուլ է:

1) Մեր լեզուով մի շարք բառեր կան, որոնք անխափր զործ են անում Ֆրանսիական charmer և սուս. обворожить բառերի տեղ: Նրկար որոնելուց յետոյ, մենք ընտրենինք Թուլչութիւն (обворожение) և Հրապուր (очарование) բառերը:

Նանուխեցիք, որոնք առաջինն են ուսումնասիրել «ներշնչումն արթնութեան մէջ», իրանք հաւատացնում են, որ քնադածութիւնը կարելի է երկուսի բաժանել, խոր և թեթեւ քնադածութիւններ: Իսկ առաջ բերած վատտերից կարելի է եղբակացնել, որ քնադածական զրութիւնները շատ են և որ ամենախոր քնադածութիւնից մինչև արթնութիւնը միշարք միջանկեալ զրութիւններ կան:

Հաւանական է ուրեմն, կրկնում ենք, որ այս ներշնչական երևոյթները կատարւում են այս միջաշրջաններից մէկի մէջ և ավելի իրաւացի կը լինէր այս տեսակ ներշնչումն անւանել:

Ներշնչումն կիսարթնութեան մէջ:

Բերնհարմի վերածերը.— ներշնչումներն Բերնհարմը, որի անունը սերտ կապած է ներշնչման հարցի հետ, 1883 թւին Գուանում հաւաքած գիտնական ժողովին մի ղեկուցում է անում, որի մէջ վիտնականների ուշը դարձնում է ալն զարմանալի փաստի վրա, թէ կան անձեր, որոնք արթուն միջոցներն էլ ընդունակ են ներշնչումներ ընդունել և կատարել: «Իւսոնպալիւն, Շարլ Րիշէ, Բոտտելը» Բրեմօն և ուրիշները հաստատեցին Բերնհարմի փորձերը:

«Ահա, օրինակ. X.-ը, իմ հիւանդներից մէկը, որը ընտելացած է հիպնոսին, ասում է Բերնհարմը, և որը ընկնում է թեթեւ քնադածութեան մէջ: Առանց քնեցնելու, ես նրան ասում եմ լանկարծ (à brûle-pourpoint). «Իսկեցէք ձեր ձեռք, ալ ես չէք կարող բանալ»: Նա ձեռք խփում է և իզուր ծիգ է թափում բանալ: Նա պարզել եմ տալիս նրա թեք, ձեռք բաց, անում և ասում եմ.— «դուք չէք կարող խփել ձեր ձեռք»: Նա շատ աշխատում է իս փել, բայց անկարող է:

«Նա ասում եմ.— «Պատէք ձեր ձեռները, դուք չէք կարող կանգնեցնել»,— նա անդադար պտտում է ձեռները մէկը միւսի ետևից: Նա ավելացնում եմ.— «Ձեր բոլոր ծիգը դուք զրէք կանգնեցնելու, եթէ կարող էք», նա տատիկ աշխատում է, որ դոնէ ձեռները իրար կոյցի և աղպխտվեցնեցնելու բայց ի դուրս: Նա ինքս բռնում եմ մի թեք, միւսը շարունակում է պտտոյ դալ, ու հէնց որ բաց եմ թողնում—կրկին պտտում է:

«Ձգացողական ներշնչումներն էլ կարելի է կատարել տալ: Իմ սոնամբուլներից մէկին բաւական է, որ ասեմ. «Ձեր ձախ կողմը անդգալ է», և ալք կողմը ալ ես չի դգալ քորոցի ծակոցը... Իսկ միւս կողմը զգալուն է: Նա կարողացաւ ամբողջ մարմինը աղպխտով անդգալացնել և անդգալացնել ալնպէս խոր, որ մէկ օր ալք հիւանդին հինգ ատամը դուրս քաշեցին և նա ոչինչ չը զգաց:

«Ձգալարանքներն էլ կարող են ներշնչման ենթարկւել: Նրա տեսակները ընտան է: Նա ասում եմ.— «Գու. ձախ աչքով շատ լաւ և շատ հե-

ուռ ես տեսնում, իսկ աջով վատ և չատ մտա՝: Յետոյ կարդացնել եմ տալիս և ճշմարիտ որ նրա ձախ աչքը սրատես է, իսկ աջի լոկսը պակասել: Նոյնը ականջների վերաբերութիւնով:

Նոյն միջոցով կարելի կա թւած աչաբուժիւն, անդամներ ի թուլութիւն չարուցանել. մի ձեռը, կամ մի ոտը, կամ երկու ոտները թուլացնել:

Բոտտէջը երեք կանանց վրա յոլց տւեց, որ առանց հիպնոսելու կարելի է ամեն տեսակ թուլութիւններ և անդամալուծութիւններ առաջացնել: Հասարակ ներշնչումով Բոտտէջը կարողացաւ նրանց իւլացնել, կուրացնել, անդդալացնել և ամեն տեսակ ցնորքներ տեսնել տալ:

Մեծ հեշտութիւնով չարուցում են ամեն տեսակ ցնորքներ և պատրանքներ: Մի խօսքով—աչս «արթուն» անւանած դրութեան մէջ մենք կարող ենք (ճշմարիտ է մեծ դժւարութիւնով) անել աչն լոկոր շարժողական և զգացողական ներշնչումները, որ անում ենք սոնամբուլիսմի մէջ:

Նմանութիւնը աւելի չարածելի կը լինի, եթէ հաւատանք Վիեթուաի փորձերին, որը ներշնչումով արթուն մարդուն ամեն տեսակ գործողութիւններ է կատարել տալիս... մինչև անգամ սպանութիւն:

«Օրիորդ Պ.-ին, ասում է աչս հետադօտիչը՝ ես ստիպում եմ իւր մօր վրա ատրճանակ (ի հարկէ երեսկալական) արձակել: Պատահի չարագործ ուհին աչն պէս արթուն է, ինչպէս և հանգիսականները»:

Բայց աչս արդէն Նանսիի գիտնականների չափազանցութիւններից մէկն է!...

Կարելի է արդեօք ենթադրել անգամ, որ մի առողջ և արթուն աղջիկ իւր մօր վրա ատրճանակ կրակի?

Կարծիք չկա, որ այսպիսի ներշնչումներ միայն հիպնոսի մէջ են հնարաւոր: Կրկնում ենք, որ աւելի հասկանալի և աւելի հաւանական է ենթադրել, որ աչս կարգի ներշնչումն էլ, ինչպէս և առաջ նկարագրածներս, ընդունում են և կատարում կամ թեթև քնալածութեան, կամ աչն միջաչքաններից մէկի մէջ, որոնք քնալածութիւնից արթնութեան են տանում և որոնց մէջ կիսարթնութիւն անւանեցինք:

ԳԼՈՒԽ Զ.

ՓՈՐՁՆԱԿԱՆ ՀԻՊՆՈՏԻՍՄԻ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՌՈՏՈՒՄՆ

Ի՞նչ է հիպնոտիսմը.—նրա շրջանները.—ներշնչումները.—նրանց առաջին բաժանումն.—նրանց երկրորդ բաժանումն.—Վնճնաւորութեան երկուսումն.—Ֆելիքս X-ի պատմութիւնը:

Մենք վերջացրինք հիպնոտիսմի կարճատև պատմութիւնը:

Բայց աշխատանքիս երկրորդ մասին անցնելուց առաջ, աւելորդ

չի լինի համառօտել մինչև այժմ պատմաճներս, որպէս զի մի ամփոփ գաղափար տանք ընթերցողին հիպնոսական երևոյթների դասաւորութեան և համեմատական կարեւորութեան վրա:

Ի՞նչ է հիպնոտիսմը:

Հիպնոսը մի արւեստական նեարդային դրութիւն է, որը սատիկ մօտ է Հիստերիա կոչւած հիւանդութեան:

Շատերի կարծիքով, հիպնոտիսմը ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ արւեստական (փորձնական) հիստերիա:

Հիպնոտիսմի երևոյթները նկատուել են շատ հին պատմական ժամանակներում, բայց դիտնականապէս սկսեցին ուսումնասիրւել վերջին տարիներս միայն (1875 թւից), պպ. Րիշէի և Շարկօի տւած ուժգին զարկից յետոյ:

Ֆրանսիական գիտնականներին է պատկանում այս կարևոր գիտելիքի ուսումնասիրութեան պատիւը: Պարիզի և Նանսիի հետազօտողներին է պարտական գիտնական աշխարը, որ այսօր հիպնոսական երևոյթների խառնը պարզւել է և որ հիպնոտիսմը այսօր նեարդային երևոյթներին շարքն է անցել:

I

Հիպնոսի դասական շրջանները:

Հիպնոսական նինջը ներկայացնում է մի քանի աստիճաններ, ամենախոր քնից մինչև արթնութիւն:

Դասական կամ Պարիզի (Շարկօի) վարդապետութեան համաձայն, այդ աստիճանները թւով երեք են. Լեթարգիա (անզգայութիւն), Կատալեպսիա (քարացումն) և Սոնամբուլիսմ (քնայածութիւն):

Այս երեք «հիպնոսական շրջանների» մէջ զետեղւում են հիպնոսի բոլոր յայտնութիւնները:

Հիպնոսածի բնատրոշն այն է, որ նա կորցրել է կամքը, արգելադրութիւն կամ կոնտրոլը:

Այս հանգամանքից հետևում է այն զարմանալի անպայման դիւրահաւատութիւնը, որը ներշնչային երևոյթների պատճառն է:

Աթարգիայի մէջ — հիպոսածը մի դիակ է, առանց զգացողութեան և առանց շարժումների:

Կատալեպսիայի մէջ, բացի քարացման երևոյթները, նկատուում են նաև նմանողական ներշնչումներ, որոնք յայտնի են նմանողութիւն կամ կապիկութիւն անուններով:

Սոնամբուլիսմը (քնայածութիւն) բնորոշւում է նրանով, որ այս շրջանում եսթակայի զգայարանքները, յիշողութիւնը և մտաբերումն զրեթէ անհաւատալի լարման են հասնում: Բայց այս շրջանի ամենանշանաւոր երևոյթը ներշնչումն է:

Նորագոյն հետազոտութիւնները ցոյց տւեցին, որ այս երեք դասական շրջանների մէջ երկրորդական շրջաններ ևս կան, որոնց մէջ միջաշրջաններ անւանեցինք և որոնք յատկանշւում են նշաններ չունեն, այլ ներկայացնում են երկու հարեան շրջանների երևոյթների խառնուրդ:

Այս միջանկեալ շրջաններից առաջինը ընկած է Աթարգիայի և Կատալեպսիայի, իսկ երկրորդը Կատալեպսիայի և Սոնամբուլիսմի մէջ:

Այս երկրորդ միջաշրջանը յայտնի է և Փոքր Հիպնոտիսմ, կամ Հրապուրանք (Թովշութիւն) անունով:

Հրապուրածի վրա մենք գտնում ենք թէ քարացման (կատալեպսիայի) և թէ քնայածական (սոնամբուլական) երևոյթներ:

II

Ներշնչումները:

Հիպնոսի երևոյթներից ամենանշանաւորը անտարակոյս ներշնչումն է: Այս պատճառով թող ներքի մեզ մի քիչ երկար կանդ առնել այս երևոյթի վրա, որպէս զի ընթերցողը կարողանայ մի հայացքով ըմբռնել ներշնչման փաստերի ահագին կուտակումը:

Ներշնչումն հիպնոսածի այն զարմանալի ընդունակութիւնն է, որի շնորհքով նա ընդունում է և կատարում ներշնչողի թելադրութիւնները:

Ներշնչման միջոցով մենք յարուցանում ենք քանդամալուծութիւններ, ամեն տեսակ անզգացութիւններ, կուրութիւն, լալութիւն, ճաշակի, հոտութիւնքի անյետանումն:

Ներշնչման միջոցով մենք փոխում ենք հիպնոսածի աչքին առար-

կաների գոյնը, մեծութիւնը, ձևը. — մատիարը դաշոյն դարձնում, կամ զիրքը կառու (սպարանք — *HALIOZIA*):

Ներշնչման օրէնքով ենք տեսնել տալիսերան բացակայ առարկաներ, կամ անցեալացնում նրա աչքի առաջ գտնուող իրերը (ցնորք — *ГАЛЮЦИНАЦИЯ*):

Ներշնչման ազդեցութիւնը այն աստիճանի վօրեղ է, որ կարող է փոխել հիպնոսածի ամբողջ հոգեկան և մարմնական աշխարհը, նրան ապակեղէն, կամ մեղրամոմից շինած դարձնել, կամ փոխել նրա հասակը, սեռը, նրա անձնաւորութիւնը, մինչև անգամ նրան շուն շինել...:

Մի խօսքով, ներշնչողի բերնից դուրս թռած մի բառն անգամ բաւական է, որ մի նոր աշխար բացւի քնացածի առաջ, աշխար, որի մէջնա երեւակացութիւնով կը շրջի, զիտելով ամենապարզէն ընտելեան տեսարաններ՝ անտառախիտ լեռներ, նստերով ծածկւած ծովեր, ծաղկալից դաշտեր, ամբողջ բնութիւնը լի հրաշալիքներով, սքանչելի արեւով ակուած, հրաշուրիչ և սոսկալի իւր յափշտակող վեհութեան մէջ: Եւ ինքը ներշնչւածը, իրական աշխարհից վերացած, ներշնչման թեւերի վրա շրջում է կամ աստանում այս երեւակացական երկրի երեսին, արեւի ճառագայթներով փայփայած, ծաղիլների բուրմունքներով արբեցած, ծով, ցամաք, քաղաքներ, դաշտեր ուր տալով, իջնելով ծովի յատակը կամ ամպերի վրա լողալով, մոնելով տներ, խուռն ամբոխի մէջ, իւր կորցրած սիրելիների գիրկն ընկնելու: Եւ հոգին զնայլած, սիրտը մի անասելի երջանկութիւնով լցւած նա, ներշնչողի յաճոյքին համեմատ, կը բարձրանայ երկինք, կը շրջի դրախտի մէջ, հրեշտակներով շրջապատւած, և կը մօտենայ Ստեղծողի ահուելի Մեծութեան!...

Հիմի փոխեցէք ձեր ներշնչումը — և դուք կը զահալիժէք նրան դժոխքը, ուրականներով և դարշելի հրէշներով լի դժոխքը, որը գռեհիկ ժողովրդի երեւակացութիւնը լցրել է զարհուրելի դարշելիութիւնով:

Հիպնոսի օր շրջանումն է կատարւում ներշնչումն:

Քարացման շրջանից մինչև արթնութիւն ենթական ընդունակ է ներշնչումներ ընդունելու և իրագործելու: Նրա ներշնչական ուժ թիւնը աճում է ներքեւից վեր, հասնելով իւր գագաթնակէտին Կիսաքնութեան շրջանում:

III

Ներշնչումների առաջին բաժանումը:

Ներշնչումը մենք բաժանեցինք երեք կարգի.

- 1) Շարժողական ներշնչումներ:
- 2) Զգացողական ներշնչումներ:
- 3) Գործողութիւնների ներշնչումներ:

1) Շարժողական ներշնչումով մենք յարուցանում ենք շարժումներ, անդամալուծութիւններ, մի որ և է անդամի թուլութիւն:

2) Զգացողական ներշնչումով մենք ենթակայի մարմնի մի մասը, կամ նրա ամբողջ մարմինը անդգայ ենք դարձնում, նրա ճաշակելիքը, հոտոտելիքը թուլացնում, կամ ընդհակառակը. — նրա կաշին դիւրագրգիւ դարձնում և առհասարակ բոլոր զգացարանքները զարմանալի լարման հասցնում:

Բացի այդ, ներշնչման միջոցով մենք յարուցանում ենք պատրանքներ և ցնորքներ, փոխել ենք տալիս ենթակայի անձնաւորութիւնը, արնադրոշմներ (стигматы) առաջ բերում և այլն:

3) Գործողական ներշնչումների միջոցով մենք թելադրում ենք բարդ գործողութիւններ, լի պատրանքներով և ցնորքներով, — գործողութիւններ, որոնք պիտի կատարւեն կամ քնի մէջ, կամ արթնանալուց յետոյ, մինչև միջտարի ժամանակ:

IV

Ներշնչումների երկրորդ բաժանումը:

Նայելով թէ ինչ միջոցով ենք մենք ներշնչումներ յարուցանում, այս վերջինները պիտի երկու կարգի բաժանել.

1) Նմանողական ներշնչումներ (suggestion imitative), որոնք յայտնւում են Կատալեպսիայի (քարացման) և Թուլութեան մէջ: Այս աչն է, ինչ որ մենք նկարագրեցինք նմանողութիւն կամ կապիկոլութիւն անունով և կայանում է նրանում, որ հիպնոսածը կրկնում է մեր շարժումները: Այն ներշնչումները կատարւում են ուրեմն տեսողութեան միջոցով:

2) Լսողական ներշնչումներ (suggestion verbale), ամենակարեւորները, որոնք նկատւում են միայն Հրապուրան-

քից վեր մինչև արթնութիւն: Քանի մենք մտնում ենք արթնութեան, այնքան աւելի հեշտանում է ներշնչումներ անելը: Այնպէս որ շատերը ընդունակ են դառնում ներշնչել չափազանց թեթև հիպնոսի մէջ, այն աստիճան թեթև, որ շատ զիտնականներ չեն կարողացել որոշել, ինչպէս ասում է ժիլ դը լա Տուրետը, թէ այդպիսի դէպքերում քնած է ննթական, թէ զարթուն և մինչև անգամ նկարագրել են մի շարք ներշնչային երևոյթներ «ներշնչումն արթնութեան մէջ» անունով:

V

Ներշնչումներ ի երրորդ բաժանումն:

Կան ներշնչումներ, որոնք մոռացւում են զարթնելուց յետոյ, կան և այնպիսիներ, որոնք մնում են քնայածի յիշողութեան մէջ:

1) Հրապուրանքի և Կիսարթնութեան մէջ (արթնութեան ըստ հիպնոսագէտների) ստացած ներշնչումները մնում են հիպնոսածի յիշողութեան մէջ: Այնպէս որ ներշնչածը արթնանալուց յետոյ պատմում է իւր տեսածը ու կատարածը:

Այդպիսիներից շատերը արթնելուց յետոյ պատմում են, թէ ներշնչումներն ստանալիս նրանք աշխատում էին դիմադրել և չը կատարել ներշնչած գործողութիւնը, բայց կորցրել էին իրանց կամքը ու ստիպւած էին թելադրման հպտակել:

Երբ նրանց ցնորքներ են ներշնչում, օրինակ, ասում են. «ձեր առաջ առիւծ է կանգնած», հիպնոսածը սկզբում ծիծաղում է ծաղրում է հիպնոսողին, որ սա իրան խելագար է կարծում: Բայց կամաց կամաց, մինչդեռ հիպնոսողը հեղինակաւոր ձայնով կրկնում է նրան ներշնչումն, ենթական (հակառակ իւր կամքին) սկսում է մի ինչ որ սուեր տեսնել, այս սուերը կամաց կամաց առիւծի ձև է ընդունում, ոգի է ստանում... և ներշնչածը չի յապաղում տեսնել իւր առաջին այս առիւծը, լսել նրա մունչիւնը, տեսնել նրա աչքերի փայլը և այլն, թէև մինչև վերջ նա համոզւած է, որ այս իւր երևակայութեան պտուղն է:

2) Իսկական Քնայածութեան մէջ արած ներշնչումները բոլորը մոռացւում են զարթնելուց յետոյ և մտաբերւում են միայն յետագայ Քնայածութեան մէջ:

Այսպէս, երբ մի անձն ընկնում է քնայածութեան մէջ, նա մտաբերում է իւր առաջիկայ քնայած դրութիւններում առացած ներշնչումները:

Ուրեմն այսպիսի անձերը երկու կեանք կ'ունենան. մէկը արթուն, միւսը քնայած:

Երբ այս անձը քնայածութեան մէջ է, նա բոլորովին մոռանում է իւր արթնութեան մէջ անցկացրած կեանքը և յիշում է այն կեանքը, որը նա նախընթաց քնայած դրութիւնների մէջ է անցկացրել:

Իսկ երբ նա արթնութեան մէջ է, մոռանում է իւր, այսպէս ասած, քնայածական կեանքը:

Այս քնայածական կեանքը կարող է շատ երկար լինել, այնքան երկար, որ մի որոշեալ անձի կեանքի մի նշանաւոր մասն կազմել:

VI

Անձնաւորութեան երկուսումն:

Բազմաթիւ օրինակներ ցոյց են տալիս, որ կան անձինք, որոնք բնականաբար ընկնում են քնայածութեան մէջ և մնում այս դրութեամբ ամբողջ ամիսներով: Այսպիսիների կեանքը երկու մասն է բաժանւում, որոնց կարելի է անւանել արթուն և քնայական կեանք:

Բժիշկ Ազանը առաջինն էր, որ զխոնական աշխարի ուշադրութիւնը այս օտարօտի երեւոյթի վրա դարձրեց, նկարագրելով տիկին Ֆելիդա X-ի կեանքը:

Այս դրութիւնը այսօր յայտնի է, Անձնաւորութեան (Ինքնութեան) երկուսումն (Le dédoublement de la personnalité) անուանով:

Ֆելիդա X-ի կեանքը անձնաւորութեան երկուսման մի զարմանալի օրինակ է:

Գուցէ մի օր յաջողի մեզ մանրամասն քննելու այս օտարօտի երեւոյթը, այսօր թող ներւի մեզ միայն համառոտել այստեղ աշխարհուչակ տիկին Ֆելիդաի պատմութիւնը:

«1858-ին, ասում է բժ. Ազանը, ինձ հրաւիրեցին խնամելու մի ջահել աղջկայ, Ֆելիդա X... անունով, որին խելագար էին կարծում: Սա այն ժամանակ տառն և հինգ տարեկան էր: Այս մի հիատերիկ կին էր, խիտ

աշխատաւոր և խելացի, լուրջ բնաւորեան տէր և գրէթէ միշտ տխուր:

«Համարեա ամեն օր, առանց չալանի պատճառի, կամ ամենափոքր լուրման պատճառով, նա ընկնում էր երկրորդ դրութեան (կամ քնադած դրութեան) մէջ և ահա ինչպէս.

«Նա նստած է ու կար է անում: Յանկարծ նա յաւէ զգում շնչերակներում և քնում է խոր քնով, որից անկարելի է զարթեցնել նրան և որը տևում է երկու երեք լուրջ, վստոյ նա կարծես զարթնում է: Բայց ալօմ նա նման չէ առաջնալ սղջկան. ալօմ նա ուրախ է, ծիծաղլոտ, երգելով շարունակում է իւր գործը, հանաքներ է անում, աւելի ընդունակ է դառել և ալ ևս չի զգում ալն յաւերը, որոնք տանջում էին նրան իւր բնական (արթուն) դրութեան մէջ: Այս ճոր—երկրորդ—դրութիւնը տևում է օրական մէկից մինչև երեք ժամ, որից վստոյ Ֆիլիպան զարթնում է, բոլորովին մոռանալով ամենը, ինչ որ կատարուել է ալս դրութեան մէջ:

«Այսպէս, երկրորդ դրութեան մէջ ալս աղջիկը իրան նւիրել էր իւր փեսացուն և մի օր, երբ բնական դրութեան մէջ էր, ինձ դանդաւուց, թէ օտարոտի բաներ է զգում փորումը: Աղջիկը պարզապէս չլի էր, բայց ես ոչինչ չ'աւելի իրան: Մի լուրջից վստոյ նա ընկաւ երկրորդ դրութեան մէջ և ասեց ծիծաղելով. «Նս շատ լաւ գիտեմ, որ չլի եմ»:

«Հետեւալ տարիները երկրորդ դրութեան տնդութիւնը աւելանում է և հաւասարում է բնականին: Այսպէս, երբ Ֆիլիպան ընկնում էր երկրորդ կամ քնադած դրութեան մէջ, նա մոռանում էր ալն ամենը, ինչ որ անցել էր նրա գլխով բնական (արթուն) կեանքում, և ընդհակառակը, բնական դրութեան մէջ նա բոլորովին կորցնում էր մտքից երկրորդ դրութեան մէջ անցած բաները:

Յետոյ ալս երկրորդ դրութիւնը աւելի ևս երկարելով, արթնութիւնից աւելի է տևում, ալնալս որ, երկար տարիներ ընթացքում, բնական կեանքը մի քանի օր էր միալն տևում, ալն ինչ երկրորդ դրութիւնը ամբողջ ամիսներ: Նւ Ֆիլիպի հոգեկան դրութիւնը անտանելի էր, որովհետև նրա կեանքի մէջ դատարկութիւններ էր գոյանում և նա փոխարինաբար առաջին կամ երկրորդ դրութիւններ ընկնելով, մոռանում էր իւր նախընթաց կեանքում կատարածները, մինչև անգամ մոռանում էր իւր որդկերանց, որոնք առաջիկայ դրութեան մէջ էին ծնւել:

«Ֆիլիպի կեանքը, երեսուն երկու տարուց վեր, նմանում է մի գրքի, որի միջից մէկով, քսանով, երեսունով թերթեր են պոկած: Ինչ օտարոտի ընթերցանութիւն: Նթէ մի թերթ միալն պակասէր, դեռ կարելի կը լինէր մտքին հետեւել, իսկ եթէ քսան թերթ է պատռած, ալս անկարելի է:

«Այսօր Ֆիլիպան քառասուն և իննը տարեկան է: Տաս տարի է, ինչ երկրորդ դրութեան տնդութիւնը կարճացել է: Բնական դրութիւնը կամաց-կամաց երկարեց, և ալօմ հազիւ թէ ամիսը մէկ անգամ նա կ'ընկնի

խը քնաչածութեան մէջ, աչն էլ մը քանի ժամով միայն: Աչնպէս որ Ծե-
լիդան համարեա բժշկուել է»:

Նայնանման զէպքեր առաջ են բերում ուրիշ հեղինակներ եւ,
բայց ցաւակցաբար մենք չենք կարող աւելի երկար կանգ առնել այս
հետաքրքիր երևոյթի վրա:

Ահա փորձնական կա՛մ յարուցած Հիպոտոիսմը իւր նշանաւոր
արտայայտութիւններով:

Ընթերցողը պիտի միշտ նկատի ունենայ արւեստական
հիպնոսի երևոյթները, որպէս զի նրան հասկանալի լինեն բնա-
կան հիպնոսի յայտնութիւնները, որոնց մասին պիտի խօսենք
այս աշխատանքի երկրորդ մասում:

Գ Ր Ա Խ Օ Ս Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

ԿԱՐԱՊԵՏ ԵԱՂՈՒԲԵԱՆ, ՀԱՅՅԵՐԷՆ-ՈՌՈՒՍԵՐԷՆ ԲԱՌԱՐԱՆ. ԹԻՖԼԻՍ,
տպ. Յ. Մարտիրոսեանցի 1891 (թ. 1):

Այն ուշադրութիւնը, որին արժանացաւ այդ բառարանը, ինքն ըստ ինքեան մի լաւ ապացոյց է՝ թէ ինչ կարօտութիւն է զգում և ինչպիսի անհամբերութեամբ է սպասում մեր հասարակութիւնը մի աղպիսի գրքի: Լոյս տեսնելուն պէս այդ բառարանը խօսակցութեան նիւթ դառաւ թէ մասնաւոր շրջաններում և թէ պարբերական թերթերում. գրախօսեցին այն ոչ միայն մեր թերթերը, այլ և ռուսերէն տպագրւող թերթերից, գոնեաւս գիտեմ՝ մինը: Այդ բոլոր գրախօսութիւններից ամենաճիշտը և ամենաանաչառը ես համարում եմ այն, որը լոյս է տեսել բառարանի հետ միասին. այդ պ. Նազուբեանի իրաջ Յառաջաբանն է: Ահա ինչ է ասում պ. Նազուբեանը ինքը իւր աշխատութեան մասին. «Չը գիտեմ ու՞ր ասել է, թէ կատարեալ բառարան միմիայն Աստուած կարող է կազմել. բայց պատեղ կատարելութեան մօտիկ անգամ խօսք չէ կարող լինել: Ով ծանօթ է բառարանագրութեան, նա գիտէ, որ անկարելի է երկու տարուալ ընթացքում որ և է լրիւ, թէգուց 2) ամենաթիկթե բառարան կազմել. մանաւանդ որ ես չէի կարող իմ բոլոր ժամանակս նուիրել, թողնելով իմ հերթական այլ պարապմունքներս»: Չը գիտեմ ու՞ր ասել է թէ՝ մի որ և է աշխատութեան առաջին քննադատը, դուցէ ամենախիստը, ինքը հեղինակն է լինում. և այդ հաստատում է պ. Նազուբեանը, որը ոչ թէ քննադատում է, այլ ուղղակի դատաւարտում է իւր աշխատութիւնը, ինքը խոստովանելով թէ՝ «աչտեղ կատարելութեան մօտիկ անգամ խօսք չէ կարող լինել» և պատճառաբան

1) Հրատարակում ենք այս լոյսածր ի նկատի ունենալով հալ բառարանագրութեան շահը, որով միայն կարելի է արդարացնել այս գրախօսական լոյսածրի անսովոր մեծութիւնը: Պահպանում ենք նաև հեղինակի միայն իրան չատուկ ուղղագրութիւնը, որի մասին մեր նկատողութիւնը կ'անենք իւր տեղում: (Կան. Խմբ.)

2) Բնագրից բերած կատրոնները ես արտագրում եմ բնագրի ուղղագրութեամբ:

նկրով արդ՝ թէ նա չէր կարող իւր բոլոր ժամանակը նվիրել (այդ գործին), թողնելով իւր հերթական ալ պարապմունքները: Մի քիչ քննող պ. Նազուբեանը իւր բառարանի ներքին արժանաւորութիւն ունենալը կատարած է, ասելով՝ «տակաւն որքան ալ աշխատակցութիւնները նպաստել են բառարանիս ներքին արժանաւորութիւնը—եթէ միայն ունի—բարձրացնելուն, ամբարն իմ աշխատակիցները հեռու են պակասաւոր կողմերի պատասխանատուութիւնից»: Մի քանի տողից քննող պ. Նազուբեանը մի ալ ճշմարտութիւն է խոստովանում. «Աս ինքս էլ լաւ գիտեմ, ասում է նա, որ բառարանս ունի բազմաթիւ պակասաւոր կողմեր: Գորանցից դուցէ գլխաւորը ամբ է, որ, թէպէտ բառերի քանակութիւնը 30,000-ից էլ անց է, ամբողջական իւր տեսակին լրիւ չէ կարող համարուել, որքան ինձ ցանկալի էր: Շատ կարելի է, որ բազմաթիւ բառեր, որոնք պիտի լինէին ալ բառարանում, դուրս թողւած են: Ձեռքի տակ եղած, պատրաստի նիւթից, որքան նարարէր էր, օգուտ քաղեցի: Սակաւն դա բառական չէ, Հալեթն աշխարհաբար բառարան չօրինողը պէտք է ինքը ևս նիւթ ժողովէ: Մենք չունենք ոչ մի հալեթն բառարան, որի բառերի քանակութիւնը (նոմենկլատուրը) քիչ շատ լրիւ լինի: Պէտք է նորից և ինքնուրոյն կազմել, անա նոր բառարան կազմելու դժուարութիւններից մէկը: Բացի ալ պէտք է օգուտ քաղել դաւառական բարբառներից, որ դեռ մշակուած, սնդամ գրի անցրած չեն. պէտք է օգուտ քաղել նորակազմ բառերից, որ ամենայն օր զրեթէ կազմուում են... իսկ ալ բոլորը առնուադն պահանջում են ¹⁾ ժամանակ»: Մնում է միայն զարմանալ, որ պ. Նազուբեանը, ինքը իւր գործը այս ատորձան անինալ դատապարտելով, ինքը խոստովանելով թէ իւր բառարանը ոչ միայն կատարեալ չէ ալ և նորա «կատարելութեան մօտիկ անգամ խօսք չէ կարող լինել ²⁾, ինքը կասկածելով իւր բառարանի ներքին արժանաւորութիւնները, լաւ իմանալով որ իւր բառարանը բազմաթիւ պակասաւոր կողմեր ունի, որ բազմաթիւ բառեր, որոնք պիտի լինէին ալ բառարանում, դուրս թողված են,—աչնու ամենայնիւ տպագրում է իւր աշխատութիւնը, որ սպասող հասարակութեան ձեռը տալ մի բառարան, որ «ունի շատ պակասաւոր կողմեր» և որի մէջ «բազմաթիւ բառեր դուրս թողուած են» և բացականչում էլ է թէ՛ feci, quod potui. ախր ինչ fecisti, պարոն, քանի որ դուք ինքներդ զգում էք և չափնում էք որ ձեր գործը թերի է և պակասաւոր և որ դուք ժամանակ չէք ունեցել մասնաւորապէս և ինչպէս հարկն է ալ գործով պարապելու:

¹⁾ Այսինքն՝ պահանջում է:

²⁾ Ուզում է ասել՝ կատարելութեան մօտիկ լինելու մասին անգամ խօսք չէ կարող լինել:

Բաւց գուցէ պ. Նաղուբեանի խոստովանութիւնը ինքնադատապարտութիւն չէ ալ մի տեսակ համեստութիւն, ասէնք՝ հեղինակական համեստութիւն. ալո, ալդ ալդպէս կը լինէր, եթէ պ. Նաղուբեանի գործը՝ բառարանը՝ ինքը չը գար հաստատելու իւր հեղինակի ասածները թէ՛ «բառարանս ունի բաղմաթիւ պակասաւոր կողմեր» և թէ՛ «բաղմաթիւ բառեր, որոնք պիտի լինէին այս բառարանում, դուրս թողուած են»։ Այս վերջին խօսքերը հաստատելու համար զիմնք թէկուզ հէնց առաջին երեք տառերին, ալտեղ տեսնում ենք բացակայ, օրինակի համար, հետեւեալ բառերը.

Ա.	անտողիւտ	Բ.
աղապ	անտէրունչ	բաղնիք (կամ բաղնիս)
աղատածին	աշուղ	բասրանք
աղատաբեր	աչքալուս	բարակ (ГОУБА)
աղղակցական	աչքալուտնք	բարդ (СТОГЪ)
աղղակցարար	աչքակապուկ	բարկացկոտ
աղղապիտ	առ (նախդիր)	բարձել
ալ	առք	բարձած
ալ (ալք)	ատտանդական	բարձունք
ալիքը (ախիր)	արածացնել	բարձրաբերձ
ախտաբեր	արանք ¹⁾	բացալալուսալ
ախտաբոյժ	արար (արար աշխարհ)	բացի
ախտահալած	արաղ	բուռ
ակնապիշ	ապապրանք	բաւարար
ածխալաճառ	արեղ	բաւարարութիւն
ակնակուռ	արհառ	բեկուն
ակնաւոր	արժէնալ	բեկունութիւն
ակնջալուր	արիւնախանձ	բեռնել
ամբարիշտ	արիւնկալել	բթամիտ
ամենօրեալ	արչին	բիւր
ամօթանք	արտասուաթոր	բլրակ
ալգ	արտասուակալել	բլրոտ
ալս (ВЕС)	արտացոյցել	բնաղդարար
ալսահար	արտացոյում (ն)	բնաղդօրէն
ալսահալած	արքալաղարմ	բնորոշ ³⁾
անագել	աւագակախումբ	բոկոտն
անբաւ	աւաղել	բող
անդուլ	աւանակ (լաւանակ)	
անկշտում	աւել (≡առաւել)	
անկղկելի	աւետչէք ²⁾	Գ.
աննկատ	աքլոր	գազ (արչին)
		գաղանական

¹⁾ Ոչ ալ մտքով, ինչ մտքով որ բերւած է բառարանում:

²⁾ Համեմատի՛ր՝ բանողչէք, կրողչէք, միջնորդ չէք:

³⁾ Բառարանումը կալ բն ա ո Ր ո շ, որ և սխալ է և աւելի քիչ գործածական:

դադանակերպ
 դահավէժ
 դամբել (զամ—մեխ)
 դալթակդանք
 դալթել
 դալիսոն
 դալլախազ
 դդակ ¹⁾
 զեղազարդութիւն
 զեղանի
 զեղաշուք
 զեղապաճոճ
 զեղապանծ (ձ)
 զեղեցկաբան
 զեղեցկաբանութիւն
 զեղեցկաբարբառ
 զեղեցկադիր
 զեղեցկանխտ
 զեղեցկահիւս
 զեղեցկավառ
 զեղեցկատես
 զեղեցկաթաւ
 զերադասել
 զերադասելի
 զերադասութիւն
 զերապանծ (ձ)
 զզգզել
 զզրոց
 զժտութիւն
 զինդ (և զինտ)
 զինեճան
 զինեճանութիւն
 զինեբեր

զինետէր
 զինեստուն
 զինեէտ
 զիշերագնաց
 զիշերախառն
 զիշերակերպ
 զիշերանալ
 զիշերահաւասար
 զիշերաչն
 զխտակցել
 զէս
 զէրուց (զիրուց)
 զխտակ
 զիւղակ
 զլիւսահան
 զլիւսել
 զլիւսատառ
 զլիւսացաւանք
 զնդակակերպ
 զնդակաձե
 զոհունակ
 զողուն
 զողունի
 զողոն (և զողոնք)
 զողնովի
 զոռ
 զուլ (և զուլք)
 զործադիր
 զործակատար
 զործառնութիւն
 զործասէր
 զործասիրութիւն
 զործատեսաց

զործող
 զործողութիւն
 զորովագին
 զորովալիր
 զորովալից
 զորովախառն
 զորովում (ն)
 զութան
 զութաբեր
 զութատու
 զութական
 զունագեղ
 զուսան
 զչգչալ
 զուհկանալ
 զտնել
 զրախօսութիւն
 զրախօսական
 զրառախտակ
 զրարար
 զրբաց
 զրկատարած
 զրկածութիւն
 զրկանք
 զրոհ
 զրոհ տալ
 զրոհել
 զրող (զրողը տանէ)
 զրվանքա
 զօս
 զօսանալ
 զօսութիւն

Եւ չեմ ուզում պարծենալ բոլոր պակաս բառերը լրացրած լինել։
 Դորա համար կը հարկաւորվէր աւելի ժամանակ, քան թէ ինչքան գործ է
 ածել պ. Նազուրեանը իւր ամբողջ բառարանը կազմելու համար։ Նոյն իսկ
 աչք պատճառով չենք խօսում մնացեալ տառերի բառարանի մասին։ Բայց որ
 ընթերցողը չը կարծէ թէ միւս տառերի տակ բաց թողված բառեր չը կան,
 կարող ենք մի քանի օրինակներ բերել ղէսից-ղէնից։ Հէնց, օրինակ, դէս,
 դէն, դէսից-դէնից, դէս ու դէնից խօսքերը ընթերցողը չի գտնիլ,
 ինչպէս և չի գտնիլ հէնց բառը։ Ուրիշ օրինակներ՝ թէկուզ ²⁾ առնուազն,

¹⁾ Կալ ր-ով՝ գտակ. ր-ով նախադասելի է։

²⁾ Գրելու է թէհոզ և ոչ թէհուզ (ինչպէս որ գրում է պ. Նա-

գրծել, էզուց, ինչի (կամ ինչո՞ւ), խանդավառ, ծիծեռ, հէչ, հէքաթ, հե-
տաքրքրելի, մատղահաս, մեխ, մղեղ ¹⁾, ելնել, խտիտ, հրէշաւոր, նախշ,
շահի (5 կոպ.) ոսկեկար, որմնաղիր, սագ, սագիկ, սակարկել, սրտաբաց,
սրտաճաք, վերկենալ, վէր (=վալ), տեղալ, քուրք և ալն, և ալն:

Այսպէս ուրեմն պ. Նաղուբեանի խոստովանութիւնը թէ «բազմաթիւ
քառեր դուրս թողուած են» հաստատուում է, ալդ, եթէ պատիւ է բերում
հեղինակի անկեղծութեանը և բարեխղճութեանը, պատիւ է բերում ան-
շուշտ նորա բառարանին:

Բառարանի ալդ պակասութիւնը, որը, ինչպէս ասում է հեղինակը,
«գլխաւորն է գուցէ», բաց միակը չէ. հեղինակը լաւ գիտէ «որ իւր բա-
ռարանը ունի բազմաթիւ պակասաւոր կողմեր»: Նա թէն չէ ասում որոնք
են ալդ պակասաւոր կողմերը, բաց մինք իրաւունք ունինք նոցա չար-
քում դնել ան դաւառաբանութիւնները, որոնք գուցէ միայն Ախալցխայի
բարբառին չատուկ լինելով, տեղ են դրել մի բառարանում, որը՝ իւր
վերնագրին նախած, ընդհանուր հայերէնը պիտի պարունակէր: Աս ասացի՝
գուցէ միայն Ախալցխայի բարբառին չատուկ, բաց որովհետեւ Ախալ-
ցխայի բարբառը Տաճկա-Հայաստանի բարբառներից մէկն է, ուրեմն
ալդ բառերը կարող են չատուկ լինել արեւմտեան ուրիշ բարբառ-
ներին էլ. անուռ ամենայնիւ ալդ իրաւունք չէ ասլիս ալդ բառե-
րին մտնել մի ընդհանուր լեզվի բառարանի մէջ, որի գլխաւոր հիմքը
արեւելեան գրականականն է, ըստ երեւոյթին և արեւելեան բարբառները
պիտի լինէին, եթէ հարկաւոր լինէր: Նւ առհասարակ բարբառներից օգուտ
քաղելը բառարանի համար անքան հեշտ չէ, ինչքան թվում է: Իմ կար-
ծիքով՝ բարբառներից մի որ և բառ հանելու և ընդհանուր բառարանի
մէջ մտցնելու համար հարկաւոր է նախ և առաջ նոյն բառը որոնել բոլոր
բարբառներում, դոնեա գլխաւոր բարբառներում. եթէ ալդ բառը գտնվե-
ցաւ նոցա մէջ, կամ դոնեա նոցա մեծամասնութեան մէջ, ան ժամանակ
կարելի է դնել բառարանի մէջ, սակայն ալդ բառին գլխաւոր բարբառի
գոյնը և արտասանութիւնը (զորօրինակ արեւելեան հայերէնում—արարա-
տեան բարբառի արտաքինը). կամ թէ զիցուք մեզ պակասում է մի բառ
մեր գրականական լեզվում. մեզ չալոնի չէ և չենք գտնում գրարառի բա-
ռարաններում անգամ, որոնում ենք բարբառներում և անտեղ էլ միայն
մինի մէջ ենք գտնում. կարող ենք, եթէ անպատճառ ալդ բառը մեզ
հարկաւոր է ունենալ և՛ անպատճառ հայերէն, կարող ենք հանել ալդ
բարբառից և դնել ընդհանուր բառարանում, ան էլ՝ կողքին նշանակելով

դուրեանը), որովհետեւ կազմած է հետեւեալ երեք բառերից՝ թէ+լը+ուզ
(եա)՝ թէ կ'ուզ և ապա՝ թէ կ'ուզ:

¹⁾ «Այլ ինչպէս դարմանի մղեղ, որ քամին ցրել է տալիս» (Գիրք
Սաղմոսաց, աշխարհ. թարգմ. Բրիտ. ընկեր. 1879 թ. եր. 1):

цѣпѣ-цѣпѣ — հաւի ճուտ

тега-тега — սագ

хрю-хрю — խող

նման չէր լինիլ արդեօք մեր լատաջ բերած

ձիւղ-ձիւղ — цыпленокъ:

Ահա թէ ինչ հետեանք կարող է ունենալ բարբառների հետ անդգուշ և անհմուտ վարվելը: Այժմ, ընդհանուր լեզվի բառարան կազմողը չ'օգտվի բարբառներից ահն եղանակով, ինչպէս վերեւ ասացի, ալսինքն՝ համեմատաբար և ընտրողաբար, մենք ոչինչով չենք ապահովված որ ալտալի բառարաններում չենք տեսնիլ այս տեսակի գաւառական կուրիօզներ՝

Փոքի, աղաք, իժոււմ, գանա, հըրդօկըս, ըլըպագտուրակ, լըհա, մըհէկ, և այլն՝ բառեր, որոնք իրանց տեղումը (բարբառների բառարանումը) շատ հետաքրքրելի են, բայց ընդհանուր լեզվի բառերի շարքումը՝ զգլխու չափ օտարտի: Պր. Նաղուբեանը մտցնում է իւր բառարանի մէջ Արալցիսալի բառերի ձևեր և բառեր անշուշտ ոչ ահն պատճառով որ նա ալ բարբառը մեր միւս բարբառներից աւելի գերազանց է համարում, ալ որովհետեւ, ինչպէս նա ինքը խոստովանում է՝ ալ բարբառը, իւր մաղիներն լինելով՝ աւելի ծանօթ է իրան: Բայց ալ գեւ իրաւունք չէ տալիս պ. Նաղուբեանին ախալցիսալական գաւառականութիւններ մտցնել մեր լեզվի բառարանի մէջ, որը հիմնված է գլխաւորապէս արարատեան բարբառի վերայ, իսկ միւս բարբառների մասին՝ ասել թէ մեր գաւառական բարբառները (դեռ մշակված, անգամ գրի անցրած չեն)՝ ¹⁾ Այժմ «գաւառական բարբառներ» ասելով պ. Նաղուբեանը հասկանում է երկրորդական, երրորդական բարբառները, ալսինքն՝ ահն, ինչ որ գաւառաբարբառներ (говоры, подварѣія) ենք անվանում, գուցէ մասամբ իրաւացի է. բայց եթէ նա ալ ասելով հասկանում է, որ շատ հաւանական է թվում ինձ, առհասարակ մեր բարբառները, չարաչար սխալվում է, միթէ նա չը գիտէ որ Տփլիսի, Երևանի (Արարատեան), Ղարաբաղի բարբառները ոչ միայն (դրի անցրած են), ալ մինչև անգամ հարուստ գրականութիւն ունին, իսկ Տփլիսիներ, բացի հարուստ գրականութիւն ունենալուց՝ մի քանի անգամ հետազօտված է ²⁾, ինչպէս և Ղարաբաղիներ՝ թէև համառօտ կերպով ³⁾, նոյնպէս և զօկերէներ, որը թէև գրականութիւն չ'ունի, բայց հետազօտութիւններ ունի:

Այսպէս է, ինչպէս տեսնում էք՝ բաւականին բարեւաջող գործի դրութիւնը արեւելեան բարբառների վերաբերմամբ. ոչ պակաս է նոյնը և արե-

¹⁾ Յառաջաբան, Երես VI.

²⁾ Հախվերդեան, Պետերման, Տոմսոն:

³⁾ Паткановъ. Изслѣд. объ арм. діал.

մտեան բարբառների նկատմամբ ¹⁾։ Ուրեմն ասել թէ՛ «գաւառական բարբառները դեռ մշակված, անգամ գրի անցրած չեն» նշանակում է տեղեկութիւն չ'ունենալ մեր գրականութեան մէջ գոյութիւն ունեցող աչնպիսի մի խոշոր երևոյթի մասին, ինչպիսին է մեր բարբառալին գրականութիւնը։ Բայց որովհետեւ ես չեմ կարող ենթադրել որ պ. Նաղուբեանը լրած անգամ չը լինէ Սունդուկեանցի պիեստների մասին, Պաօչեանցի վէպերի մասին, Արսլեանի «Վէրք Հայաստանի» մասին և այլն և այլն, մնում է ուրեմն կարծել թէ նորա ասածը մահանալ է միայն. ալ ուղղակի պ. Նաղուբեանը Ախալցխայի բարբառը՝ իբրեւ իւր մալրենին՝ գործնականապէս իմանալով, նրանից բառեր առել մտցրել է իւր բառարանի մէջ, իսկ միւս բարբառները, չը գիտենալով կամ շատ քիչ գիտենալով, զանցառութեան է տվել ու իրան և ուրիշներին հանգստացնելու համար ասել է թէ՛ նրանք «դեռ մշակուած, անգամ գրի անցրած չեն»։ Գորանով միայն կարելի է բացատրել որ պ. Նաղուբեանի բառարանի մէջ մտել են աչնպիսի բառեր, ինչպէս ձի գ-ձի գ, վա ր, գ ա ն, գ ա ն ը գ ա լ, գ ո յ ե լ (ճանապարհը գոցել), գ ի ն ո վ ն ա լ, գ ի ն ո վ ջ ն ե լ, ա զ ու ո թ, ա զ ու ո թ ի ն ա լ, (աղուորցնել-աղուարութիւն) ճ ա ն չ ու ո թ, ճ ա ն չ ու ո թ ի ն ա լ (ճանչուորութիւն, ճանչուորցնել) և այլն. և միևնույն ժամանակը չը կա ճ ու տ, վ է ր, հ է ր, մ է ր, է ս, է դ, է ն, է գ ու ջ և այլն։ ձ ու տ բառը, ճշմարիտ է՝ կալ, բայց նա ըստ Նաղուբեանի բառարանին նշանակում է дѣтенышъ (животныхъ); птенецъ; սատանի ճուռ—чертенокъ, բայց ճ ու տ իբրեւ հ ա լ ի ճ ու տ—цыпленокъ չը կալ, մինչդեռ մեր բոլոր արեւելեան բարբառներում цыпленокъ նշանակում է ճ ու տ և ո չ ձ ի գ-ձ ի գ ²⁾։ Յետո՛ւ մտցնելով բառարանի մէջ վ ա չ ր բառի արեւմտեան գաւառականութիւնը՝ վ ա ր, հեղինակը չը պիտի մոռանար տեղ տալու նորա արեւելեան կերպարանափոխութեանը վ է ր, ինչպէս և չը պիտի մոռանար հ է ր, մ է ր, է ս, է դ, է ն ձևերը, որոնք նոյն հնչիւնափոխութեան օրէնքով են լառաջացել, ինչպէս և վ է ր ձևը. ալք օրէնքն է՝ ա յ—է, մի օրէնք, որ մեծ ուժ և գործադրութիւն ունի մեր արեւելեան՝ համարեա բոլոր բարբառներում. ես ասում եմ հ ա մ ար ե ա բոլոր բարբառներում, որովհետեւ նոցանից մինը՝ Ագուլեցոց բարբառը ա յ ալք օրէնքին չէ ենթարկում, ա յ չէ փոխում է. ընդհանուր հալերէն հ ա չ ր—ա գ ու լ, հ ա չ ր, մ ա չ ր—ա գ ու լ. մ ա չ ր, ա չ ծ—ա գ ու լ, ա չ ծ և ա լ լ ն. և ո չ միայն ա չ չէ փոխում, ալ անգամ պատրաստ է (ալլինքն՝ ընդհա-

¹⁾ Ալլահվերդեան—Ուլնիա կամ Զէյթուն. Ար. Սեդրակեան—Քնար մէկոց և վանեցոց. Գ. Սրուանձտեան—Մանանալ, Գրոց-բրոց, Համով-հոտով և այլն. Ախտամերկեան—Սիւլիւկ (≡Ն. Պատկանեան). Տոմսոն—Ախալցխայի բարբառի հետազոտութիւն և այլն։

²⁾ Ալք բառը, ըստ երևոյթին, կազմւած է ձ ա գ բառից (ա փոխւած է), որը կրկնված է։

նուր հաջերէնի Է-ն) լաջնացնում վտխում է աշ, օրինակ՝ տէր—ապ. առաջ, պէտք—աղուլ. պայտք, սէր գողականից չառաջացած բալը—ապուլ. սալոսմ ըմ (սիրում եմ), մինչև անգամ թրքական խէր—ապուլ. խալը¹⁾։ Չընա-
լած աջնու ամենաջնիւ իւր ալս չատկութեանը (ընդհանուր հաջերէն աշ=
ապուլ. աշ և երբեմն ա, ինչպէս ցույց տվի Ներքև դուրս բերած ծանօթու-
թեան մէջ) ապուլեցոյ բարբառը անգամ չէ տալիս մեզ ոչ վալը և ոչ
վար ձևը, այլ՝ հակառակ իւր ոգուն, տալիս է վէր։ Պարզ է ուրեմն թէ
ինչ լաջն և ընդհանուր գործածութիւն ունի վէր ձևը։ Այլ վալը բառի
վէր ձևը զաւառարանութիւն էլ համարվի, զա աջնու ամենաջնիւ մի աջն
պիսի պատկառելի գաւառաբանութիւն է, որ իւր մալը ձևի (վալը) գոր-
ծածութեան սահմանը հնայնելու չափ նվաճել է։ Էլ ինչո՞ւ մենք մեզ խա-
բենք՝ ոչ ոք մեղանից չէ ասում՝ վալը եկ ալդտեղից, ալ ասում
ենք՝ վէր եկ ալդտեղից, մինչև անգամ գուցէ աւելի լաճախ՝ վէր
եկ էդտեղից, ալսինքն՝ ալդ ձևը (ինչպէս և ալս, ալն) նոյն վիճակին
է ենթարկուում։ Զմարիտ է՝ էս, էդ, էն, հէր, մէր գործածութեան աջն
ծաւալը և սահմանը չ'ունին (ալս, ալդ, ալն, հալր, մալր ձևերի փո-
խարէն), ինչ որ ունի վէր ձևը վալը-ի փոխարէն, բալց և ալնպէս աջն-
քան գործածական են թէ գրականական և թէ առաւել կենդանի խօսակ-
ցական լեզվում, որ ալդ ձևերը բառարանի մէջ չը մտնելը ցույց է տալիս
հնդկական անուշադրութիւնը դէպի իւր գործը, եթէ ոչ, պիտի ենթադրենք
թէ նա բառարան է կազմել առանց «Մեղնից շատ առաջը»-ը անգամ
կարդացած լինելու²⁾, կամ թէ երբէք չէ լսած ալսպիսի դարձված, ինչ-
պէս՝ հէր օրհնած³⁾ մի դարձված, որի մէջ հէր ձևը անպալման նվա-

¹⁾ Նոյն վիճակին լաճախ և ենթարկվում է և ընդհանուր հաջերէնի Է, ալսինքն՝ լաջնանում աշ դառնում, օրինակ՝ միտք—ապուլ. մալտք, միս—մալս, ցին—ցալն, ծիծ—ծալծ և ալն։ Մանրամասնութիւնների մէջ չ'ընկնե-
լու համար՝ հետաքրքրվողին ևս ցույց կը տամ «Ապուլեցոյ բարբառը»
§ § 3, 4. իսկ ալստեղ կ'աւելացնեմ միայն որ, չը նալած իւր ալդ հատուտ
օրէնքին, ալսինքն՝ ընդհանուր հալ. աշ=ապուլ. աշ (մինչև անգամ լաճախ
ընդհ. հալ. է և է=ապուլ. աշ), զօկերէնը տալիս է աջնու ամենաջնիւ ոչ
ալս, ալդ, ալն, ալ (==էլ, էլի), ալ՝ աւ, աւ, աւն, ալ, մի երկուլթ,
որ չատուկ է արևմտեան բարբառներին։ Արևմտեան սարբի ներկայու-
թիւնը զօկերէնում մի շատ հետաքրքրական նիւթ է, որի մասին ևս
կը խօսեմ մի ուրիշ անգամ։

²⁾ Աս ունեւ տանը դեպիցիկ մանեակ.

Առ, էն քեղ լինի, պարպիէ ինձ կեանք։

—էն առանց քեղ էլ կարող եմ տանալ։

³⁾ Աւրիչ ալդ տեսակ դարձվածներ կամ բարդութիւններ, որոնց մէջ
մանում է հէր, մէր և ոչ հալր, մալր, թող մտաբերէ ընթերցողը ինքը։

ձեռն է իւր մալը ձեռն տեղը: Եւ ուր ¹⁾ բառը, այ. Եւ աղուքեանի համար ան-
լալտ գաւառականութիւն լինելով, նոյնպէս բաց է թողնած. մինչդեռ
աղապիսի արեւմտեան գաւառաբանութիւններ, ինչպէս դան, գան, գալ, աղուոր,
աղուորնալ, ելլել, ճանչուոր, ճանչուորնալ և ալն մոռացութեան
չեն տրված. ի հարկէ ալդ և դոցա նման բառերը կարող են մանեւ մեր
գրականութեան մէջ, առաւել մի աղնալիսի ուժեղ գրչի միջոցով, ինչպի-
սին է Գամառ-Քաթիպալի գրիչը, բաց թէ աղնու ամենաղնալ մեր զուտ
արեւելեան գրական լեզվի և առաւել մեր լուսաւոր հասարակութեան կեն-
դանի խօսակցական լեզվի նկատմամբ դոքա մնում են արեւմտեան գաւա-
ռաբանութիւններ. ամեն մէկը մեզանից կը հասկանալ ի հարկէ՝ թէ ինչ է
նշանակում՝ ճանապարհը դոցեւ, բաց ինքը կ'ասէ ճանա-
պարհը փակել. մենք հրճմանքով կարողմ ենք Գամառ-Քաթիպալի
«Աս հա՛ ճալն կը ճանչնամ» ²⁾ կամ «Ժուլը ամպի պէս կ'ելլէր
դէպի վեր», բաց էլի մենք ինքեւր կ'ասէինք՝ ծուխ է ելնում, ծուխ
կ'ելնէր և ալն. գին ու վնալ, գին ու վնեւ և բառերը եթէ պ. Եւ աղու-
քեանը լիահնչուն ձեռով (ղինովանալ, գինովանալ) մէջ բերէր աւելի ընդ-
հանուր կերպարանք տված կը լինէր, և ընդհանրապէս՝ մաստաղահաս,
աւելլել բառերի կողքին չը պիտի մոռանար նոցա կարճ ձեռը՝ մաստ-
ղահաս, աւելլել:

Ինձ ծուռ չը հասկանալու համար, ես պիտի ասեմ թէ՛ ես այս բանի
դէմ չեմ բողբոսում՝ թէ ինչու աղուոր, ելլել, գոցել, քով և ալն դոցա
նման բառեր մտել են բառարանի մէջ. վերեւ ասացի թէ ալդ և դոցա նման
բառեր կարող են մտնել և մտել էլ են մեր գրականութեան մէջ և դորանով
արդէն իրաւունք են ստանում բառարանի մէջ տեղ տալու. իմ ասելս
ալն է թէ նախ՝ չը պիտի արհամարհվին կամ մոռացութեան տրվին աղնալիսի
բառեր ու ձեռք, որոնք արեւելեան գլխաւոր բարբառներին բոլորին էլ միա-
ժամանակ չառուկ լինելով մտել են լուսաւոր հասարակութեան կենդանի
խօսակցական լեզվի մէջ և աղնալից՝ գրականական լեզվի մէջ. երկրորդ՝
ես դէմ եմ միայն գաւառաբանութիւնների բառարանի մէջ մտնելուն,
որոնք զուտ տեղալին նշանակութիւն ու բնաւորութիւն ունին և ալդ
պատճառով ընդհանրութեանը խորթ են. օրինակ ալելլիկ ³⁾, ձիդ-ձիդ և ալն:

Իսկապէս ընթերցողը իրաւունք ունի առաջարկելու որ ալս դէպ-
քում ես չը բառականամ և ալն, ով, ալ չառաջ բերեմ բոլոր գաւառա-

¹⁾ Յառաջացած ալդ (развѣтъ, утро) բառից ալ փոխելով է և ալդ
նշանակութեամբ (за утра=завтра) ուրիշ ձևափոխութիւն չ'ունի:

²⁾ Գոցել և ճանչնալ ասենք բառերի շարքում չը կան էլ. դո-
ցեւ պատահում ենք ճանապարհ բառի տակ բերված գարձվածներում:

³⁾ Հալիագեան բառարանը 2 հատ. չաւելված (Աշխարհիկ բառք ան-
վկալք ի դոցա առ մեղ եղելոց) ալդ բառը բերում է ալելլիկ ձևով:

կան խորթութիւնները, որոնք տեղ են գտած բառաբանումը. բայց դա մի աշխարհի առաջարկութիւն է, որը պահանջում է որ ես մեր բոլոր բարբառները, նոցա թիւում և Ախալքալիքներ, զործնականապէս խմանամ, որ ես չը գիտեմ. կամ թէ հարկաւոր է ձեռքի տակ ունենալ մի աշխարհի բառարան, որ խիլի մեր գրականութեան մէջ չը կալ էլ՝ համեմատական բառարան հազարից ընդհարած բարբառներին. Այդ դործը, աշխարհը՝ լառաջ բերել և որոշել բառարանի մէջ մտած գաւառական խորթութիւնները՝ էլի ինքը պ. Նազուրեանը կարող է կատարել իւր բառարանը երկրորդ անգամ տպագրելու. կամ աւելի ճիշդն ասած՝ իւր անկաշու բառարանը կրկին անգամ մշակելու ժամանակ. Այն ժամանակ եթէ նա ալը գաւառական խորթութիւնները դուրս գցելու չը լինի, ցանկալի կը լինէր, որ զոնեա նոցա կողքին փակադէր մէջ նշանակէր թէ այս ինչ բառը այս ինչ բարբառի է. Յուսանք որ այն ժամանակ չի մոռանալ նա՝ նախապաշարմունքը մի կողմ թողած, տեղ տալ իւր բառարանում մի շորք թրքական բառերի, որոնք անդառնալէ կերպով մտել են մեր նոր լեզուի մէջ, օրինակ՝ դօչազ ¹⁾, ևօլա (զհալ տանել), ախալքալիք, դարդ, հէջ, հէքաթ և ալն. միևնոյն ժամանակը չի մոռանալ դուրս գցելու իւր բառարանից աշխարհի չինծու, աշխատական բառեր, որոնք իրանց անկաշուութեամբ ուղած գաղափարը չեն արտադրում. օրինակ՝

բանադատ—литературный критикъ

բանադատական—литературно-критический

բանադատութիւն—литературная критика

բանախօս, բանախօսական, բանախօսութիւն և աստեղարանութիւն

բանաձև ²⁾—формула

բանաձևել—формулировать

բանաձևութիւն—формулирование, формулировка

բանամրցող ³⁾—диссертантъ

¹⁾ Դօչազ—թէն մենք ունինք նոյնանիշ՝ կարիճ, քաջ, բայց երբ մէկի արած քաջութիւնը կամ զործի լուր կատարած լինելը ուղղում ենք դովիւ, ասում ենք՝ դօչազ (և ալը մտքով՝ նորա արածը—դօչազութիւն). ուսերէն МОЛОДЕЦЬ! (զանազանիւր МОЛОДЕЦЬ):

²⁾ Բանախօս, բանաձև բառերի մէջ, առանձին ասած՝ բան էլ ենք հասկանում, իօս էլ ենք հասկանում, ձև էլ ենք հասկանում, բայց սրանց միացրած ժամանակը ոչինչ որոշ և պարզ չմտաւ չենք ստանում: (Ձի կարելի տակա՞ն չը նկատել որ բանաձև խօսքը աշգէն բաւականաչափ ընդունելութիւն է գտած մեր լեզուում: Պ. Խմբ.):

³⁾ Բանամրցող, բանամրցութիւն—диссертантъ, диссертация. ուսերէն այս խօսքերը լառաջացել են լատիներէն dissero բառից, որ նշանակում է՝ մանրամասն քննել, դատել, հետաքննել և մրցելու հետ ոչինչ էլալ չ'ունի. ուրեմն հալերէնը սխալ է կազմված և ոչ

նշանակութիւն տալով: Նա չեմ ուզում ասել թէ մի նոր գաղափար չափո-
նելու համար անպատճառ հարկաւոր է հէնց ուղղակի փոխ առնել առանց
դէս ու դէն նախելու և այդ չէ էլ լինում. մենք տեսնում ենք թէ ինչքան
նոր բառեր են կազմիլ և մտել հաստատովել մեր լեզվի մէջ. այդ բառերը
չաջող լինելով՝ դառել են սեպհականութիւն զրականական, լուսաւոր հա-
սարակութեան, անգամ ժողովրդական լեզվի. այդպիսիք են՝ հիասթափ-
վել, երկաթուղի, հեռագիր և այլն. բայց թէ մտցնել լեզվի մէջ
բռնի կերպով անպիսի բառեր, որ ժողովուրդը և նորա ընազդումը չէ
ընդունում, այդ նշանակում է ձեռ իմաստից վեր դասել և առանձին
ջանք գործ դնել անհասկանալի լինելու համար: Անխմատ և չինձուկա-
վան բառերի թիւում վիշելու է փաստ—ФАКТЪ, նախարար—Мини-
истръ բառերը. դոցանից առաջինը՝ չը գիտեմ ինչ թիւրիմացութեամբ,
չատերը ուզում են որ անպատճառ եւրոպական ФАКТЪ բառը նշանակէ.
զօռի բան է կարծես. քանի որ փաստ նշանակել է և նշանակում է՝
ապացուց, պատճառ, պատճառաւորանութիւն ¹⁾ (որից չառա-
ջացել է փաստաբան բառը), ինչ հարկաւորութիւն կա՞ աղաւաղել
բառի իմաստը և գործածել անպիսի մի նշանակութեան համար, որ նա
երբէք չէ ունեցել. պակասութիւն էք զգում ФАКТЪ բառի, կարելի է
մտցնել լեզվի մէջ այդ բառը ուղղակի աշնպէս, ինչպէս նա կալ, ինչպէս
այդ արել են եւրոպացիք, որոնք մեղանից ոչ պակաս միջոցներ ունին
այդ բառը իրանց մալրենի լեզվով ունենալու և անու ամենապէս փոխ
են ասել: Մեր այդ МОКРОСТУП-ական պոլիգլոս է, որ՝ բայի վերոյի-
ջեալ օրինակներից, արտադրել է անպիսի մի անհեթեթութիւն, ինչպէս
նախարար—МИНИСТРЪ. և պ. Նաղուրեանը ոչ միայն համաձայն է
այդ բառի այդ նշանակութեանը, այլ նա այդ բառի իսկականը չը գիտէ
անգամ. նորա բառարանը նախարար բառի համար տալիս է միակ
նշանակութիւն—МИНИСТРЪ ²⁾ և ոչ մի խօսք նորա իսկական նշանա-
կութեան համար: Փորձեցէք ասլա այդ տեսակ բառարանի օգնու-
թեամբ թարգմանել օրինակի համար, անպիսի նախադասութիւններ՝
հաջոց նախարարները ջարդեցին պարսից զօրքերը. նախարարները իրանց
դնդերով օգնութեան հասան. հին Հալաստանը ունէր 900 նախարարու-
թիւններ ³⁾ և այլն:

Раздаются серенады,

Раздается стукъ мечей.

Գ ու մ արտակ, դասակ, վաշտ, նախերգանք, զեղզեղանք
և այլն, իբրե տերմիններ—կամպականութիւններ են:

¹⁾ Տես Հակոպեան բառարան:

²⁾ Համապատասխան մտքով էլ, առաջին նախարար, նախա-
րարութիւն և այլն:

³⁾ Նախարարութիւն, բառ Նաղուրեանի՝ министерство և մի-
այն министерство:

Այս բոլորէն բերած օրինակները՝ նախարար, փառա, բնառաց, աղ-
երդ, վաչառ և այլն բառերը կամարական և բնառաի աղաւաղումներ լի-
նելով, միննուն ժամանակը մեղանշում են «զլխաւոր նպատակի դէմ», ալն
է՝ ապ բառի «նշառ և զլխաւոր» նշանակութիւնը ¹⁾։

Բառարանի աղբ մասին զիմեղաց առաջ, հարկաւոր եմ համարում
վիշել նորա «բաղմաթիւ սղահաւաւոր կողմերից» երկուսն էլ, աղբ բառա-
րանի ուղղագրութիւնն է և նորա սղահաւաւոր լեզվի մէջ սղրդած անհար-
թութիւնները, անգարմարութիւնները և սխալները անգամ։ Աւղաղրու-
թեան մասին մենք կը խօսենք ներքեւ քերականութեան հետ միասին.
իսկ ինչ վերաբերում է բառարանի սղահաւաւորին, աչքի են ընկնում չաճախ
անտեղի դրած աճած երկարարանութիւններ՝ кто не можетъ, чего нельзя,
чему нѣтъ, имѣющій և այլն փոխանակ մէ՛ թող լինի բարդ՝ բառով նոյն
խմատը արտադրուելու. օրինակ՝ (անգլանելի) чего нельзя распознавать
փոխ. нераспознаваемый, (անհաստատուի) чему вѣрить нельзя փոխանակ
невѣроятный, (անձրեւաւոր) приносящій дождь, կարելի էր և՛ дожденос-
ный, (բաղմաղկա) знающій много փոխ. многозначщій, (բաղմաթիւեան)
имѣющій много крыльсвъ փոխ. многокрылый, (գերորինակ) чему нѣтъ
подобія, примѣра փոխ. безподобный, безпримѣрный և այլն և այլն։ Ան-
շարմար է ասել (անբաղարկուի — сѣ крѣпкими стѣнами, մի խորով՝ крѣп-
костѣнный)՝ անբաղարկուի քաղաք, բերդ — городъ, крѣп — сѣ, обнесенный
крѣпкими стѣнами, իրր թէ՛ крѣпость, обнесенный крѣпкими стѣнами.
ալ օրինակ — двой формы, вида, իրր թէ՛ пной вида. ախտախուլութիւն —
предавание порокамъ. չէ կարելի ասել поклонникъ выставлѣть все на
показъ (ցուցամոլ) ինչպէս և поклонникъ взятокъ (կաշառասէր), идти
зубы (երես 42 և 224), (երկունք) болѣзни при родахъ (ուղում է ասել
боли при родахъ), вымокшійся въ крови (սя աւելորդ է. պիտի լինի
вымокшій), նոյն սխալն է և расхаживаться (փոխանակ՝ расхаживать),
անձրեւախառն — пересмѣшанный сѣ дождемъ (пересмѣшанный փոխանակ
перемѣшанный). սխալ է двухгивенникъ, ասում են двухгивенникъ կամ
աւելի լաճախ՝ двухгивенный. поздоровиться (բարեկէ, ողջունել) փոխ.
поздороваться, (քննախրութիւն) любознательство փոխանակ любозна-
тельность ²⁾ և այլն։ Կան ուրիշ շատ օրինակներ ալս աստիկ. բալց աւել-

¹⁾ Յատաճարան երես VI.

²⁾ Старшенство (փոխանակ старшинство), разсылный (փոխան.
разсылный) դուցէ և созыданіе (փոխանակ созиданіе) հաւանական է, որ
աղաղրական սխալներ լինեն ի դէպ — նկատու՝ աղաղրական սխալները
նոյնպէս «բաղմաթիւ» են. միտին նկատված վրիպակների ցանկը չորս երես
է բռնում. աղբ վրիպակների ցանկը հէնց ինքը սկսվում է սխալով՝ պէտքէ

լին թվելը աւելորդ համարելով, անցնում եմ բառարանի «գլխաւոր» մասին, սկսինքն՝ աչն մասին, որ հեղինակի գլխաւոր նպատակն է եղել:

ՍԱՐԳԻՍ ՍԱՐԳՍԵԱՆՅ

(Կը շարունակւի)

փոխանակ պէտք է (կրկնված) և տալիս է մի ծիծաղելի կուրիոզ՝ СЪ-ЭКОНОМИТЬ (սխալ) — (ուղղիւր) СЪ АЭКОНОМИТЬ (եր. 464):

Մի ուղղագրական նկատողութիւն: Ամեն անգամ ՆԱ հանդիպած ժամանակը չէ կարելի Ե չինել. հարկաւոր է խնայել գոնեա օտար բառերը և չը գրել безыдейный (փոխ. безъидейный, տես բառարանում անգագափար բառը). առաւել որ անանուն պ. Սաղուեհանը գրում է безъименный.

Եւր տոսցւած գրքեր

1) Рейснеръ, Плато.—„Новѣйшая русско-нѣмецкая метода для изученія въ три мѣсяца нѣм. чтенія, письма и разговора безъ помощи учителя.“ VШ издание. Низшій курсъ Варшава, 1892.

2) ՆԱՐԵԿԱՅԻ, ԱՆԱՆԻԱ (Տաներորդ դար):—«Գիր Խոստովանութեան»: Հրատարակութիւն Միւրանի: (Արտատպած 1892 թ. Արարատ ամսագրից): Վաղարշապատ, Մալր Աթուր տպարան, 1892 թ., գինն է 50 կոպէկ:

3) Գրամական հաշիւ Բաքուայ Հալոց Մարդասիրական Ընկերութեան լանուն Ս. Գրիգոր Լուսաւորչին վան 1891 ամի և Համալսոտ հաշեցուցակ մտից և ելից Մարդասիրական Ընկերութեան գրադարան-ընթերցարանի վան 1888, 1889, 1890 և 1891 ամաց:

4) ԼՕՆԳՖԵԼԼՕ. Եւանգելիստ: } Փոխադրեց Յար. Ղարաբեօղեան, հրատարակեց Բ. Արուշանեան, Թիֆլիս, տպ. Վարդանեանի, 1892 թ., գինն է 20 կոպէկ:
ԴՈԴԷ, Ալֆոնս.—Կողմարի }
դատաւորի տեսիլը:

5) ՊՈՏԱՊԵՆԿՕ, Ի.—«Գաղափարական քահանայ (На дѣйствительной службѣ). վէպ: Հրատ. Թիֆլ. Հրատարակչ. Ընկերութեան: № 45.—Փարզմ. Տ. Ս.: Թիֆլիս, տպ. Շարաձէի, 1892 թ., գինն է 75 կոպէկ:

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ԱՄՍԻԱՅ ՔՐՈՆԻԿ

Տաճկահայերի մասնակցութիւնը կաթողիկոսական ընտրութեան մէջ: Ղա-
րաբաղի Թեմի ընտրութիւնները: Վերընտրութիւննհր Քրիֆլիսում:

Տաճկահայերի մասնակցութեան խնդիրը ներկայ կաթողիկոսական ընտ-
րութիւններին մէջ մինչ փետրուար ամիսը մնացել էր կատարեալ անգալտութեան
մէջ: Այդ մանաւանդ տարօրինակ էր, որ Տաճկահայերը աւելի շատ ձաջներ
ունին կաթողիկոսական ընտրութիւնների գործում, քան ռուսահայերը,
քանի որ Տաճկաստանում կան 45 Էջմիածնական թեմեր, մինչդեռ Ռու-
սաստանը ունի միայն 6 թեմ, Պարսկաստանը Հնդկաստանով՝ 2 թեմ: Իսկ
չափունի է որ 1836 թեականի Պոլսեանիէլով ամին մի թեմ ունի մի աշ-
խարհական և մի հոգևորական պատգամաւորի ձաջն. աշխարհական պատ-
գամաւորը ընտրւում է ժողովրդից, իսկ հոգևորական պատգամաւորը հէնց
ինքը թեմական առաջնորդն է: Հետեապէս Տաճկաստանը իւր 45 թեմե-
րով մասնակցում է 45 աշխահական և 45 հոգևորականների, ուրեմն միա-
սին 90 ձաջներով, ռուսահայերը 12 ձաջով, Պարսկաստանը Հնդկաստանի
հետ 4 ձաջով: Գոցա վերայ աւելանում են Սինոդի 8 անդամների և Էջ-
միածնի միաբանութեան կողմից 7 ձաջն: Ասել է թէ կաթողիկոսական
թեմականների ընտրութեանը մասնակցում են $90 + 12 + 4 + 8 + 7 = 121$
ձաջներ թեմերից, Էջմիածնի Միաբանութիւնից և Սինոդից. և, ինչպէս
տեսնում ենք, այդ 121 ձաջների մէջ Տաճկաստանը իրաւունք ունի մաս-
նակցելու 90 ձաջով, որ նույն է թէ համարեա 12 ձաջից իննը Տաճկաս-
տանինն են: Արդ, ի բնէ Տալիկաստանի և Ռուսաստանի մէջ տարաձաջու-
թիւն է եղել Տաճկահայերի մասնակցութեան ձևի մասին: Պոլսեանիէլն ռու-
սաց օրէնք է, որը սակայն ունի մի ջաղդ ալ ին օրէնքի ընաւորութիւն,
քանի որ նա վերաբերում է այլ և այլ պետութիւնների հպատակներին և
ոչ միայն ռուսաց հպատակներին: Արդ, միջադպարն օրէնսդրութիւն սահ-
մանել կարելի է միայն համաձայնութեամբ բոլոր աջ պետութիւնների,

որոնց հարատևներին վերաբերում է այդ օրէնքը: Մինչդեռ 1836 թւականի Պոլսի ժողովին տրւած է միակողմանի կերպով հետևապէս նա չի կարող պարտաւորիչ լինել Տաճկաստանի հաշերին, որոնք Պոլսի ժողովին տեղ ունին իրանց Սահմանադրութիւնը, որը Տաճկահայերի Պոլսի ժողովին է: Այս օրովհետեւ այդ Սահմանադրութիւնն էլ միջադպար օրէնք է, այլ միայն տաճկական, ուրեմն մի ներքին և ուրեմն միկողմի (Տաճկաստանի) օրէնք է, հետևապէս նա պարտաւորիչ չի կարող լինել Ռուսաստանի համար: Այս դժարութիւնը ծագում է հէնց նրանից որ Սահմանադրութեան ան կէտը, որը խօսում է կաթողիկոսական ընտրութեան ձևի մասին, Պոլսի ժողովին համապատասխան կէտից տարբերում է: Տաճկահայերը պընդում էին որ, համաձայն իրանց Սահմանադրութեան, իրանք պէտք է մասնակցեն ոչ թէ ամեն մի թեմից լատով զորա համար ընտրւած պատգամաւորների միջոցով, այլ որոշմամբ իրանց Ազգային ժողովի, որը ներկայացուցիչ է բոլոր տաճկահայերի և որ իրանք, տաճկահայերը, չեն կարող առանց իրանց օրէնքը խախտելով՝ վարել մի այլ պետութեան օրէնքով: Իսկ Ռուսաստանը իւր կողմից չի համաձայնում այս խնդրում համակերպել տաճկական օրէնքներին:

Այդ հանգամանքից միշտ խնդիր է ծագել տաճկահայերի մասնակցելու եղանակի մասին, մի խնդիր որ մինչ օրս էլ առկա է մնացել, բայց որը անկասկած պէտք է աշխատել միջադպար օրէնքով լուծել, որպէս զի անորոշութիւն չը տիրէ ապագայում: Անցեալ, 1884 և 1885 թւականների ընտրութիւններին, դժարութեան դէմը առնեց հետեւալ եղանակով. փոխանակ անձամբ մասնակցելու, տաճկահայերը, Ազգային ժողովի վճռի համաձայն, ուղարկեցին եռանուն մի ցուցակ իրանց որոշած կաթողիկոսացուների, որպէս զի էջմիածնում գումարւած ժողովը, չարդիւթ տաճկահայերին, այդ եռանուն ցանկը ընդունէ, աւելացնելով իւր կողմից մի չորրորդի անուն. և ուրքեր այդ չորրորդ ժողովում ամենից շատ ձայներ կ'ըստանան և ում որ երկու ամենաշատ ձայներ ստացածներից ուստաց թագաւոր-կայսրը կը հաստատէ—տաճկահայերն էլ կ'ընդունեն որպէս օրինաւոր կաթողիկոս: Էջմիածնում գումարւած ժողովը չարդեց այդ առաջարկութիւնը, բայց կարող էր նաև չ'ընդունել ան եռանուն ցանկը որ ուղարկւած էր: Այսից ձիջ է որ ազգային մի երկպառակութեան հետեւանքները անհաշիւ կը լինէին, և հէնց այդ է որ ստիպեց էջմիածնի կաթողիկոսական ժողովին ընդունել տաճկահայերից առաջարկած *modus vivendi*-ին:

Ռուսահայերիս մէջ կաթողիկոսական ընտրութեան ան ձևը, որ որոշւած է Պոլսի ժողովին, աւելի ժողովրդական է եղել, և նոյն իսկ անկախ օրէնքի պահանջներից, Ռուսահայերը միշտ աշխատել են որ տաճկահայերը թեմական պատգամաւորների միջոցով անձամբ մասնակցեն կաթողիկոսական ընտրութիւններին և ոչ թէ այդ դարձը կատարեն Պոլսի ազգային ժողովի միջոցով: Բայց այդ պահանջը որ, ուստաց օրէնքի պահանջը լինելով, աւելի

Համապատասխան է կաթողիկոսական ընտրութեան ողուն, միմիայն ալս անդամ իւր Ներդրութիւնը ունեցաւ թիւրքիսահայերի և թիւրքիալի կառավարութեան վերայ, որովհետեւ, ինչպէս ընթերցողները շուտով կը տեսնեն, ալս անդամ արձանագէտ է որ ամեն մի թեմից զան իջմիածին մի մի աշխարհական և մի-մի հոգևորական պատգամաւոր:

Ահա դնում եմ այստեղ Ա. Պոլսի պատրիարք Խորէն արքեպիսկոպոս Աշըգեանի հրահանգը, զիստ թիւրքիալի բոլոր հայոց թեմական առաջնորդներին: Այլ գոյումնաւոր ներկայացնում է հետաքրքրութիւն ոչ միայն իւր ամբողջութիւնով, այլ և իւր մանրամասնութիւններով:

(Վնչպէս գիտէք) ամենայն Հայոց Հայրապետին Տ. Տ. Մակարալ առաջնոյ վախճանմամբ թափուր կը մնալ Արարատեան Մար Աթոռն ի դահակալէն իւրով, և ըստ սահմանեալ կարգադրութեանց, ներկայ 1892 տարոյս միայն ամսոյ 3-րդ օրը տեղի պիտի ունենալ ի Ս. Էջմիածին՝ Սրբոյ Հօրն մերոյ Գրիգորի Լուսաւորչի արժանաւասանոյ լաշորդին ընտրութիւնն ազգովին, և հետեւարար, ինչպէս միւս վիճակներն, սոցնպէս և ձեր վիճակն հրաւիրեալ է մասնակցել սոցն ընտրութեան ի ձեռն եկեղեցական և աշխարհական երկուց պատգամաւորաց, որոց մին էք զուր իբր ներկայացուցիչ համայն հոգևորական զատու վիճակից, և միւսն՝ աշխարհական՝ ընտրելի է լաշխարհականաց իբր ներկայացուցիչ նոցին:

«Արդ, ներկիակալ առաքելով ձեզ Էջմիածնի Սինոդին կողմէ լանուն վիճակից առաջնորդութեան ուղղեալ հրաւիրողին, ի մասնակցութիւն ընտրութեան, կը լանձնարարենք լիտ հատու լինելոյ անոր պարունակու. թեանն՝ առանց լապարման ձեռնարկել զործադրութեանն, և կը հաղորդեմք ձեզ հետեւեալ կարեւոր գիտելիքներն:

(ա) Նախ քան զամենայն հարկ է, որ վիճակից գաւառական ժողովն դումարէք ի նիստ և կարեւորն զեկուցանելով՝ ըստ իմաստի ս. Սինոդի ծանուցադրին հրաւիրէք կրօնասիրական ջերմեռանդ ուղով և առանց անձնական ուր և է նկատմանց՝ աշխարհական պատգամաւորն ընտրելու:

(բ) Ղաւն զի ընտրելի պատգամաւորն ի զիմաց վիճակաւնոց պիտի մասնակցի Հայրապետի ընտրութեան, հարկ է որ ընտրեալ լինի ըստ ամենայնի արժանաւորութիւն իւր ընկերակին զիրքովը պատաւար, վստահելի, բարեբաշտ, ուղղամիտ և միայն եկեղեցաւ փառաց և օգտին ճախանձախնդիր:

(գ) Պատգամաւորին ընտրութիւնն տեղի ունենալէ լետոյ, պէտք է տեղեկագիր մը պատրաստել ընտրեալն ծանօթացնող, ստորագրեալ գաւառական ժողովոյ անդամոց և ձեր կողմէ և միանգամայն ընտրութիւնը ծանուցել ընդ փոխ ազգակն պատրիարքարանիս:

(դ) Այս գործողութիւնն լետոյ, պէտք է պատրաստելք ընկերակցութեամբ աշխարհական պատգամաւորին՝ ժամանակին մեկնելու համար ի ս. Էջմիածին, ուր պէտք է անվրէպ ներկալ գտնելք մալիսի 3-րդ օրն, որ

է օր ընտրութեան ընդհանրական հաւրապետին: Ձեր մեկնումն պէտք է ծանուցանէք պատրիարքարանին:

«Ե) Անհրաժեշտ պարման չէ ի վիճակաւնոց ընտրել անպատճառ պատգամաւորն, ալ կրնալ ընտրել ալ ուր բնակեալ աղգալին ոք՝ որ ունենալ արժանեաց հանգամանքն ըստ բ-րդ լօղւածոյ: Կրնան նաեւ լանձնել սոյն պաշտօնն ուրիշ վիճակի կողմէ արդէն ընտրեալ պատգամաւորի մը:

«Դ) Նթէ արգիւք մը պատահի և չը կարողանաք ընտրութեան օրն, որոշեալ ժամուն անձամբ ներկայ գտնել ի ս. Էջմիածին, ունիք իրաւունք ձեր կողմէ եկեղեցական ներկայացուցիչ մը կարգելու և ժամանակին առաքելու զաջն անդ, ընդ աշխարհական պատգամաւորին: Խոյ եթէ անակնուէր զիսլածաւ կամ պատճառաւ իւրիք կարելի չը լինի ոչ ձեր հոգեւոր ունելի գիտլածաւ կամ պատճառաւ իւրիք կարելի չը լինի ոչ ձեր հոգեւոր ներկայացուցիչն և ոչ աշխարհական պատգամաւորին անձամբ ներկայ գտնել անդ նշանակեալ օրն, ընտրութեան ժամուն, լաջնամ գուք և աշխարհական պատգամաւորն իրաւունք ունիք զրոյ լալտնելու ո. Սինողին ձեր կարծիքն, թէ զորն վեկեղեցականաց աղգիս արժանաւոր կը համարէք հաւրապետական վեհատիճան իշխանութեան:

«Ե) Կարեւոր է գիտենալ որ բացակալ պատգամաւորաց գրաւոր կարծիքը կ'ընդունի միայն կաթողիկոսական ընտրութեան նախնական գործողութեան պահուն, յորում ներկայ պատգամաւորաց ձայնն և բացակալից գրաւոր կարծիքն լսելէ և ամփոփելէ չետոյ՝ ըստ առաւելութեան ձայնից ընտրելի կը հանգիստանան չորեքին աւագաղոցք: Խոյ վերջին ընտրութիւնն տեղի կ'ունենալ միայն ներկայ գտնող պատգամաւորաց ձայնիւ և ալ ես բացակալից կործիքն չը կրնար ընդունիլ և ի հաշիւ առնել:

«Ուստի պատգամաւորաց անձամբ ներկայութիւնն ընտրական վերջին գործողութեան պահուն՝ անհրաժեշտ է կատարելապէս մասնակցած լինելու համար ընտրութեան:

«Յանձնելով ուրեմն ալս վլիսաւոր կէտերն ձեր մասնաւոր ուշադրութեան՝ կը հրաւիրենք ըստ պարունակութեան ո. Սինողի հրաւիրագրոյն և չըջարեւական գրոյս հարկ եղած գործողութիւնները կատարել փութով և ամենաշն խնամով, որպէս զի կարենաք ընդհանրական հաւրապետի ընտրութեան մասնակցելու ձեր իրաւունքն գործադրել, լօղուտ և ի փառս Հայաստանեաց Ս. Նեկեղեցոյ և հաւրապետական սուրբ իշխանութեան»:

«Խորէն պատրիարք Կ. Պոլսոյ (10 փետրւար 1892)»

Ընթերցողներ ի ուշադրութիւնն եմ դարձնում ալ չըջարեւականի ալս կէտերի վերալ, ալն է՝ օր 1) թեմական պատգամաւոր կարող է ընտրւել ոչ միայն թեմի ծխական (Թուրքիայում դաւառական ժողովի) երեսփոխաններէից, ալ և գրոյց. 2) մի անձ կարող է թեմական պատգամաւոր ընտրել նաեւ երկու (արդեօք և աւելի ?) թեմերից («կրնալ նաեւ լանձնել սոյն պաշտօնն ուրիշ վիճակի կողմէ արդէն ընտրեալ պատգամաւորի մը»): 3) Էջմիածնի ժողովից բացակալող պատգամաւորները, լինեն նոքա աշ-

խարհական թէ հոգեւորական, իրանց գրաւոր ձաշնով կարող են մասնակցել չորս կաթողիկոսացուների ցւցակը կազմելում, բայց չեն կարող գրաւոր ձաշնով մասնակցել վերջնական քէշարկութեան:

Արդեօք չըջաբերականի ալդ կէտերը համաձայն են ս. Սինոդի տւած հրահանգին և ուրեմն ընդհանուր են նաև մեզ համար, ալդ չգիտեմ: Յամենաչն զէսս պէտք է ասած որ Պսլսի Հայոց պատրիարքարանը աւելի որոշ չըջաբերական է ուղարկել առաջնորդներին, քան Լծմիածնի Սինոդը՝ մեր թեմերի առաջնորդներին: Նթէ ս. Սինոդը նոյնքան որոշ հրահանգ լինէր տւած, Ղարաբաղի թեմական պատգամաւորի ընտրութիւնը, որ նշանակւած էր այս փետրուարի 14-ին, չէր խանգարել այս հարցի պատճառով, թէ արդեօք գրաւոր մարդ կարող է ընտրւել թէ ոչ: Որպէս երևում է Պսլսի պատրիարքի չըջաբերականին, թեմական պատգամաւոր կարելի է ընտրել ն երսից թէ գրսից, ում որ կամենան:

Ղարաբաղի թեմական պատգամաւոր ընտրելու հրաւիրւած ծխական երեսօթիւնների ժողովը զբաղւած է եղել երկու սկզբնական խնդիրներով. 1) կարելի է արդեօք որ մի քանի երեսօթիւններ իրանց ձաշնը մէկին հաւատան, և 2) կարելի է արդեօք թեմական պատգամաւոր ընտրել նաև ոչ ալդ ժողովի անդամներից: Առաջին խնդիրը լարուցւել է աչն առիթով որ, ի միջի ալդոց, Նուխալ վիճակի 12 ընտրւածները իրանց ձաշները հաւատացած են եղել նոցանից մէկին, աչնպէս որ ալդ մէկը պէտք է իբր թէ 12 ձաշն ներկայացնէր: Նս չգիտեմ, ինչպէս կը նաչէ բարձրագոյն հոգեւոր իշխանութիւնը ալդ հարցի վերայ, բայց ես գտնում եմ, որ ընտրուական սկզբունքին հսկառակ է թուլ տալ որ մի անձն, մանաւանդ երբ նա ինքը չի ընտրւած աչս զէպքում 12 եկեղեցական-ծխական ժողովրդներից, կարողանալ 12 ժողովրդների անունից խօսել: Նթէ, միւս 11 ընտրւածները չեն ուղեղել իրանք օգտւել աչն հաւատից, որ իրանց ընտրւած ժողովրդները ունեցել են զէպի նոցա, ալդ միաչն նշանակում է թէ ալդ ընտրւածները խոստովանում են իրանց անարժան լինելը ժողովրդի հաւատը վաչելելու: Բնական է ուրեմն, որ մի հոգի չպէտք է աչս զէպքում ներկայացուցիչ համարւել 12 հոգու. ալդ անթույլատրելի է:

Բայց ալ խնդիր է թէ արդեօք կարող են գրաւոր կերպով իրանց ձաշնը ուղարկել ընտրւած ծխական երեսօթիւնները, թէ ոչ: Սա աւելի բարդ խնդիր է, քան առաջինը: Պէտք է կարծել, որ երբ մի ժողովուրդ մէկին ձաշնաւոր է ընտրում, ալդ տնում է նս աչն համոզմունքով որ նս մի որոշ դեր կատարէ թեմական ընտրութեան գործում, համաձայն նորան ընտրած ժողովրդի տրամադրութեան՝ ունենալ աչս և ոչ աչն մարդուն որպէս կաթողիկոս: Ալդ դերը մի ձաշնաւոր կարող է կատարել նաև հեււրից, գրաւոր կերպով, միաչն աչն ժամատակ, երբ նս հաստատ իմանում

լինի թէ ուրիշ են առաջարկելու թեկնածուներ թեմական պատգամաւորութեան համար, և եթէ ալ թեկնածուներն անուններն հետ կապած են որոշ կաթողիկոսացուներն անուններն Արդ ալ պայմանը չի կարող կատարել տմեն անպամ, քանի որ դա մեծ մասամբ նոյն իսկ ժողովն մէջն է որոշուած: Ընդհանուր առմամբ ուրեմն, նպատակադարձութիւններ կարելի է կատարել աւելի ակն դէպքում, երբ ձախտուորը ժողովումն է և ոչ երբ հեռուից է գրաւոր ձայն տալիս:

Բայց ալ տեսակէտը չի կարող միակ վճռողական լինել ալ խնդիրը լուծելու համար: Թիակաւ ամեն մի երեսփոխի ձայնը չատ փոքր նշանակութիւն ունի ընդհանուր ընտրողական գործում. ամբողջ Առաքատանում ընտրած են թերևս մինչ 300 ծխական ձախտուորներ 6 թեմական պատգամաւորներ ընտրելու համար, ալիւնքն մի ձախտուոր ունի միջին թաղ $\frac{1}{50}$ -երորդական ձայն. և որովհետեւ մի թեմական պատգամաւորը Եջմիածնի ժողովն մէջ ունի ընդհանուրի միայն մօտ հարիւրերորդ ձայնը, ուրեմն մի ծխական երեսփոխի նշանակութիւնը կաթողիկոսական ընտրութեան գործում հաւատար է $\frac{1}{3000}$ չատ աննշան մասին: Կարելի է արդեօք պահանջել ալս դէպքում ալս խոտութիւնը, որ ամեն ձախտուոր ինքը անձամբ ներկայ գտնւի պատգամաւոր ընտրելու ժողովին? Աս կարծում եմ որ ալքքան խոտութիւնը ներկայ դէպքում աւելորդ է և ալս տեսակէտից պէտք է թուլ տալ որ ձայն կարելի լինի նաև գրաւոր կերպով տալ: Ալս տեսակէտը գործնականի վերաջ է հիմնուած, մանաւանդ մի երկրում, ուր հաղորդակցութիւնը ալնքան էլ հեշտ չէ և մանաւանդ աման չէ: Եթէ մենք չենք ուզում որ վրտաւոր քաղաքներից հետո վիճակները ծախքերից վախենալով տախլած լինեն ընտրել ծխական երեսփոխներ ալն գլխաւոր քաղաքների բնակիչներից, և ուրեմն եթէ ուզում ենք որ ալս հետո վիճակներում ժողովրդին իրան ծանօթ մարդիկ ընտրեն, ապա ես կարծում եմ որ պէտք է թուլ տալ թեմական պատգամաւոր ընտրելու գործում նաև գրաւոր կերպով գործել:

Ղարաբաղի թեմում ցարսցած միւս խնդրի վերաջ ծանրանալ չարժէ. չատ բնական է որ ժողովականները պարտաւոր չեն միայն իրանց միջից ընտրել, ալ կարող են ընտրել պատգամաւոր և սորա կանդիդատ ուս և ցանկանան:

Իս անցեալ տեսութեան մէջ ես խօսեցի կաթողիկոսական-ծխական ընտրութիւնների մասին Թիֆլիսում, միանգամայն անտես առնելով ալն չափաւ կերպով կրկնող լուրը, թէ իբր Թիֆլիսի թեմական առաջնորդը անլաւեր է համարել փետրաւրի 2-ին կատարած ընտրութիւնները Ս. Առաքաւորի և Եջմիածնեցոյ, ուրեմն երկու եկեղեցիներում: Բայց բանից նրեայ, որ ալս լուրը ստուգ էր, ալնպէս որ փետրաւրի 23-ին ծխական ընտրութիւններ

կատարեցին ոչ միայն աչն երկու եկեղեցիներում, ուր ընտրութիւններ զեռ եւ չէին կատարուել^{էն} ալ և աչն վերը վիչած երկու եկեղեցիներում, ուր ընտրութիւնները արդէն կատարած էին:

Կէ ալժամ եւ աւելորդ չեմ համարում վիճելի դարձրած խնդրի մասին մի երկու խօսք տակ, քանի^{էն} որ չեղած տեղից խնդր է ծագել, խնդրից էլ գործ և մինչև անդամ լուրջ գործ, որը թերեւ եղակի է մեր եկեղեցական-վարչական տարեգրութեան մէջ:

Ահա թէ ինչու մէկ խնդիրը Փետրուարի 2-ի ընտրութիւններուց վետոյ, թեմական առաջնորդին երկու վիչած եկեղեցիների ծխականներին մի մասի կողմից բողոք է դնում, թէ իբր ալք ընտրութիւնների ժամանակ զեղծումներ են կատարուել, և ահա նոքա խնդրում են որ ալք երկու եկեղեցիներում ընտրութիւնները նորից կատարւեն:

Բայց փաստը սա է, որ ալք նոյն եկեղեցիներում կատարած ընտրութիւնները օրինաւոր են ճանաչել նոցա նախագահող քահանաները, որոնք և ստորագրել են ընտրութեան թուղթը, որպէս ստորագրել են հաւ ընտրող ծխականների ահագին մեծամասնութիւնը: Լուսաւորիչ եկեղեցու ծխականներից բողոքողներ եղել են ընդամենը երկու հոգի, իսկ Լճմիածնեցոց եկեղեցուց մինչ 70 հոգի: Թողնենք մի առժամանակ թէ ինչ բարդական և իրաւական արժէք ունէին ալք բողոքները, եւ կը վերագտնեամ դրանք բայց կարևոր է իմանալ, որ նոյն ալք եկեղեցիների ծխականները և մի քանի հարիւր ալ մարդիկ, որոնք ալք ընտրութիւնները քանդակուց վատ հետևանքներ էին նախատեսում, հարկ համարեցին զիմեւ Լճմիածնի Սինոդին: Ալժամ մենք հատուտ գիտենք, որ Սինոդը հրամայել էր Քիֆլիսի սրբ. առաջնորդին ալք երկու եկեղեցիների ընտրութեան վերաբերեալ թղթերը իրան ուղարկել նոցա քննելու համար և վերընտրութիւններ առ ալժամ չը կատարել: Բայց որք. առաջնորդը, ուղարկելով թղթերը Լճմիածին, կարգադրեց կատարել վերընտրութիւններ ալք երկու եկեղեցիներում, ալք մասին չափարարելով տեղական մի քանի թերթերում:

Այստեղ զաղափարների շիթթութիւն կազ որ պէտք է սլարկել: Նիժ Սինոդը ուղղակի միջամտէր ընտրողական գործերի մէջ և ինքը ուղենար կարգադրել ընտրութիւնների գործը, նշանակելով ընտրութիւնների օրերը, և ընտրելու եղանակը,—ալք կը նշանակէր առաջնորդի գլխի վրայով ուղենալ գործերը: Ալք կը նշանակէր ուղղակի միջամտել առաջնորդի գործերի մէջ աչն իրաւունքների սահմանում, որոնք օրէնքով թէ աւանդութեամբ թեմական առաջնորդներին են լատկացրած: Բայց Սինոդը ներկազ գէպքում ամենեկին ալքքան հեռուն չի դնացել, Սինոդը ընդունելով մի քանի հարիւր ընտրողների ստորագրութիւններով մի բողոք թեմական առաջնորդի դէմ՝ ուղեցել է իմանալ թէ որքան հիմնաւոր են աչն զեղծումները, որոնց վերաջ հիմնուելով թեմական առաջնորդը քանդել է ուղում կատարած ընտրութիւնները: Չէ թէ բարձրագոյն հոգևոր իշխանութիւնը վերջ

ի վերջոյ պատասխանատու է ժողովրդի իրաւունքների համար, և նա չի կարող չը հսկել որ այդ իրաւունքները չը խախտուին: Իսկ օրինաւոր ընտրութիւնը քանդել—այդ նշանակում է վիրաւորել ժողովրդին, արդ, օրինաւոր է եղել թէ չէ—ահա թէ ինչ է ուղեցել խմանալ Տեղակալը և Սինոդը, եթէ սինոդը համոզւէր թէ ընտրութիւնները օրինաւոր են կատարւել, բայց ս. առաջնորդը աչնու ամենայնիւ չի չարդել կատարած եղելութիւնը, ապա բնական է որ և բարձրագոյն հոգեւոր իշխանութիւնը չէր կարող սառնասրտութեամբ վերաբերել դէպի հարիւրաւոր մարդկանց բողոքը, քանի որ ներկայ դէպքում բողոքը ուղղած էր առաջնորդի դէմ, մի իրաւունք, որ չի կարելի ժողովրդից խլել:

Ինչ հատաւոր չափնի չէ փետրւարի 2-ին ընտրութիւնների դէմ թեմական առաջնորդին տաժ բողոքների բաժանդակութիւնը երկու եկեղեցիների տեղո՞՞ ծխականների կողմից: Օրինակի համար «Նոր-Դար»-ը սաստիկ բողոքեց Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցում փետրւարի 2-ին կատարւած ընտրութիւնների դէմ: Թեմական առաջնորդը չարգեց երկու բողոքողների խնդիրը նորից ընտրութիւններ նշանակելով այդ եկեղեցում: Եւ ինչ դուրս եկաւ: Աչն, որ փետրւարի 23-ին ընտրութիւններին Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցում ժողովուրդը չհամաձայնեց երկրորդ անգամ ընտրութիւն կատարել: Էջմիածնցոց եկեղեցում, ուր փետրւարի 2-ին մասնակցեցին աւելի քան 150 հոգի ծխականներ, նոյն «Նոր-Դար»-ը պաշտպանեց բողոքողների դատը և հետեանքը աչն եղաւ, որ փետրւարի 23-ին նոյն ապրիկեղեցում կատարւեց վերընտրութիւն 19 թէ 18 հոգու մասնակցութեամբ, մինչդեռ 97 հոգի ծխականներից տոտրապրեցին մի ալ թուլթ, ուր բացատրւած է իրանց չմասնակցելու շարժառիթը: Միթէ պարզ չէ, որ եթէ բոլոր ներկայ եղող ծխականները մասնակցէին ալ վերընտրութեանը, ընտրւածները նոյնը կը լինէին ինչ փետրւարի 2-ին?

Տեսէք թէ ինչ ցտիշտակութեամբ են ընդունում և կրկնում նորա ԷԱՅ-ԷՅՅ լրագրի աչ մի լուրը, իւր թէ Մեղանի Ս. Գէորգ եկեղեցու ընտրութիւններն դէմ էլ բողոքներ են պատրաստուում տալ: Չի նշանակում այդ արդեօք խաղ խաղալ ժողովրդի հետ?

Կաթողիկոսական-ծխական երեցիոխների լրացուցիչ ընտրութիւնները թիֆլիսում:

Փետրւարի 26-ին ընտրւեցին.

Մէլլանի ս. Գէորգ եկեղեցում՝

Պ. Պ. Արշակ Բաղդասարեանց,

Կարապետ Բարսամեանց,

Ալեքս. Խուզաւերդեանց:

Նաւթլուխի ս. Գեորգ եկեղեցում՝

Արշակ Տէր-Գրիգորեան,

Յովհ. Սպենդեբեան,

Յովհ. Լուիս-Մելիքեան, բժ.

Թիֆլիսի թեմի գործակալութիւններում ընտրւածներն են հետեւալ-
ները.

Ախալցխայում՝

Տէր-Գրիգորեան,

Բուդուղեան:

Ախալքալաքում՝

Զ. Առւանդեան,

Ա. Գրիգորեան:

Գորիում՝

Յովհ. Ալիխանեան,

Բժ. Զ. Տէր-Մինասեան:

Աղնախում՝

Գէորգ Բաշինջաղեան,

Յակոբ Փիրաղեան:

Դուշեթում՝

Մզարէուլեան,

Յովհ. Մարտիրոսեան:

Շուշաւում՝

Ս. Պառաւեան,

Տէր. Պօղոսեան:

Թեւաւում՝

Թաթուղեան,

Շահվերդեան:

Զաւալ-Յղում՝

Խան-Աղեան,

Տէր-Գաւթեան:

Ղաղախի առաջի մասում՝

Յ. Ալիխանեան,

Գեներալ Վարչամեան:

Ղաղախի երկրորդ մասում՝

Յ. Տէր-Աստուածատրեան,

Ինժեներ Եարաղեան:

Գանձակում՝

Ն. Տէր-Ներսէսեան,

Բժ. Թեմուրեան:

Սուխումում՝

Կարապ. Կամարական,

Դէորդ Մուրադեան:

Քուծայիսում՝

Յ. Մուրադեան,

Ա. Ծատուրեան:

Արլինում՝

Ս. Ազնաուրեան,

Մ. Ազնաուրեան:

Կումիսում՝ առաջին անգամ՝

Լևոն Ղորղանեան,

Նիկ. Տէր-Ղևոնդեան:

Երկրորդ անգամ՝

Արշակ Սպարապետեան,

Դաւիթ Դաւթեան:

Թուապետում (Սև ծովի շրջան)՝

Յովհաննէս Ռոտինեանց,

Համարձում Լինֆրաճեան:

? բարեկարգութիւնից՝

Յովհաննէս Բաղալեան,

Արզուման Վարդանեան:

Մարտի 8-ին կապած Թիֆլիսի թեմի պատգամաւոր ընտրելու ժողովի մասին ընթերցողներին լղում եմ ներկայ համարի վերջը:

ԼՈՒՍԻՆԻ

ԷԺԱՆԱԳԻՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ ԵՒ ՄԱՆԿԱԿԱՆ-ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԸՆԹԵՐՑԱՆՈՒԹԻՒՆ

Մեր ընթերցողներին արդէն չափնի է որ Թիֆլիսում մօտ երկու տարի է գոյութիւն ունի Միքայէլեան կամուրջի վրայ Հալոց Էթանագին Գրադարան ¹⁾, որը, ինչպէս հաստատ աղբիւրից լսել ենք, չոտով կ'ունենայ և Ընթերցարան, Այդ վերին ասալճանի համակրելի հատատութեան նշանակութեան մասին մի անգամ խօսած լինելով այժմ խոյս կը տանք կրկնութիւններէ և կ'աշխատենք, որքան հանգամանքները ներում են մեզ, ծանօթացնել նորա անցեալ տարազ գործունէութեան մի քանի կէտերի հետ և այն մի քանի խնդիրները որ ծագում են այժմ:

1891 թւի տունարի 1-ից մինչև 1892 թւի տունարի 1-ը զրադարանից օգտուել են 580 բաժանորդ, որոնցից համարեա $\frac{2}{3}$ զաւառացիք էին, իսկ մնացածները Թիֆլիսցիք: Բաժանորդներից միայն 80 հոգի էին իգական սեռից: Որպէս զի աւելի պարզ լինի թէ մեր հասարակութեան ինչ խաւերի ընթերցասիրութեան պահանջներն է լրացնում իւր գոյութեամբ այդ զրադարանը՝ մենք առաջ կը բերենք բաժանորդների աւելի մանրամասն ցուցակը.

ԱՐԱԿԱՆ ՍԵՌ

1. Աշակերտներ	294 հոգի
2. Գործակատարներ	59 »
3. Արհեստավորներ	41 »
4. Վաճառականներ	33 »
5. Ծառաներ	19 »
6. Առանց պարապմունքի երիտասարդներ	14 »
7. Մանր պաշտօնականներ	10 »
8. Մշակներ	8 »
9. Դերասաններ	6 »
10. Ուսուցիչներ	5 »
11. Ուսանողներ	4 »
12. Կռապաններ	2 »
13. Քահանայ	2 »
14. Ֆելդչիք	2 »
15. Զինւոր	1 »

Ընդամենը . . . 500 հոգի

¹⁾ Տես «Մուրճ» 1890 թ., № 12, էջ. 1636--1645.

Ի Գ Ա Կ Ա Ն Ս Ե Ռ

1. Աշակերտուհիներ	33	հոգի
2. Օրիորդներ	29	»
3. Կանաչք	16	»
4. Վարժուհիներ	2	»

Ընդամենը . . . 80 հոգի

Լնչալէս տեսնում էք օդաւորները մեծ մասը (56%) սովորողներ են, աչն էլ աչնալիսի ուսումնարաններէրից, ուր համարեա ըացառապէս չըաւոր ծնողները զաւակներ են ուսանում, ալսինքն Ներսիսեան դպրոցից, Միքալ. արհեստաւորաց, քաղաքալին, հալոց ծիական, տեխնիկական և ալգերեանական ուսումնարաններէրից: Նրկրորդ տիւն են բռնում գործակատարները, արհեստաւորներ և վաճառականներ (23%): Վէրե բերած օրիորդ և կին բաժանորդները թիւը (8%) գլխաւորապէս կազմած է նոչն դասակարգի աղջկերանցից և կանանցից: Շատ քիչ են ընթերցողներ ծառաներից, մշակներից, կառաւապաններից և առհասարակ տնտեսապէս ամենաստոր վիճակի մէջ գտնուող խաւերից, և զարմանալի էլ չէ. ալք խաւերում գրագիտութիւնը շատ քիչ է տարածած. տնտեսական թշուառութիւնը միայն մարդուա Ֆիզիկականի վրայ չի ազդում, ալ և հոգու ու մտքի վրայ են ծանրանում: Տնտեսապէս լաւ պայմաններում գտնուողներից և մտքի վրայ են ծանրանում: Տնտեսապէս լաւ պայմաններում գտնուողներից և ինտելիգենցիալից բաժանորդներ համարեա չը կան: Պատճառը հասկանալի է. նախ՝ դրանք միջոց ունին ձեռք բերել աչն մի քանի տասնեակ գրածները որ կան մեր արդի գրականութեան մէջ և երկրորդ՝ որ իսկապէս շատ քիչ մտաւոր սնունդ կալ նրանց համար մեր ընթերցանական գրականութեան մէջ. իսկ նոքա, որոնք մասնագիտական աշխատանքների համար կ'ուղենալին օդուել ալք դրադարանից՝ ի հարկէ շատ քիչ բան կը գտնէին աչնուղ, քանի որ նորա նպատակը բոլորովին ալ է: Մասնագիտների պահանջներին կարող էր դոհացումտալ մի ընդարձակ, ճոխ հալկական գրագարան, որի մէջ ամիտիւած լինէին ոչ միայն հալոց հին և նոր ամբողջ գրականութիւնը՝ ալ և աչն բոլոր օտար գիտնական աշխատութիւնները, որ հալգիտութեան և արեւելագիտութեան են վերաբերում: Ալք տեսակ հիմնարկութեան մասին շատ խօսուց Կ. Ն. Բարեգործական Ընկերութեան ընդհանուր ժողովում մի երկու տարի առաջ, սկզբուքով ընդունուց առաջարկը, և կատկացրեց տարեկան չափնի դումար, իսկ գործի իրականացումը թաղուց Լեւոա դետի ալիքներում...

Եթանագին գրադարանի բաժանորդաղինը աչնքան չնչին է, ամուական 20 կոպէկ, որ մատչելի է ահաղին մեծամասնութեան, իսկ որոնք ալք էլ չեն կարող վճարել՝ ձրի են օդուում: Բալց մատչելիութիւնը գնի կողմից դեռ բաւական չէ որ ընթերցասիրութիւնը աւելի խոր արմատներ գցի և աւելի լաչն կերպով տարածի. դրա համար հարկաւոր է, որ

գրադարանը տալ բաւականաչափ առատ և առողջ մտաւոր սնունդ էլ, որ նա հարուստ լինի ընթերցանութեան գրքերով, մի պահանջ, որ կարելի է դնել մի հասարակութեան, ազգի՝ առաջ և ոչ մի հաստատութեան որ ունի ան, ինչ զոլովելն ունի իւր աղքատիկ մալրիների գրականութեան մէջ։ Մի տասը կամ տասն և հինգ տարի առաջ անքան սակաւ էին մեղ մօտ ընթերցանութեան գրքեր որ եղած պաշարը հազիւ մի երկու շաբաթեայ նիւթ տար ընթերցողին։ Այդ ժամանակամիջոցում թէև ընթերցանութեան գրքերի թիւը զգալի կերպով ավելացել է, բայց անուամենայնիւ այդ թիւը դեռ շատ է չնչին։ Կարելի է ասել որ էթանագին Գրադարանում ամբողջած է մեր արդի գրականութեան բոլոր հարստութիւնը և բանից ինչ է դուրս դալիս, եղած չ'եղածը ինչ որ կարող է առաջարկել մեր նոր գրականութիւնը իւր ընթերցողներին—մօտ 770 անուն գիրք է, որոնցից կարդացւում են 400-ը, իսկ մնացածները կամ անբարձր ևն հետաքրքրում, որ ցանկացող չը կալ նրանց բաց անելու կամ եթէ լամարձակներ պատահում են՝ զրանց թիւը 2—3-ից ավել չէ լինում։ Փանի որ գործերի դրութիւնը այս է, հասկանալի է թէ որչափ նպատակաւարմար է ձգտումը Հրատարակչական Ընկերութեան կամ մասնաւոր ձեռնարկողների կողմից՝ ձոխացնել ընթերցանական գրականութիւնը։

Մանկական-պատանեկական գրքերից, ինչպէս ցոյց է տալիս էթանագին գրադարանի անցեալ տարեալ փորձը, ավելի կարդացւում են Հօֆմանի, Շմիդտի, Աղայեանի, Վուչետիչի, Ժիւլ-Վերնի, Անդերսէնի, Աւետարիուսի, Բիչէր Ստոուի, Ամիչիսի և Ալֆրոնս Դոդէի գրած քննքը։ Մեր գրականութեան մէջ հազիւ 100 գիրք կարելի է հաշուել մանկական—պատանեկական ընթերցանութեան համար։ Լուրջ քննադատութիւնը գուցէ այդ թիւը դեռ ավելի ևս պակասեցնէր։ Մանկական-պատանեկական ընթերցանութեան գրքերի մի «քննադատական ցուցակի կամ ուղեցուցի» պահանջը շատ զգացւում է մեղ մօտ. սակայն զրա կազմելը վեր է մի անհատի ուժերից, մնում է հաւաքական ուժերով դուրս բերել այդ գործը։ Դիտողութիւններ թէ ինչպէս է կարդացւում, և հասկացւում մի գիրք, ինչ սպաւորութիւն է թողնում, որքան չարմար կամ անչարմար է նա՝ ավելի միջոց ունին անելու մեր ուսումնարանների ուսուցիչները և վարժուհիները, որոնք, իբրև ուղեցուց անգլիսի դիտողութիւնների, կարող են անքի տուալ ունենալ խարկովի իգական կիրակնօրեալ ուսումնարանի վարժուհիների հօշակաւոր «Что читать народу?» աշխատութիւնը։ Մանկական—պատանեկական ընթերցանութեան գրքերի մասին անգլիսի նիւթի ավելի հեշտ է հաւաքել ուսուցիչներին, և վարժուհիներին, որոնք միշտ մօտ չիւում ունին բազմաթիւ սովորողների հետ։ Զանազան կողմերի հաւաքած տեղեկութիւնները և դիտողութիւնները կարող են ուղարկւել մի խմբի, անձի, խմբագրութեան կամ հիմնարկութեան համեմատելու, քննելու, խմբագրելու և հրատարակելու և հարկէ

աւելի լաւ կը վնէր որ մի խումբ ուսուցիչներ և վարժուհիներ հէնց իրանք ձեռնարկէին այդ գործը:

Ինչ վերաբերում է չափահասների ընթերցանութեան գրքերին՝ նոցա նիւթն էլ բաւական սահմանափակ է: Ահա մի տարում գլխաւորապէս ինչ գրքեր են կարդացել:

Ր ա ֆ ֆ ի՝	6	օրինակ Նալձեր	վերցրած է	113	անգամ
	3	» Դաւիթ բէյ	»	97	»
	4	» Ղարարաղի ասողագէտը	»	94	»
	3	» Զալալէղդին	»	93	»
	4	» Խենթ	»	91	»
	2	» Խաչագողի յիշատակարանը	»	85	»
	3	» Սամուէլ	»	84	»
	2	» Ոսկի աքաղաղ	»	62	»
	8	» Փռնջ	»	56	»
	2	» Մինը ալտպէս միւսը ալնպէս	»	50	»
	1	» Խամսալի Մելիքութիւնները	»	36	»
	2	» Հալ կինը և հալ երիտաս	»	34	»
	2	» Պարսը Հալիաղն	»	33	»
	1	» Ղարիբ Մշեցի	»	19	»
	1	» Ճանապարհ. Թիֆլ. մինչև Ադսւլ	»	13	»
Ծ ե բ են ց՝	2	» Թէոդորոս Ռչտունի	»	62	»
	3	» Թորոս Լեոնի	»	60	»
	1	» Երկունք	»	38	»
	1	» Կաթողիկոս. և Խրիմեան հալրիկ	»	7	»
Ա դ ա չ ե ա ն՝	5	» Արեգնաղան	»	65	»
	2	» Արութիւն և Մանուէլ	»	55	»
	3	» Երկու քոյր	»	35	»
	3	» Ահա՛նոտ	»	20	»
	1	» Բանաստեղծութիւններ	»	20	»
	4	» Տօրք Անդեղ	»	12	»
Պ ո չ ե ա ն՝	2	» Շահէն	»	47	»
	1	» Բղդէ	»	43	»
	3	» Յեցեր	»	40	»
	2	» Էռուածաղիկ	»	34	»
	2	» Սօս և Վարդիթեր	»	31	»
	2	» Հացի խնդիր	»	21	»
	1	» Աղասի	»	8	»
Շ ի բ վ ա ն դ ա դ է՝	2	» օր. Զուր չոսեր	»	62	»
	3	» Արամբին	»	56	»
	3	» Խնամատար	»	38	»

2	»	Գործակատարի վշատակարանը	»	33
2	»	Նամուս.	»	29
Պարոնեան՝ 2 օր.		Մեծապ. մուրացկաններ (օգոստ. ամսից)	»	40
1	»	Խիկարի դուշակութիւն. (սեպտ.)»	»	15
Ռ. Պատկանեան՝ 5 օր.		Տիկին և հաժիշտ .	»	26
1	»	Ես նշանած էի.	»	22
4	»	Բանաստեղծութիւններ .	»	14
Խորմեան չալրիկ՝ 1 օր.		Սիրաք և Սամուէլ	»	14
1	»	Դրախտի ընտանիք. . .	»	10
1	»	Յիսուսի վերջին շարաթը	»	9
2	»	Վանդոց	»	8
Տիւսաբ՝ 3	»	Վարժուհի.	»	34
1	»	Մարտա.	»	14
1	»	Սիրանուշ.	»	13
Մ. Նալբանդեան՝ 1 օր.		Թաղամաններ (շիւախ.)	»	17
Գ. Արծրունի՝ 2 օր.		Անտիկ և ալտիկ . .	»	15
1	»	Էւէլինա (նովեմբերից) .	»	4
Ար. եպ. Սեդրակեան՝ 1 օր.		Ամուսնակ. խնդիրներ	»	14
Սունդունկեան՝ 1 օր.		Խաթաբալա	»	29
2	»	Պեպո.	»	19
1	»	Էլի մէկ զոհ.	»	10
Ղ. Ալիշան՝ 1 օր.		Յուշիկք չալրենեաց. . .	»	10
Սրուանձտեան՝ 1 օր.		Համով հոտով . . .	»	11
Նաթանեան՝ 1 օր.		Արտօր չալաստանի. .	»	9
Լեոն Սարգսեանց՝ 2 օր.		Այց թիւք. չալաստան.	»	83
Պալասանեան՝ 1 օր.		Հալոց պատմութիւն .	»	12
Խորենացի՝ 1 օր.		Հալոց պատմութիւն	»	11
Եղիշէ՝ 5 օր.		Վարդան. պատեր. (աշխ.) .	»	14
Ագաթանգեղոս՝ 1 օր.		Հալոց պատմութիւն	»	5
Աբգ. Յովհաննիսեան՝ 3 օր.		Հալը և Հալաստանը օտարների աչքում. . .	»	10
2 օր.		Հալ աղբի կատաղի թշնամիները	»	5
2	»	Կեանքի պատկերներ. . . .	»	5
Փիրունմեան 2»		Պատկերներ Վասպ. կեանքից.	»	11
3	»	Խորմեան չալրիկ.	»	5
Ատրպետեան 2	»	Խե Կարապետ	»	17
Վ. Փափագեան 3	»	Գինեգործի աղջիկ. .	»	20
9	»	Ննէհերի.	»	15
3	»	Լալո.	»	13
1	»	Պատկերներ թիւքահալոց կեանքից	»	7

4 » Թախալ	»	5 »
Ա. Նամակեան՝ 3 օր. Նւաղած կեանքը . . .	»	33 »
3 օր. Եղիզ աղջկը	»	30 »
3 օր. Ծանր քարը	»	22 »
3 օր. Հարեաններ	»	15 »
3 օր. Մեր ինչը կը պակսի	»	13 »
Լէօ 2 » Կորածներ	»	17 »
3 » Արեւիկն	»	12 »
1 » Ծաղիկ	»	11 »
1 » Վահան Մամիկոնեան	»	5 »
2 » Վէպ թէ պատմութիւն	»	5 »
2 » Պանդուխտ	»	5 »
Արփիւար Արփիւարեան 2 » Ապուշը . . .	»	7 »
Փիւլսիեան 2 » Կորած Մարգարիտ . . .	»	50 »
Կռօ 1 » Արտաւաղը և Մարգարիտ . . .	»	28 »
Մեղիք-Շահնազարեան 1 » Հալ զիւղա- ցու սև օրը	»	11 »
Ս. Հալսուժեան 2 » Մանիկ	»	8 »
Գ. Զուբար 1 » Պատկերներ	»	15 »
Կամսարական 1 » Վարժապետի աղջկը . . .	»	16 »
Միանսալեան 1 » Վնար հալեակն . . .	»	28 »
Ս. Շահնազիւղեան 1 » Լեւոնի վիշաք . . .	»	7 »
3 » Հրապարակախօս ձագն	»	7 »
Գ. Բարխուդարեան 2 » Բարեպաշտ մարդիկ . . .	»	13 »
Ծատուրեան 1 » Բանաստեղծութիւններ . . .	»	11 »
Բալսուղեան 1 » Բանաստեղծութիւններ . . .	»	9 »
Յ. Յովհաննիսեան 1 » Բանաստեղծութիւններ . . .	»	9 »
Սալաթ-Նովա 2 » Երգեր	»	7 »
Զիվանի 4 » Աշըղ Ղարիբի հէքիւթը . . .	»	13 »
1 » Քեարամի և Ասլի հէքիւթները . . .	»	7 »
Լեռենց 1 » Բանաստեղծութիւններ . . .	»	11 »
Թումանեան 1 » Բանաստեղծութիւններ . . .	»	4 »
Պետերը. հալ ուսանողների ժողովրդական զրքովները բաւականին կար- դացում են:		
Օտար գրականութիւնից կարդացել են:		
Էժէն Սիոս 1 » Թախալեան հրէալ	»	52 »
1 » Դիւանակ բլուր	»	16 »
1 » Գաղտնիք Պարիզու	»	11 »
Վ. Հիւդօ 3 » Մահապարտի վերջին օրը . . .	»	42 »
1 » Թշառներ	»	22 »

2	»	Կլօդ Գէօ	»	10	»
1	»	Անջեւո	»	9	»
1	»	Նօտր դամ Պարիզի	»	7	»
Զ ա խ ե Ր	Մ ա ղ օ ի ՚ 3	Կալէնի կոտակը (Թ. Բաֆֆի)	»	42	»
Ե Ժ	3	Լեւոնադիմին (սեպտեմբերից),	»	40	»
	1	Հազար ու մի գիշերներ . . .	»	35	»
Պ. Հ ա Վ Վ Է	3	Նանցալի բերդը	»	26	»
	2	Բեռթրիէ	»	10	»
Ս մ ա Վ Լ ա	3	Ինքզնուկիւն	»	33	»
	2	Բնաւորութիւն	»	20	»
Լ և ս ս ի ն դ	1	Նաթան խմաստուն	»	9	»
Շ ի Լ Լ Է Է Ր	1)	1	»	13	»
	3	»	»	34	»
	2	»	»	27	»
	3	»	»	17	»
Շ է ք ս պ ի Ր	2	»	»	19	»
	1	»	»	17	»
	2	»	»	11	»
	1	»	»	6	»
	1	»	»	5	»
Գ և օ թ է	1	»	»	17	»
	1	»	»	9	»
Վ ա լ ա է Ր	Ս կ օ տ ա	1	»	10	»
Մ օ Լ ի Է Ր	1	»	»	8	»
	2	»	»	5	»
Գ ի Կ Կ և ն ա	5	»	»	8	»
Ր ը ն ա ն	3	»	»	7	»
Լ և Ր մ օ ն տ օ Վ	1	»	»	7	»
	1	»	»	12	»

Այլքի անցնելով այս ցուցակը հեշտ է համոզուել որ այդ գրքերի ահագին մասը վերջին 10—15 տարիներս են լուս տեսել: Թէ որ աստիճան հետաքրքրական բովանդակութեամբ գրքերը տարածում են ընթերցասիրութիւնը՝ զրան սպասցոյց է Բաֆֆին իւր վէպերով, և նա ղեռ կրկար ժամանակ կը մնալ մեր ամենաժողովրդական գրողը:

Չափահաս ընթերցողներին սովորաբար բաժանում են երկու որոշ կարգի. առաջինը՝ հասարակ գրագէտ կամ միջինից ստոր կրթութիւն ունեցողներ և երկրորդ, միջին կամ զորանից բարձր կրթութիւն ստացածներ:

1) Նկատելու արժանի երեւոյթ է, որ անցեալ տարւոյ թատրօնի գոյութեան շնորհիւ աւելի են կարգացել թատրօնական գրաւորքներ քան 1890 թականին:

լինտելիզինցիա: Շատ գրքեր, որոնք դրած են երկրորդ կարգի ընթերցողների համակցողութեան համեմատ, առաջին տետակի ընթերցողները, աշխնքն ժողովրդի մեծ մասը, չեն կարողանում հասկանալ չափոնի պատրաստութիւն չ'ունենալու պատճառով: Այստեղից չառաջ է գալիս բուն «ժողովրդական» գրքերի պահանջը: Արտելու համար մեր ժողովրդական ընթերցանութեան համար գրքերի տիպը՝ պէտք է խմանալ թէ մեր ժողովուրդը ինչ բովանդակութեամբ և ձևով գրած գրքեր է հաւանում, ինչ է կարդում, ինչպէս է կարդում, ինչպէս է ըմբռնում կարդացածը, ինչ պահանջներ է անում և ալին: Առանց ուսումնասիրութեան և ճիշդ գիտողութիւնների զժար է ուղիղ ճանապարհի վրալ զնել ժողովրդական գրքերի հաստատակութիւնը: Ռուսաց գրականութեան մէջ գտնւում են մինչև անգամ մի քանի մանրամասն ծրագիրներ աղպիսի նիւթեր հաւաքելու համար, ինչպէս օրինակ, և Պրուգաւինի, Բուրակինի և ալին: Աչքի առաջ ունենալով աղպիսի պրոգրամներ, «Что читать народу?» աշխատութեան պէս ուղեցույցներ՝ մեր գաւառական լինտելիզինա երիտասարդութիւնը կարող է հեշտութեամբ աղ խնդրում ուղիղ ճանապարհ գտնել, զնելով հարցերը մեր տեղական պայմաններին համեմատ:

Բացի Թիֆլիսից կան և մի քանի ուրիշ քաղաքներում հաստատակաց գրադարաններ, ինչպէս Բաքու, Շուշի, Ախալցխայ, իսկ մի քանի քաղաքներում, ինչպէս Ալեքսանդրապոլում, արծարծւում է նոյա բանալու հարցը: Յանկալի է որ աղ գրադարաններն էլ չը բաւականան միմիայն գրքեր բաժանելով, ալ նաև հաւաքէին տեղեկութիւններ և գիտողութիւններ, ալն ժամանակ աղ բոլոր նիւթերից աւելի որոշ գաղափար կարելի էր կազմել մեր թէ մանկական-ժողովրդական ընթերցանութեան և թէ ժողովրդի պահանջների ու աշխարհալեցողութեան մասին:

ԼՆԻՈՆ ՍԱՐԳՍԵԱՆՑ

ԵՐԱԺՅԱԿԱՆ ՆԿԱՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԳՐ. ՆԱՀԱՊԵՏԵԱՆԻ

II

Յունւար ամսից թիֆլիսի երաժշտական աշխարհում երեք նորութիւններ ծագեցան: 1) Մասկանյի (Mascangni) «Գիւղական ապետութիւն» (Cavaliere Rusticana) մի գործողութիւնից բաղկացած օպերան, որ ինքը հեղինակը համեստարար գուսաներգ (мелодрама) է անւանել: 2) Արքունական թատրոնում կապցած համերգական (симфонический) առաւօտը և 3) «Փառատ» օպերայից երկու գործողութիւն հանդիսանալ:

Թէ ինչպէս կատարեց «Գիւղական Ապետութիւն» օպերան, դորա մասին ես չեմ խօսիլ, այսքանը միայն կասեմ, որ ի բաց առած տիկ. Չարոզնային, բոլոր մնացած դերակատարները սիրողներ էին:

—Սիրողներ ի՞նչ բանի՞ գուցէ հեգնօրէն հարցնելու լինիք դուք:

Սակայն ձեր արած հարցին ես համեստութիւնից կը լռեմ:

Թէ և չիշած օպերայում շատ քիչ ինքնուրոյնութիւն կալ և եղանակների մեծ մասը, մինչև անդամ նւագախմբելու ձևը (ալտինքն նւագախմբական գործիքների իրար հետ ձայնակցելու ձևը) փոխ է առած մինչև այժմ նշանաւոր օպերաներ գրողներից՝ ինչպէս Ռիգէ, Վադներ, Վերդի և այլն, բայց այնու ամենայնիւ չի կարելի իսկոյն և եթ չը նկատել, որ այդ օպերան գրւած է տաղանդաւոր, թէ և դեռ չ'ամրացած ձեռքով: Որովհետեւ Մասկանյին դեռ չատ երիտասարդ է, կարելի է դրականապէս ասել որ ճիշտ փալլուն ապագայ է սպասում: «Գիւղական Ապետութիւն» օպերայում երաժշտութիւնը շատ քաղցրահնչիւն է (ինչպէս և բոլոր խալական օպերաներում) և նիւթի (сюжетъ) համակրելիութիւնը մասամբ ի նկատի առնելով մեծ հետաքրքրութեամբ է լսում: Նախ նիւթը երաժշտութեան համար շատ չնորհակալ է: Երիտասարդ գեղջկուհու խաբւած և ոտնակոխ արւած սէրը, նորա վրէժը, նորա սիրելեանի մահը մեծամարտութեան ժամանակ, երիտասարդ գեղջկուհու վհատութիւնը և ամենը

նույն հոգով: Պարոն Իսկուղիտով-Իվանով շատ աջող կառավարեց օպերան, նւագախումբը անպայման լաւ էր: Այդ օպերան երեք անգամ դրեց Արտիստական ընկերութեան բեմի վրայ: Ի հարկէ աչտեղ էլ նւագախմբական մասերը, ներածութիւնը և երկրորդ պատկերի անտրակտը, ¹⁾ ներկայ հոգովներէից մեծամասնութիւնը բոլորովին անուշադիր թողեց: Նս աւելորդ չեմ համարում մէջ բերել տեղի ունեցած հետեւեալ կոմիկական դէպքը: Առջևս նստած էր «Արտիստական ընկերութեան» ամենօրեայ հիւրերից (38-всегодатай) մէկը որը երկրորդ պատկերի անտրակտի կատարելու ամբողջ ժամանակը բաւական չարմար և մինչև անդամ աջող գտաւ իրա մօտ նստած մի կնոջ բարձրաձայն բացարտելու սովեալները օգտին վիճակախաղի ողջ տոմսակի և նորա կտրոնների զանազանութիւնը: Նրա խօսակից տիկինը բարձրաձայն ծիծաղում էր: Չնայած որ մի քանիսը բողբոջում էին իմ հարեանիս անտեղի խօսակցութեան դէմ, անհանգիստ հիւրը չէր կարողանում իրան զսպել և, տարօրինակ բան, նորա հետ խօսող տիկինը աչն ժամանակ միայն կատարելապէս ըմբռնեց տոմսակի և կտրոնի մէջ հղած զանազանութիւնը, երբ անտրակտը վերջացաւ: Հաստարկութիւնը սկսեց ծափահարել և անտրակտի կրկնութիւնը պահանջել: Անհանգիստ հարեանս ինձ դարձաւ հարցնելով.

— Ինչպէս է, լաւ է:

— Հիանալի է, պատասխանեցի ես, և երեակաեցէք՝ իմ խառնադրող հարեանս սկսեց մեզ հետ ծափահարել և աղաղակել «bis, bis»

Փետրուար 14 ի համերգական նւագահանդէսը պ. Իսկուղիտով-Իվանովի կառավարութեամբ ընդհանրապէս հարթ անցաւ և մեծ էր դարմանքս՝ թատրոնը լի տեսնելով: Կատարեցին «Լօճնգրին» օպերայի ներածութիւնը հեղ. Վադների, Բէթհովենի № 4 կոնցերտը, Չալկովսկու № 2 սիմֆոնիան և մի քանի ուրիշ բաներ: Գրանցից անպայման կերպով ամենագրաւիչն էր Բեթհովենի կոնցերտը, որը կատարեց պ. Մատկովսկին նւագախմբի ձախակցութեամբ: Բայց կոնցերտի կատարելը հեռու էր անպարտաւելի լինելուց: Պարոն Մատկովսկին լաւ տեխնիկա ունի, բայց նրա տուչն (աչինքն ամելու ձևը) կոպիտ է, բոլորովին գուրկ աչն բանից ինչ որ ուսուրէն՝ ПѢВУЧЕСТЬ է կոչում: Անուամենայնիւ աղ կոնցերտը հասարակութեանը դուր եկաւ: Ամենաշող կատարածը պէտք է համարել՝ բացառապէս նւագախմբական մի գրածք՝ Չալկովսկու սիմֆոնիան: Մեր սովորական թատրոնական նուագախումբը, որը սիրողներով սուտաբացած էր, փորձառու դիրիժորի կառավարութեամբ լաղթեց արւեստական կեր-

¹⁾ Մի անի օպերաներ, բայց ընդունած ներածութիւններից ունին նաև փոքրիկ ներածութիւններ բոլոր գործողութիւնների համար ջոկ-ջոկ, որոնք (այդ ներածութիւնները) անտրակտ են կոչում:

սլով կաղմած ալդ գրածքի բոլոր գժարութիւններին և ընդհանրապէս ֆուրոր գործեց:

Բալց ինչ ահագին անդունդ կալ Բեթհովենի և Չալկովսկու գրածների մէջ: Ասենք Չալկովսկին խկի չաւակնութիւն չունի համեմատելու, բալց այնուամենայնիւ ալդ երկու կոմպոզիտորների գրածքների կատարելու ժամանակ նրանց մէջ եղած նշանաւոր տարբերութիւնը չի կարող աչքի չ'ընկնել: Ամենից առաջ Բեթհովենի բոլոր գրածքներում աչք է զարնում հաճախի կորովը, երաժշտական մտքերի խորութիւնը, փտոյ ձեւերի գեղեցկութիւնը, վաղելութիւնը, երաժշտական գործիքների հրաշալի միաւորութիւնը: Չալկովսկու մօտ կորով գրեթէ չ'կալ, նրա գրածքներում գլխաւոր դերն է խաղում էրուդիցիան (այսինքն երաժշտութեան լաւնածաւալ գիտութիւնը) բալց նրա երաժշտական մտքերը չաճախ հասարակ (banal, банальный) են և մինչև անդամ գոհնկական են: Օրինակի համար՝ վիշակ սիմֆոնիալի վերջին մասը: Բալց ալդ բոլորը փոխարինում է, ինչպէս ես վերն վիշնցի, էրուդիցիալով, դիտնականութեամբ և երաժշտական գործիքների գիտուն կցորդութեամբ (сочетание).

Ալդ պատճառով զարմանալի չէ, որ ալմեան նշանաւոր երաժիշտների մէջ (մանաւանդ Արեմտեան Եւրոպայում) դառնում են մարդիկ, որոնք Չալկովսկու գրածքները չեն սիրում: Բալց դուք ոչ մի տեղ, ոչ մի երկրում և ոչ մի երաժիշտ չէք գտնիլ, որը Բեթհովենի գէմ գէթ մի բան առարկէր:

Հալերէն «Ֆաուստի» մասին մի ալ անդամ:

ԹԵՄԱԿԱՆ ՊԱՏԳԱՍՍԻՈՐԻ ԸՆՏՐՈՒԹԵԱՆ ԺՈՂՈՎԸ
ՍԱՐՏԻ 8-ԻՆ 1892 Թ.

Արձանագրում եմ մարտի 8-ին կապացած ժողովի նիստը, թողնելով փտազպում անելու իմ նկատողութիւնները:

Ժողովը տեղի ունեցաւ թեմի առաջնորդարանում: Գահլիճում տեղ են գրաւել ծխական երեսփոխանները, սրաշածնակատար անձերը և մամուլի ներկայացուցիչները: Վերջիններիս համար, սակայն, որպէս երևում է, առաջուց պատրաստութիւն չէր տեսնուած: Գիւանի սեղանի երկու կողքերը գրաւել են՝ տէր-Ղևոնդ Խարազեան, տէր-Յովհաննէս Մարտիրոսեանց, տէր-Սարգիս Աղաջանեան, տէր Աշոտ Թէմուրազեան: Ժամը 12¹/₂ մոտում է թեմի սրբազան առաջնորդ տէր-Մամբրէ եպիսկոպոս Սանատրուկեան և տեղ գրաւում զիւանի սեղանի ճակատին, ունենալով իւր կողքին նահանգապետի ներկայացուցիչ ի. ք. իւ. սլ. Ամիրեանին: Սրբազանի ներս մտնելը ողջունւում է ոտքի կանգնելով:

Սրբ. նախագահը լալտնում է որ, նախկին փոխարքայի հրահանգի համաձայն, ժողովը համարւում է բացւած երբ ներկայ են իրաւասունների երկու երրորդը: Տէր-Ղևոնդը զեկուցանում է թէ ժողովին ներկայ են իննըսուն (90) հոգի:

Սրբ. նախագահը լալտնում է՝ ծխական երեսփոխանների թիւն է 100¹⁾, հետևապէս 90 հոգի ներկայ լինելով՝ ժողովը լալտնում եմ բացւած, լալտնում է նաև որ որ և է խօսակցութիւն որ դուրս է նիստի նպատակից՝ արգելում է:

Նիստը սկսւում է վերտոգելով ներկայ եղողների անունները, որի համար տէր-Ղևոնդ Խարազեանը կարդում է ընտրւածների անուն-ազգանունները Թիֆլիսի եկեղեցիների և գաւառական բարեկարգութիւնների կարգով: Ներկայ եղողները լալտնում են իրանց ներկայ լինելը, երբ նոցա անունը կարդացւում է:

¹⁾ Վուրճա-ի անցեալ № 1-ում (Ամալայ քրտնիկ) յայտնւած էր թէ Թիֆլիսի թեմի բոլոր ծխական երեսփոխանների թիւն է 103: Այդ թիւը ճիշդ էր. բայց որ ժողովին 100 հոգի էին հրաւիրւած, այդ նշանից է, որ թեմ. առաջնորդը անվաւեր համարեց ս. Լուսաւորիչ եկեղեցու ընտրութիւնը:

վերստուգութիւնից չափանայ, որ բացակայ էին՝

1) Աւերք. Մանթաշեան և իշխ. Արղունեան, որոնք զբաւոր ոչինչ չափանած էին:

2) Աւ. Մեղիք-Ազարեան, որի մասին Եղեկեանը չափանայ թէ նա, Մեղիք-Ազարեանը, իրան մի բայ թուղթ է տակ սրբ. նախագահին հասցնելու համար աչն դէպքում, եթէ նիստը կը կապանայ:

3) Նազար Ղազարեան, որից ստացած հեռագիրը պ. Մալխասեանը կարդում է, ուր առած է թէ նա իւր կանգնուածի անունը հեռագրով ուղարկել է սրբ. նախագահին:

4) Բայականեր, որոնք իրանց ձախը վաւերացրած թղթերով լանձնել են ուրիշներին:

Յակոբ Տէր-Պողոսեանցին ներկայացնում է պ. Ն. Ծատուրեան:

Խանաղեանցին՝ բժշկ. Քուչարեան:

Յովհ. Մուրադեանին՝ Յ. Հասան-Ջալալեան:

Մատթ. Ազնաւուրեանին՝ Աւ. Քալանթար:

Գաւիթ Գաւթեանին՝ Պետրոս Սիմոնեան:

Պ. Չերքեղեանցին՝ Ս. Սպանդարեան:

Յ. Մուրադեանին՝ Խ. Մալումեան:

Խօսք է լինում ներկայացուցիչ չ'ունեցող բացակաների մասին՝ և խմացում, որ նոցա ձախը չը պիտի հաշւի:

Պր. Գ. Տէր-Պրէֆորէան (բժ.) չափանում է որ Էջմիածնեցոց եկեղեցու առաջին անգամ (փետրարի 2-ին) ընտրւածները բողոքադիր են տակ իրան՝ ժողովում կարդալու համար:

Սրբ. նախագահը միտում է բողոք կարդալը: Տէր-Պրիֆ. դնում է բողոքադիրը սեղանի վերայ և հեռանում:

Նոյնը կատարում է պ. Լիւիցեան ս. Լուսաւորիչ եկեղեցու փետրարի 2-ին ընտրւածները կողմից: Նոր-ղարական ձախերից մէկը բացահանչում է անպատկառ կերպով՝ պատռանցէք ալք թղթերը:

(Նկատողութիւն. Էջմիածնեցոց եկեղեցու փետր. 2-ին կատարւած 3 հոգու ընտրութիւնը սրբ. առաջնորդը համարել էր անվաւեր, նշանակել էր վերընտրութիւն փետրարի 23-ին, որ և կապացաւ: Միայն փետր. 23-ին ընտրւածները ստացել էին հրաւերք ժողովին ներկայ գտնւելու: Սբ. Լուսաւորիչ եկեղեցում փետր. 2-ին կատարւած ընտրութիւնը ս. առաջնորդը անվաւեր համարեց, բայց վերընտրութեան օրը ընտրութիւնը չը կատարուեց: Այդ եկեղեցուց ուրեմն ներկայացուցիչներ չը կալին ժողովում):

Այդ բողոքադիրի առիթով նկատեց *. Նախագահը, թէ փետրարի 2-ին կատարւած ընտրութիւնները Էջմիածնեցոց և ս. Լուսաւորիչ եկեղեցում նա անվաւեր է համարել, որի մասին ինքը չափանել է Սինոդին, ուղարկելով պահանջւած թղթերը. բայց սինոդը չի չափանել իրան թէ վաւեր են:

Պր. Քալանթարը նկատում է թէ Սինոդը չի չափանել թէ վաւեր է, ուրեմն նիստը չի կարող կապանալ:

Ապա խօսք է ուղում պ. Գ. Արծրունի և չափոնում մօտաւորապէս հետեւեալը.

Գ. Արծրունի: «Այստեղ իրաւունքների խնդիր է ծագում: Ժողովը կազմւած է բաղկացուցիչ մասերից, որոնք զեռ. չեն որոշւած: Քանի որ ձեր (առաջնորդի) դէմ Սինոդին, որպէս աւելի բարձր ինստանցիալի, բողոքել ենք մի քանի եկեղեցիներում կատարւած ընտրութիւնները քանդած լինելու համար, ուրեմն այստեղ վէճի խնդիր կալ. և քանի որ Սինոդը զեռ. ևս վճիռ. չի տւել ալդ մասին, ուստի այսօրուայ ժողովը թերի է: Գիցուք Վոսմիսում երկու անգամ ընտրութիւններ են կատարւել. Սինոդը զեռ. չի չափանել թէ որն է նոցանից օրինաւոր, ուրեմն եթէ մենք այսօր ընտրութիւն անենք, Սինոդը կարող է կասացիա անել: Իմ հակառակորդը Մոզնու եկեղեցում ազնւութիւն է ունեցել պաշտպանելու իմ կուսակից երկու ծխականների իրաւունքները ընտրութեանը մասնակցելու. ինչու նոքա նոյն ազնւութիւնը չեն բանեցնում, պաշտպանելով ոչ թէ մի քանի ծխականների, ալ մի քանի եկեղեցիների հարկւրաւոր ընտրողների իրաւունքը: Այդ բոլորի հիման վերայ ևս և իմ համախոհները դուրս ենք գալիս»:

(Արծրունու հետ դուրս են գալիս նորա համախոհները թւով 45 հոգի: Դահլիճում մնում են մնացածները: Դրսում կանգնած մեծ, մինչ 500 հոգուց բաղկացած, ամբոխի կեցցէների ղոթիւնը տեսում է մի քանի բողոքներ: Անցնում է մօտ կէս ժամ մինչ նիստի վերսկսելը):

Արք. Խաչատուրը հարց է առաջարկում, ընդունել արդեօք ժողովը կապացած: Միաձայն պատասխանում են՝ ալո:

Արք. Յովնանի: Յարգելի պ. Արծրունու ակնարկած հակառակորդը, որը Մոզնու եկեղեցում պաշտպանել է նորա կուսակից երկու ծխականների իրաւունքները — ես ևս: Բայց նոցա պաշտպանելու պատիւը վերաբերում է ոչ թէ ինձ, ալ բոլոր ժողովին: Լատինական մի առած ասում է *audiat altera pars*, այսինքն՝ հակառակորդին պէտք է չարգել: Բայց դորա դէմ մեղանչեց Արծրունին, դուրս գնալով ժողովից, առանց լսելու իւր հակառակորդներին: Մենք համակրութիւն ենք պարտական սրբ. Նախագահին, որը համբերողութիւն ցուց տւեց, թող տալով խօսել մեր հակառակորդներին: Այսօր մենք կանչւած ենք մեր աւանդական սրբազան իրաւունքները գործադրելու: Քանի որ ժողովին սկզբում ներկայ էին 90 հոգի, հետեւապէս ժողովը կապացած է:

Գ. Խաչատուր: Պր. Արծրունու ասածով, ժողովը գումարելուց առաջ, պէտք էր սպասել Սինոդի վճռին: Բայց երբ խօսում են ներքին և վերին ատեանների մասին, պէտք է որ դորա վերաբերեալ մի կանոնադրութիւն լինի: Այդպիսին է միայն Պոլսեանին, ուր չի ասւած թէ եկեղեցական ընտրութիւնների գործը պատկանում է Սինոդին, ալ ասւած

է թէ նա պատկանում է թեմ, առաջնորդին: Սինդիկն զիմեւ են բողոք-
ներով: Բայց նոյն ապա Սինդիկը կարող է վճիռ չը տալ նաեւ ամբողջ մի
տարի, համարելով իրան իբր անձեռնհաս ատեան ապա բողոքները քննելու
համար: Քանի որ Սինդիկը մինչ ալժամ վճիռ չկալ, ուրեմն պէտք է կա-
տարել առաջնորդի վճիռը: Իմ զգացմունքները Արծրունու և Կոստակցու-
թեան աղօթաւ աւարտի վերաջ հս լացնում եմ Արքադանին, Կոստակ-
ցութեան ներկայացուցչին և լարդելի ժողովականներին, որ ապա վարմունքը
վաչել է միայն նրանց, որոնց համար չկալ ոչ կարգ, ոչ կանոն, ոչ սրբու-
թիւն:

Այլ. Նախագահ-Մոմէն լացնում է հետեւալը: «Մենք ալսոր հա-
ւաքել ենք ոչ նրա համար, որ քննենք իմ և Սինդիկ մէջ եղած դո-
ժերը (հաւանութեան նշաններ): Աս ընդունել եմ բողոքադիրները և լացու-
նել եմ Սինդիկն, որը պահանջել էր խնդրին վերաբերեալ թղթերը: Աս
հնազանդ եմ իմ իշխանութեան: Սինդիկն լացնի է որ ալսոր, մարտի
8-ին, ես Նշանակել եմ թեմ, պատգամաւորի ընտրութեան ժողովը: Ուրեմն
եթէ մինչ ալժամ Սինդիկը չի հրաժակել ընտրութիւն չը կատարել՝ հետեւալէս
նա համաձայն է: Եթէ զորանով ևս ապօրինի գործ եմ կատարում՝ ես
կը պատժեմ: Եթէ ապա ժողովը ապօրինի է, Սինդիկը վստոյ էլ կարող է
նորան վաւերական չը համարել»:

Նահանգապետի ներկայացուցիչ, ի. խ. պ. Ամբէտն, ժողովականների
հայրմունքին պատասխանում է թէ նրաւ կանոնաւոր է:

Սկսում են տալ թիկնածունքի անունները:

Գ. Սահարապէտն: Առաջարկում եմ քաւարիւն միայն պ. Արքար Յովհան-
նիսեանին և պ. Սպանդար Սպանդարեանին: (Համաձայնութեան նշաններ):

Անդր. Ղարապէտն կարծիք է լացնում, որ ժողովը շարունակել կա-
րող է միայն ներկայութեամբ $\frac{2}{3}$ -ի և քանի որ ընդամենը ծխական ընտր-
ւածներ 100 են, հետեւալէս գոնէ 66 հոգի պէտք է ներկայ լինեն:

Ապա պատճառով նա առաջարկում է հաշու մնացած ձայները:

Նրան պատասխանում են թէ նրաւ սկսել է 90 հոգով և Նիստի
ընթացքում գնացածները չեն հաշուում: Աս նա համաձայնում է: Նա-
հանգապետի ներկայացուցիչը կրկնում է թէ ժողովը վաւերական է:

Խօսք է լինում Արծրունուն քաւարիւն մասին:

Անդր. Ղարապէտն լացնում է որ քաղաքաւարութիւն չէ քաւարիւն մի
բացակայ, առաջուց խմանալով որ կը սեանալ, քանի որ նորա կուսակից-
ները հեռացան:

Կնում են պա. Արք. Յովհաննիսեանի և Սպ. Սպանդարեանի տու-
վերը: Քաւարիւնութիւնը սկսում է: Հաւր Ղևոնդ Խարաղեանը կարգում է
իրաւասունների ցուցակը առաջաւ կարգով: Ներկայ եղողը, իրան կանչե-
լի՝ առաջ է գնում դէպի զիւանի սեղանը, առորալրում է ընտրողական
թղթին և մօտենում տուրիւրին քանիս զցիւղ համար:

Ներկայ էին և քաջարկութեան մասնակիցներն՝

1. Ստանդուկեան, Գարրիէլ.
2. Յովհաննիսեան, Արզար.
3. Ղորղանեան, Անտոն.
4. Ղանդուրեան, Բարսեղ.
5. Տէր-Վարապետեան, Յովն.
6. Ալիխանեան, Կոստանդին.
7. Խոսրովեան, Նիկող.
8. Խուզադեան, Յովն.
9. Բաբայեան, Աւետիք, բժ.
10. Աւթանդիլեան, Միք., բժ.
11. Միրզոյեան, Մինալ.
12. Փիրումեան, Նիկ.
13. Մովսիսեան, Ստ.
14. Սպանդարեան, Սպ.
15. Միրխանեան, Բագրատ.
16. Յարութիւնեան, Իսահակ.
17. Մէլիք-Բարախանեան, Իսահակ.
18. Տէր-Գրիգորեան, Սիմոն.
19. Արեղեան, Մանուկ.
20. Տէր-Յովհաննիսեան, Գրիգ.
21. Առաքելեան, Գարչօ.
22. Տէր-Առատրեան, Աղասի.
23. Գրիգորեան, Նիկող.
24. Աբրահամեան, Նսպի.
25. Աքիմեան, Գէորգ.
26. Բեհբուդեան, Իշխ. Կոստ.
27. Նանդուկեան, Գէորգ.
28. Տէր-Ջաքարեան, Գանիէլ.
29. Ղաւաղեան, Սարգիս.
30. Արարատեան, Կարապետ.
31. Ասրիւանց, Յարութիւն.
32. Յակոբեան, Նգոր.
33. Թալիբեան, Յովն.
34. Թարխանեան, Գէորգ.
35. Արաղեան, Ալեքս.
36. Տէր-Ներսէսեան, Ներսէս.
37. Թէմուրեան, Մնացական.
38. Ալիխանեան, Յովն.
39. Վարչամեան, Յովն.
40. Նարալեան, Գրիգոր, ինժ.
41. Տէր-Վաւթեան, Տիգրան.
42. Քուչարեան, Գրիգոր բժ.
43. Թաթուղեան, Միք.
44. Շահլիբեդեան, Սիմէօն.
45. Շահպարտեան, Միք. բժ.
46. Լնֆիլաճեան, Արշակ.
47. Ոռտինեան, Յովն.
48. Բաղալեան, Յորհ.
49. Վարդանեան, Արզուման.
50. Արարատեան, Արտաշէս.
51. Սիմէօնեան, Պետրոս.

Քաջարկութեան հետեանքները.

Արզար Յովհաննիսեան 46 տարեակ և 4 սև (ինքը իւր համար ձեռնպահ):

Սպանդար Սպանդարեան 43 տարեակ և 7 սև (ինքը իւր համար ձեռնպահ):

Անհետաքրքրական չեն հետեալ մանրամասնութիւնները: Ընդհանրապէս սպասում էին թէ 51 հոգուց քաջարկողները կը ստանան դոնէ 48 ձախ, ալսինքն ժողովի սկզբում և ապա եկած 95 ձախերի կէսից մէկով աւելին ¹⁾։ բաց երբ, խնայեց, որ Արգ. Յովհաննիսեանը ստացաւ 46

¹⁾ Ինչ անհասկանալի մնաց թէ ինչու 95 հոգի հաշւեցին ժողովին մասնակցողներէ թիւը, քանի որ բացակիւններ միայն 4 հոգի էին, հետեապէս, ըստ իս, ներկայ էին 96 հոգի:

սպիտակ, ինքը քւէարկողը և շատ ուրիշները մի մի հարցական նշաններ դարձան, որովհետեւ տարակուսանքի մէջ ընկան թէ արդեօք 46 ձաշնով նա ընտրւած է թէ ոչ: Ահա ինչու փոխանակ ծափահարութիւններէ՝ տըխուր լուծիւն (Verstimmung) տիրեց զաշխուհի: Մի փոքր ծափահարութիւններ վատտակեց ալ Սպանդարեանը, երբ վերջապաւ ճորա քւէներէ հաշիւը, թէ և վերջինս առաջնից աւելի քիչ ձաշներ ստացաւ: Բաւց վերջը հանդատացան, երբ տիրեց այն կարծիքը, որ քւէարկողներ պէտք է համարել ոչ 95 հոգի, ալ 51 հոգի, և որ հետևապէս ընտրւածները ստացել են ձաշների բազմութիւն և կամ վիշելով որ նիստը սկսեց 90 ձաշնով և ոչ 95-ով, հետևապէս 46-ը կէսից աւելի է: Գաւթում կանգնած ընտրւածներին համակիր մօտ 150 հոգուց բաղկացած ժողովուրդը սպասում էր ընտրւածներին ողջունի ցուցեր անելու:

ԼՈՒՍԻՆԻ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Ընդհանուր քաղաքական գլուխիւնը: Ֆրանսիացի նոր մինիստրութիւնը: Ֆրանսիական կարգինալների չափաբարութիւնը: Միջին-եւրոպական պետութիւնների առևտրական գաշնը: Մաքսաւին բեֆորմը Ֆրանսիայում: Պրուսական դպրոցական ճոր օրինագիծը:

Ներկայ 1892 թւականը սկսեց և շարունակուեմ է եւրոպական միջազգային յարաբերութիւնների տեսակէտից՝ ոչ աւելի միութարական կերպով քան անցեալ տարի: Նոյն հակառակ ոյժերը որ կային անցեալ տարի, մնում են և այժմ, դեռ աւելի էլ խիստ կերպով լարած, որովհետև ոյժերի համախմբումը աւելի էլ որոշ է այժմ, քան անցեալ տարւոյ սկզբին: Ֆրանսիան, որը երկու տասնեակ տարի միացնակ էր մնացել եւրոպական կոնցերտում, անցեալ 1891 թւականին վերջապէս յաջողեց իւր արտաքին քաղաքականութեան համար մի զօրեղ գաշնակից գտնել, միաբանւելով Ռուսիայի հետ: Այդ մի եղելութիւն է, որի մասին մենք մեր անցեալ տեսութիւնների մէջ խօսել ենք ընդարձակ կերպով և որը եւրոպայի 1891 թւականի արտաքին քաղաքականութեան մէջ ամենախոշոր անցքը պէտք է համարել: Ֆրանսիայի համար այդ գաշնակցութիւնից բղխում են որոշ պարտաւորութիւններ նաև խաղաղութեան ժամանակ՝ պաշտպանել Ռուսիային Արևելեան և Ասիական խնդիրներում, և փոխադարձաբար՝ օգտուել Ռուսիայի պաշտպանութիւնից՝ աւելի մեծ ազդեցութիւն ձեռք բերելու համար Կ. Պոլսում և Եգիպտոսում: Թւել մի առ մի բոլոր պէպքերը նոյն իսկ այս վերջին ամիսների պատմութիւնից այդ ապացուցանւելու համար՝ մեզ հռոն կը տանէր. բաւական է միայն յիշել Շաղուրնի դործը, որը

ցոյց է տալիս, թէ որքան սերտ է բարեկամութիւնը Ռուսիայի հետ, որ իւր մեծահոգութիւնով յայտնի Ֆրանսիան դժարութիւններ է անում նոյն իսկ Բուլղարիայի կառավարութեան ¹⁾։

Ֆրանսիայի դուրս դալը այն առանձնացած դիրքից, որի մէջ նա գտնուում էր մինչ 1891 թւականը, 1891 թւականի քաղաքական ամենախոշոր եղելութիւններից մէկը պէտք է համարել։ Բոլորովին անկասկած է որ այդ պետութեան միջազգային դիրքը այդ վերջին տարում շատ բարձրացաւ, Միջ-եւրոպական եռապետական դաշնակցութեան անհանգիստ անելու չափ։

Իւր այդ նոր դիրքով Ֆրանսիան պարտական է այն անընդհատ աննման աշխատութեան, որ արեւց նա հանրապետութիւնը վերջնականապէս հաստատելու, դպրոցական վերանորոգութիւնը գլուխ բերելու, տնտեսական ոյժը բարձրացնելու և զօրքը կատարելութեան հասցնելու համար։ Այդ բոլորը գլուխ բերելու համար հարկաւոր էր մեծ տոկոսնութեամբ և սխտեմական ահեղ կռիւ թէ միապետականների դէմ, թէ կղերականութեան դէմ, թէ ծայրայեղ արմատականների դէմ, թէ նախապաշարմունքների և թէ սոցիալութեան դէմ առհասարակ։ Նւ այն կառավարութիւնը, որը այսպէս ասած պսակեց այս վերջին 21 տարիների ջանքերը թէ ներքին և թէ

¹⁾ Շաղուերը ֆրանսիական մի լրագրի թղթակից էր Սոֆիապոլմբացի իւր տեղւոյ վերաբերում այնքան կուսակցական ոգի էր մտցնում Բուլղարիայի կառավարութեան դէմ, որ վերջինս, մի քանի անգամ Ֆրանսիական ներկայացուցչին աղաղղիւն կերպով նախազգուշացնելուց ընտել, վրձնեց արտաքուսէ ալ թղթակիցին Բուլղարիայից։ Ֆրանսիական կառավարութիւնը իսկույն վերաւորեց իւր հպատակի դէմ արած այդ իբր թէ սպօրինութիւնից և, բաւարարութիւն չը ստանալով Բուլղարիայի կառավարութիւնից, իսկույն կողից իւր գիպլամատիսման շարաքերութիւնները վերջինիս հետ Աքալիսով պէպքը դատաւ աւելի լուրջ գործ, որի համար ֆրանսիական կառավարութեանը հաւարակաց կարծիքը մեղադրում էր չափից դուրս մեծ շտապագութեան և գէպքին բոլորովին անհապտատախան լուրջ կերպարանք տալու համար։ Բնական է որ երկու կողմից էլ շտապեցին եղածը ուղղել։ Ֆրանսիան ընդունեց որ Բուլղարիան ունի իրաւունք օտարահպատակին լալտնի հանգամանքներում արտաքուսէ, բաց այդ պայմանաւորեց մի քանի պայմաններով, որոնց մասին դեռ վերջնական համաձայնութիւն չի կապուցել։

արտաքին քաղաքականութեան նկատմամբ, էր հանրապետութեան նախագահ Կարնօի կառավարութիւնը Ֆրէյսինէ-Կոնստան — Ռիբօ-Ռուիէի մինիստրութեան ժամանակ, որը երկու տարուց աւել տեւելուց յետոյ ահա այս փետրար ամսին իւր հրաժարականը տւեց: Այդ մինիստրների, մանաւանդ Ֆրէյսինէի, Կոնստանի և Ռիբօի անունների հետ կապած են Ֆրանսիական հանրապետութեան ներքին և արտաքին յաջողութիւնները այս վերջին տարիներում: Ֆրէյսինէն, որը զինւորական չէ, իրան ցոյց տւեց լաւագոյն պատերազմական մինիստր, որ երբ և իցէ ունեցել է Ֆրանսիան ներկայ երրորդ հանրապետութեան օրելով. այնպէս որ նա այժմ համարւում է գրեթէ մի «անհրաժեշտ մարդ», իբր պատերազմական մինիստր: Կոնստանին պարտական է Ֆրանսիան բուլանժականութիւնը ոտնակոխ անելու համար. Ռիբօն կարեւոր ծառայութիւն է մատուցել Ռուսաստանի հետ սերտ բարեկամութիւն հաստատելու համար. վերջապէս Ռուիէն կարեւորագոյն Ֆինանսական մինիստրն է որ յայժմ ունեցել է Ֆրանսիան այս վերջին 21 տարում: Բացց այդ ամենի մէջ Ֆրէյսինէն և Կոնստանը գլխաւոր ղեկավար ոյժերն էին այս վերջին տարիներում, այնպէս որ զոքա երկուսն էլ արդէն կարեւոր պետական մարդկանց նշանակութիւն են ստացած ոչ միայն Ֆրանսիայում, այլ և օտար երկիրների աչքում:

Որքան ուրեմն անսպասելի էր, երբ փետրւարին յանկարծ մինիստրական կրիզիս եղաւ: Պարզեց, որ Ֆրէյսինէի և Կոնստանի մէջ անձնական ազդեցութեան խնդիր կար, և որովհետեւ Ֆրէյսինէի մնալը անպայման անհրաժեշտութիւն է դառել, ուստի կազմեց մի նոր մինիստրութիւն, ուր Ֆրէյսինէն, Ռիբօն, Ռուիէն պահպանեցին իրանց նախկին պորտֆէյլները, իսկ Կոնստանը դուրս գցեց մինիստրական այդ նոր կոմբինացիայից: Կոնստանը սակայն այնքան շատ համակրողներ ունի չափաւոր հանրապետականների և մանաւանդ մամուլի մէջ, որ նրան հասցրած վերաւորանքը դուցէ արժան չը նստի ոչ միայն Ֆրէյսինէին, այլ և նոյն իսկ հանրապետութեան նախագահ Կարնօին, որի դէմ առաջին անգամ թշնամական ձայներ են սկսում լսել հանրապետական բանակում, քանի որ Կոնստանին դուրս մղելը մինիստրութիւնից հանրապետականների մի մասի համար հասկացւում է որպէս ապերախտութիւն Կոնստանի

մեծ ծառայութիւնների զէմ և նախանձ նորա անձնական շիրքի համար: Այդ թշնամանքը ի հարկէ ուղղած է աւելի ֆրէյսին՝ ի քան թէ Կարնոյի զէմ: Կոնստանին բացարձակ փեստոյները եղան նոյն թշուառական բուլանժիստները, որոնց պարագլխին այնքան սարսափելի կերպով ջարդեց Կոնստանը:

Այժմեայ նոր մինիստրութիւնը կազմւած է այսպէս՝ Լուրէ—նախագահ և ներքին գործերի մինիստր. ֆրէյսինէ՝ պատերազմական, Ռիբոն՝ արտաքին գործերի, Ռուլիէ՝ ֆինանսների, Կաւենեակ՝ ծովային, Ռոշ՝ առևտրի, Ռիկար՝ արդարադատութեան և դաւանանքների մինիստր և այլն: Այդ նոյնն էր թէ շարունակութիւն ֆրէյսինէի մինիստրութեան, առանց Կոնստանի:

Վերջին ամիսների կարեւոր զէպքերի թւին է պատկանում ֆրանսիական կարգինալների հաշակաւոր յայտարարութիւնը: Բայց այդ զէպքը շատ է նշանաւոր, այնպէս որ մենք այդ դոկումենտը առաջ կը բերենք առանց այլ ևս վերաշառնալու մինիստրական կրիզիսի խնդրին:

Ահա այդ դոկումենտը, որը կաթոլիկական կուսակցութեան պատմութեան մէջ անկասկած կարեւոր տեղ է բռնելու, և որպէս այդպիսին՝ պատմական դոկումենտի կարեւորութիւն է ստացել: Պէտք է նկատած, որ այդ յայտարարութիւնը տարեց երբ Հռոմի պապը մի նամակով Պարիզի արքեպիսկոպոսին պարսիրել էր հաշտել հանրապետութեան կառավարութեան ձեւի հետ:

Ահա այդ յայտարարութիւնը:

«Ամենից առաջ յայտարարում ենք նորից, համաձայն Սուրբ Աթոռի կարգադրութիւններին և կաթոլիկական աւանդութեան, որ մենք ոչ մի ընդդիմադրութիւն չենք անում այն կառավարչական ձեւին, որ Ֆրանսիան իրան տւել է: Մենք կարծում ենք որ երկիրը կարօտ է կառավարութեան տեղականութեան և կրօնական ազատութեան»:

Այդ դժւար խոստովանութիւնը անելուց յետոյ կարգինալները վկայում են որ հանրապետութիւնը տասներկու տարուց զէս, այսինքն այն օրից, երբ հանրապետականներն են զեկավարները, մի ծրագիր է մարմնացնում, որը կաթոլիկական հաւատի զէմ է, և որ ոչինչ՝ ոչ անձնաւորութիւններ, ոչ հիմնարկութիւններ և ոչ շահեր չեն խնայւած հալածանքից, ստորացումից և կործանումից:

I. Ամենից առաջ նոցա (կաթողիկոսներին) պարտականութիւնն է՝ քաղաքական երկպառակութիւնները լուսնել, վճռողաբար իրանց գնելով սահմանադրութեան հոգի վերայ, և ամենից առաջ ընդունելով վտանգաւոճ հաւատի պաշտպանութիւնը:

II. Եկեղեցին ի ուղում իրան գնել կառավարութեան և քաղաքացիների մէջ տեղը՝ քաղաքական իշխանութեան արտօնութիւնները սահմանափակելու համար նորա ստորադրեալների գինաց: Բայց և պետութիւնը չը պէտք է եկեղեցու և հաւատացեալների մէջ տեղը կանգնի՝ մի հոգեւոր կոչման պաշտօնակատարութիւնը խանգարելու, որը ոչ թէ նրանից, այլ Աստուծուց է բղխում:

III. Կաթողիկոսները ամենեւին յաւակնութիւն չունին պետութեան մէջ մի պետութիւն կազմելու. բայց նոքա չեն էլ թոյլ տալիս որ քաղաքական իշխանութիւնը գրաւի եկեղեցին իբր իւր վարչական ճիւղերից մէկը:

IV. Կաթողիկոսները պէտք է ընդունեն ղինւորական և զպրոցական օրէնքները որպէս վատ: Նոքա կարող են հարկադրաւ լինել այդ օրէնքները տանելու, բայց ոչ երբեք նոցա ընդունելու: Աւտի նոցա պարտքն է՝ բոլոր օրինաւոր ճանապարհներով այն մտքով զործելու, որ այդ օրէնքները յետս կոչեն, կամ առնւազն որ այն ամենը հեռացնի նոցա միջից, ինչ վիրաւորում է քրիստոնէական խղճմանը:

V. Կաթողիկոսները պէտք է յարգեն Կոնկորդատի ¹⁾ մէջ տւած

¹⁾ Կոնկորդատ, ալտոեղ Ֆրանսիական Կոնկորդատն է հատկացւում, ալտինքն այն «համաձայնութիւնը», այն դաշնը որ կապուց Նապոլէոն Առաջինի և պապ Պիոս Եօթներորդի հետ 1801 թ. յուլիսի 15-ին: Կա մի օրէնք է, որը սահմանում է Ֆրանսիական պետութեան և կաթողիկական հոգեւոր իշխանութեան փոխադարձ չարաբերութիւնները և իշխանութեան տահմանները Ֆրանսիայում: Կոնկորդատը մինչ ալժամ էլ օրէնքի զօրութիւն ունի: Արմատական կուսակցութիւնը շատ տարիներից ի վեր աշխատում է Կոնկորդատը վերացնել և թողնել որ կաթողիկոսները իրանց սեպհական (և ոչ պետական) միջոցներով կաթողիկ հոգեւորականութիւնը պահպանեն. պահանջում է որ Ֆրանսիան չ'ունենալ Սուրբ Աթոռի համար առանձին դեպտան և այլն: Արմատականների այդ պահանջները ամփոփւում են այս խօսքի մէջ՝ Եկեղեցու բաժանումն պետութիւնից— Séparation de l'Eglise et de l'Etat.

խօսքը, ձեռք բերած իրաւունքները, բարոյական խաղաղութեան պայմանը — որը մի դարուց ի վեր ձեն է այն ներդաշնակութեան, որը երկու իշխանութեան մէջ պէտք է տիրէ և որը վերջապէս մի խոստովանութիւն է, որ աշխարհական իշխանութիւնը անում է եկեղեցու քաղաքակրթական կոչման համար մարդկային հասարակութիւններէ զրկում:

V I. Այն օժանդակութիւնների մէջ, որ պետական զանձարանը տալիս է կաթոլիկ եկեղեցականներին և որոնք ապահոված են Կոնկորդատով, նոքա (կաթոլիկները) պէտք է տեսնեն պետութեան սրբադործւած մի պարտք եկեղեցու դիմաց, այն եկեղեցու, որը պետական զանձարանից արւածից շատ աւելի մեծ եկամուտներ հարկւր տարի առաջ ազդի կարգադրութիւնների ներքոյ դրեց:

V II. Մենք գործ չունինք զբաղւելու Կոնկորդատը քանդելու կարելիութեան հետ: Աշխարհական իշխանութիւնը մեզինց սպասում է որ յարդեմք գոյութիւն ունեցող զաշնադրութիւնները, որպէս և մենք համոզւած ենք որ պապը ամենաժանր հանգամանքներում կը մտաբերի սուրբ Անսելմի այսքան յաճախ կրկնւած խօսքը թէ՛ «Ոչինչ չը կայ Աստուծոյն այնքան հաճելի երկրիս վերայ, որքան եկեղեցու աղատութիւնը»:

V III. Մի խօսքով՝ յարգանք դէպի երկրի օրէնքները բացի այն դէպքում, երբ նոքա խղճի պահանջների դէմ են. յարգանք դէպի իշխանութեան ներկայացուցիչները. պարզ և շիտակ ընդունումն քաղաքական հիմնարկութիւնների, բացց միւսնոցն ժամանակ զօրեղ ընդդիմադրութիւն աշխարհական իշխանութեան ոտնձգութիւններին հոյեւոր ասպարիզի վերայ, ներդործական և զոհաբերական անձնաւորութիւն դէպի հիմնարկութիւնները, որոնց նպատակն է մանաւանդ դաստանդութիւնով՝ քրիստոնէական հասարակութեան, սուաքելականութեան և բարեգործութեան համար անկախութեան պայմանները աւելցնել, վերջապէս հաւատարիմ կատարումն ընտրողական պարտականութեան, որով բոլոր բարեմիտները կարողանան ապահովել մի ազդային ներկայացուցչութիւն, որը երկրի ցանկութիւններին խկապէս համապատասխանէ և կարող լինի օրէնսդրութեան մէջ քաղաքական խաղաղութիւնը ապահովող ընթրոմներ մտցնել»:

Գոկումենտը վերջանում է ցաւակցութիւնով որ հոգեւոր առաջնորդները հանգամանքների ծանրութիւններէց ստիպւած են առաջ բերել եկեղեցու գանդաւանները նոցա դէմ, որոնք կրօնին հակառակ դիտաւորութիւններ են մտցնում իրանց քաղաքականութեան մէջ: Թղթին ստորագրող հինգ Ֆրանսիական կարդինալները անկասկած զգում են որ նոքա Լէօ XIII-ի մտքով չեն վարւում, երբ իրանք իրանց հպատակութիւնից առաջ (Ֆրանսիայի հանրապետական կառավարութեան) միաժամանակ դանդաւաններ ենք անում կառավարութեան վերայ: Բայց նոքա միտթարւում են պարտք կատարած լինելու զիտակցութիւնով:

Ստորագրել են կարդինալներ՝ Գեպրէ (Տուլուզի արքեպիսկոպոս), Լանգեմիօ (արքեպ. Ռենսի), Պլաս (արքեպ. Ռեննի), Ռիշար (արքեպ. Պարիզի) և Ֆուրն (արքեպ. Լիոնի):

Ահա այն զոկումենտը, որ հրատարակել են հինգ Ֆրանսիական կարդինալները և որին յետոյ յարեց նաև կարդինալ Լաւիժըրի: Այդ զրութիւնը, որպէս հասկանալի է, ահազին աղմուկ հանեց. նա բնորոշ է կաթոլիկ կուսակցութեան համար առհասարակ: Նւ շատ տարբեր կերպով մեկնուեց նորա իմաստը: Յամենայն դէպս այժմ կատարւած իրողութիւն է որ կաթոլիկութիւնը հաշտւում է հանրապետական կառավարութեան ձևի հետ: Գաղափարների այդ փոփոխութեան գլխաւոր հեղինակը հէնց ինքը պապ Լեոն XIII-ն է: «Մուրճ»-ի ընթերցողներին մենք իւր ժամանակ (1890 № 12) հարկ հաճարեցինք խօսել Ֆրանսիական կարդինալ Լաւիժըրիի մի ճառի մասին, որը զարմացրեց ամենքին իւր խոստովանութիւնով յօգուտ հանրապետութեան: Այժմ, որպէս տեսնում ենք, պապի այդ քաղաքականութիւնը վերջնականապէս ընդունւում է Ֆրանսիական հոգեւորականներից, թէ և, որպէս կարելի է եզրակացնել, իրանց աւանդութեան և սրտի հակառակ:

Հանրապետականները, մի կողմից ուրախացած իրանց այն յաղթութեան համար, որ իրանց ոյժը ստիպել է կաթոլիկ ջամաուկուսակցութիւնը խոնարհել հանրապետութեան առաջ, այնուամենայնիւ թշնամանքով վերաբերեցին դէպի հինգ կարդինալների այդ յայտարարութիւնը: Վաանգը այն է, որ կաթոլիկ կուսակցութիւնը իրան հանրապետական անւանելով, այժմ կարող է միանալ

ցայժմեայ հանրապետական պահպանողականների հետ և պարլամենտում աջակիսով կազմել մի մեծամասնութիւն յօգուտ կաթողիկէների քաղաքականութեան: Անկեղծ հանրապետականները ուրեմն ջանք են անում որ աջ դիտանգը չիրականանայ և աջ պատճառով այժմ ամեն մի մինիստրութիւնից պահանջում են որ կասկածաւոր տարրեր չը մտնեն նորա մէջ:

Վերջին ամիսների կարեւոր անցքերի շարքին պատկանում է մի կողմից Դերմանիայի, Աւստրիա-Ունգարիայի և Իտալիայի միջև կապած առևտրական դաշնակցութիւնը (12 տարով, սկսած ներկայ փետրւար ամսից), միւս կողմից Ֆրանսիական մաքսային ընդհանրութիւն: Թէ որ աստիճանի մեծ քաղաքական նշանակութիւն է տրւում Միջին-Եւրոպայի պետութիւնների մէջ գլուխ բերած առևտրական կամ մաքսային դաշնակցութեանը, աջ երևում է նրանից, որ դերմանական կայսր Վիլհելմ II իւր կանցլեր Գոն Ապոլրիւիին կոմսի տիտղոս շնորհեց հէնց այն բոլէին, երբ հռազդիր ստացաւ դաշնը ստորագրելու մտախն: Ուրեմն այն քաղաքական բարեկամութիւնը որ տարիներից ի վեր կապում է Միջին-Եւրոպայի երեք առաջնակարգ տէրութիւններին, հետևեցրեց երեք պետութիւնների առևտրական բարեկամութիւնը, որ ահագին նշանակութիւն ունի ազգերի կեանքում:

Կատարեալ փոփոխութեան ենթարկւեց նաև Ֆրանսիայի մաքսային սիստեմը: Սկսած երեսուն տարիներից ի վեր, Նապոլէօն III-ի ժամանակից, 60-ական թուականների սկզբից եւրոպական միջազգային առևտուրի համար պետութիւնները իրար հետ առևտրական դաշինքներ են կապում, որոնցով ամեն մի երկիր աշխատում է իւր ապրանքները միւս երկիրը անցկացնելու համար՝ կարելիին չափ քիչ մաքս նշանակել կամ՝ եթէ կարելի է՝ բոլորովին առանց մաքսի ներմուծելու իրաւունք ստանալ: Այսպիսով առևտրական դաշինքներով իրար հետ կապւածները օգտւում են մաքսի կողմից արտօնութիւններով, որ չեն վայելում այն երկիրները, որոնց հետ առևտրական դաշինքներ չը կան կապւած: Դրանով առաջւանդից շատ աւելի նպաստւեց միջազգային առևտուրը:

Այդ, միջազգային առևտրին կարելիին չափ ազատ ընթացք տալու քաղաքականութեանը առաջին մեծ հարաժեք աւելց 70-ական թւականների վերջում իշխան Ռամսֆելդը, որը սկսեց հետեւել պրոտեկցիոնիստ, այսինքն հովանաւորող քաղաքականութեան, բարձրացնելով մաքսերը օտար ապրանքների վերայ, որ ներմուծւում էին Գերմանիա: Գերմանիայի օրինակից խրախուսւեց մանաւանդ Ռուսաստանը, և ամենքին յայտնի է թէ որքան ռուսական մաքսերը բարձրացել են այս վերջին տասնեակ տարիներում: Եւրոպական մեծ տէրութիւնների քաղաքական լարւած յարաբերութիւնները շատ նպաստեցին որ առևտրական բարեկամութիւնները շատ երկիրների միջև դադարեն, տեղի տալով իրար վնասող քաղաքականութեան:— Դորա հակառակ այժմ, երբ միջեւրոպական երեք պետութիւնների մէջ քաղաքական սերտ բարեկամութիւն կայ, նոցա մէջ էլ բնական է որ պէտք է հաստատուէր նաև առևտրական բարեկամութիւն:

Ֆրանսիայում, քաղաքականապէս լարւած լինելով եւրոպական տէրութիւնների մեծամասնութեան հետ, այս վերջին տարիներս սկսեց զօրեղանալ հովանաւորող կուսակցութիւնը, որի ճանաչւած առաջնորդն է նախկին մինիստր Լայօմ պարլամենտի անդամ Մելլինը: Այդ կուսակցութեան անւանում են նաև ազդարականների կուսակցութիւն, որովհետև նորա կարծիքով՝ մինչ այժմ տիրապետող տնտեսական քաղաքականութիւնը որքան նպաստաւոր էր Ֆաբրիկային (գործարանական) արդիւնաբերութեան, նոյնքան նա վնասակար էր երկրագործութեան և առհասարակ հում նիւթերի արդիւնաբերութեանը. և այդ պատճառով, նոցա ասելով՝ այժմ պէտք է աշխատել հաւասարակշռութիւն ստեղծել հում նիւթերի արդիւնաբերութեան և գործարանական արդիւնաբերութեան մէջ, որ կարելի է միայն մեծ մաքսեր նշանակելով օտար երկիրների հում բերքերի վերայ:

Այս կուսակցութիւնը անպատեւի մեծ ոյժ առաջաւ Ֆրանսիայում, և պարլամենտում նորա դէմ ոչինչ չը կարողացաւ դիմանալ, այնպէս որ ամեն մի մինիստրութիւն կարող էր յոյս ունենալ քիչ թէ շատ ապրելու. եթէ միայն մաքսային խնդիրներում հետեւող լինէր Մելլինի կուսակցութեան:

Ստեղծւեց մաքսերի մի նոր սիստեմ երեք աստիճաններով. այն

երկիրների համար, որոնք կը համաձայնեն Ֆրանսիական ասպանքների համար փոքր մաքս նշանակել՝ Ֆրանսիան կը զործադրի առաջին աստիճանի, այսինքն ամենափոքր մաքսերը, առելի խոտապահանջների համար՝ միջակ մաքսեր, իսկ ամենախոտապահանջների համար՝ ամենաբարձր մաքսեր: Բայց նոյն իսկ նշանակած ամենափոքր մաքսերը առաջւայ համեմատութեամբ շատ բարձր են, իսկ ամենաբարձր մաքսերը այնքան բարձր են, որ արգելք դնելու հաւասար նշանակութիւն ունին:

Ֆրանսիայի մաքսային այդ սիստեմը սկսեց կործադրուել ներկայ փետրւար ամսի 1-ից: Իւր տեսակում դա մի նորաձեւութիւն է դեռ ևս անյայտ ապագայով: Բայց, բացի Խսպանիայից, որի հետ առանձին համաձայնութիւն կարելի չեղաւ կայացնել, պետութիւնների մեծագոյն մասը արդէն համաձայնութիւն է տուել ընդհանուր տարիֆի փոքրագոյն մաքսերի փոխարէնը առանձին արտօնութիւններ տալ Ֆրանսիական ասպանքների համար:

Քաղաքակրթութեան աշխարհի համար մի վերին աստիճանի հետաքրքրական կարեւոր մի խնդիր ներկայ բոլորումն կլանել է ամբողջ Վերմանիայի ուշադրութիւնը: Դա պրուսական դպրոցական րեֆորմի խնդիրն է, որի առիթով պրուսական կառավարութիւնը առաջարկել է պրուսական պարլամենտին մի օրինագիծ մօտ երկու հարիւր յօդածներով: Այդ օրինագիծը, որը ուղղու է Պրուսիայի դպրոցական դործը կրօնական դաւանանքների հողի վերայ դնել՝ դրականապէս ամբողջ Վերմանիան բաժանել է երկու կուսակցութիւնների, որոնցից ազատամիտ կուսակցութիւնը վերջին ծայր ջանքեր է անում խանգարել այդ օրինագծի իրականանալուն, նորանով խախտած տեսնելով ներկայիս քաղաքակրթութեան սկզբունքները: Բայց դա արդէն մի նիւթ է, որին հարկաւոր ենք համարում այլ անգամ վերադառնալ:

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ԿՈՂՄԻՑ

ՍԻՄՅԵՐՈՊՈՒ, Պ. Առաքել Նալբանդեանին: Ձեր լուսավոր խմատը սա է, որ թիֆլիսում կամ Պոլսում մի մասնաժողով կազմելու արևելեան և արևմտեան գրական լիզոններից մի ընդհանուր հավիական գրական-գաղութական լեզու ստեղծելու համար: Ձը տպեցինք լուսավոր, համարելով այդ առաջարկը անդործնական:

ԹԱԻՐԻՁԻ ԼԻԼԱԻԱ Թաղի Հալոց երկուս զար, հոգաբարձութիւնը «խնդրում է ուսանող բարեմիտ պարոններին, որ նոքա ըստ հալիական կարեաց նպատակն զանազան դրքերով զարդարելու աղքատիկ գրադարանին, որը նիւթական միջոցների ուղղութեան պատճառով դանդաղ է աննախանձ վիճակի մէջ»:

Ս. ՇԱՀԱԶԻՁԻ ՅՕՐԵԼԵԱՆԸ, «Մուրճ»-ի անցեալ №-ում մենք հաղորդեցինք որ պ. Սմբատ Շահազիզեանի յօրեւանը Մոսկուայի հասարակութիւնը մտադիր է տօնել Չատկի տօներին: Այժմ մենք ստանում ենք յօրեւանը կարգադրող լանձնաժողովից հետեւալ տպագրւած գրութիւնը.

«Ներկայ 1892 թ. լրանում է չափնի բանաստեղծ Սմբատ Շահազիզեանի ուսուցչութեան երեսնամեակը, այդ առիթով Մոսկուայի հալ հասարակութիւնը վճռել է առաջիկայ ապրիլի 9-ին տօնել նորա մանկավարժական և գրականական գործունէութիւնը:

Կարգադրիչ լանձնաժողովը հրաւիրում է բանաստեղծի տաղանդը չարգոյններին և վաղեմի աշակերտներին մասնակցել այդ տօնախմբութեանը:

Ուղերձներ, չնորհաւորական նամակներ և հեռագիրներ կարելի է ուղարկել լանձնաժողովի անդամ պ. Յովհաննէս Տէր-Յակոբեանին հետեւալ հասցեով. Москва, Покровка, Лялинъ пер., д. Струве.

Յոգւում ենք ղէպից հաղորդելու, որ թիֆլիսի Հալոց Հրատարակչական Ընկերութիւնը պատրաստում է պ. Շահազիզի բանաստեղծական բոլոր գրածները զոցա մէջ և «Լուսնի վիշաթ» պոէմալի նոր տպագրութիւնը:

ԿԱՐԱՍՈՒ-ԲԱԶԱՐ, հայոց դպրոցին: Սխալմամբ ուղարկւած №-ի տեղ ուղարկւեց ներկայ թւ. № 1.

ՎՐԻՊԱԿՆԵՐ «Մուրճ» № 1. Երես 20 տպւած է՝ ներկայ 1891 թւականին, պէտք է լինի՝ Անցեալ 1891 թւականին: «Երուադէմի պատերի առաջ» ոտամաւորի մէջ երես 78 տող 11 տպւած է՝ բաւան չեն քեզ, ուղիղն է՝ բաւական չեն քեզ:

Երաժշտական նկատողութիւնների մէջ՝ երես 163, տող 9 վերևից տպւած է՝ աւելի համարձակ ուղիղն է՝ աւելի համարձակին:

Պ. Շուռմազիի նամակում՝ երես 173, տող 10-դ ներքևից տպւած է՝ պատասխանում է, ուղիղն է՝ պատրաստում է մի աշխատութիւն:

Խմբագրութեան կողմից բաժնում երես 177, տող 18 վերևից տպւած է՝ Վարդազեան փրկապոս, պիտի լինի՝ Վարդազարեան փրկապոս:

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱՅՈՒՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ: «Մուրճ» № 1 տպւած «Կաթողիկոսական թիկնածուներ» չօգտածում փշտտակւած էին Խրիմեանից վետոյ չորս ալ անուններ, որոնք, մեր, որպէս ասել էինք՝ թերի տեղեկութիւնների համեմատ, կարող էին «Մուրճ»-ի տեսակէտից տեղ բռնել կաթողիկոսական թիկնածուների քառանուն ցանկի մէջ: Այլ անուններից տաճկահայերից «Մուրճ»-ը վիշել էր երկուսին՝ Մատթէոս եպ. Իզմիրլեանին և Գրիգորիոս եպ. Ալէաթճեանին: Մեր ալս ամուսն օտացած տեղեկութիւնների համեմատ, եթէ խնդիր լինի աղ յերկուսի համար, պետքաւ թիւն պէտք է տալ Գրիգորիոս եպ. Ալէաթճեանին, որը ճաճկաստանի կարող և արդիւնաւէտ եկեղեցականներից մէկը լինելով Խրիմեանական դոճն կրող ցուցակում աւելի դրական իրաւունք ունի տեղ բռնելու:

Խմբագիր՝ ԱԻԵՏԻՔ ԱՐԱՍԻԱՆԵԱՆՅ

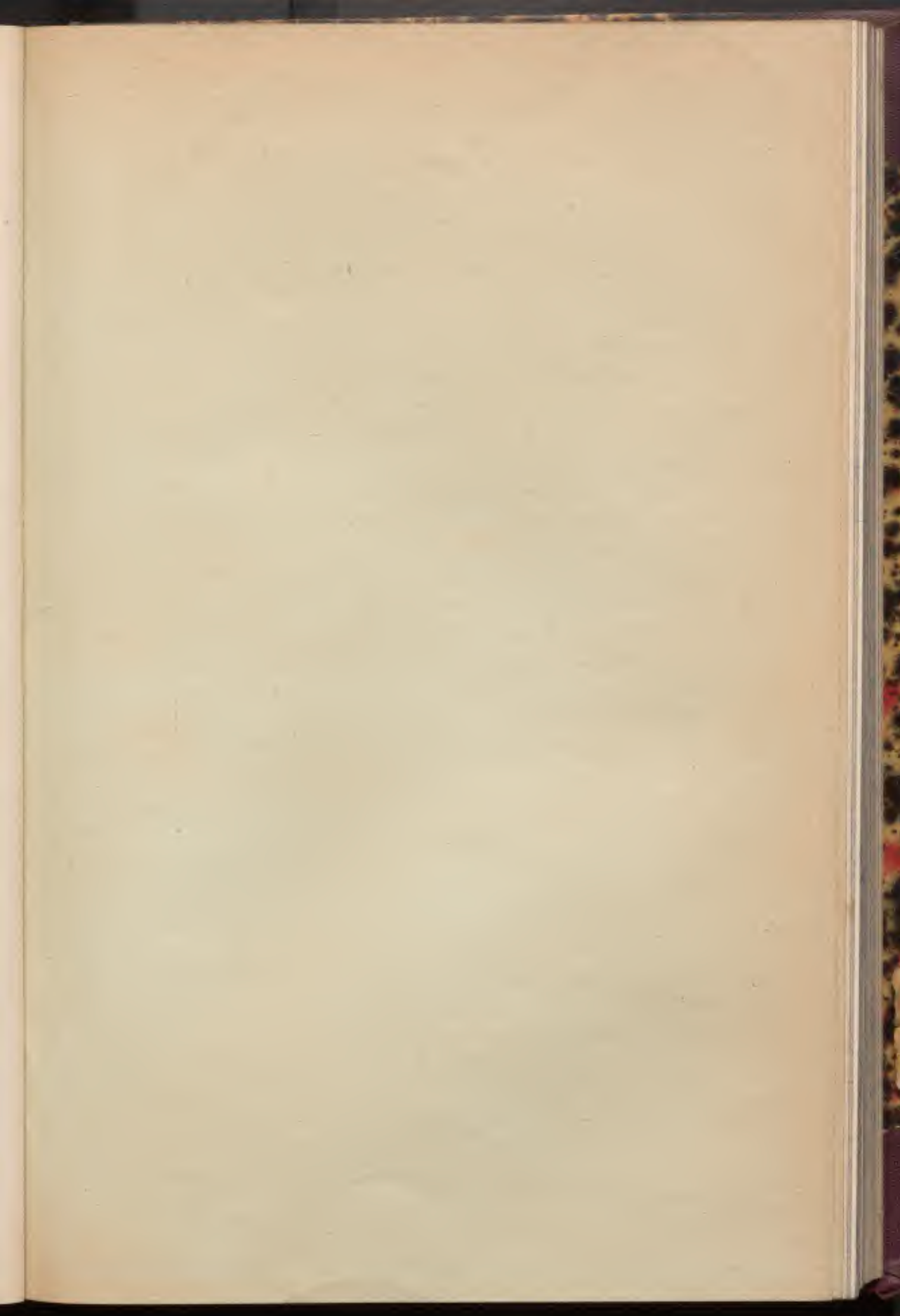
Հրատարակիչ՝ ՓԻԼԻՊՊՈՍ ՎԱՐԴԱԶԱՐԵԱՆՅ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԱՐՏԱՏՊԻԱԾ „ՄՈՒՐՃ“ ԱՄՍԱԳՐԻՑ

	Բ.	Կ.
1. «ՄՈՒՐՃ» ամսագիր, 1889 թ., երկու հատորով . . .	12	—
Նոյնը «Մուրճ»-ի այժմեայ բաժանորդների համար . . .	7	—
2. «ՄՈՒՐՃ» ամսագիր 1890 թվականի, երկու հատորով .	12	—
Նոյնը «Մուրճ»-ի այժմեայ բաժանորդների համար . . .	7	—
3. ՊԻՕՇԵԱՆՅ, ՊԵՐՃ.—«ՅԵՅԵՐ» (վէպ)	1	—
4. ՏԷՐ-ԳՐԻԳՈՐԵԱՆՅ, ԳՐԻԳՈՐ (Ղալարցի)՝ «Մանուկների մարտողութ. գործարանների հիւանդութիւնները» . . .	—	05
5. ԱՏՐՊԵՏԵԱՆ, Ս.—«ԽԵՒ-ԿԱՐԱՊԵՏ», վէպ հայ-կաթոլիկ- ների կեանքից	1	—
6. ԼԷՕ.—«ԿՈՐԱԾՆԵՐ» (վէպ)	—	50
7. Մ.-ՇՂԶԵԱԶԱՐԵԱՆՅ, Ս.—«ՀԱՅ ԳԻՒՂԱՅՈՒ ՍԵՒ ՕՐԸ» (կեանքից պատկեր)	—	40
8. ՍԱՐԳՍԵԱՆՅ, ԼԵՒՈՆ.—«ԱՅՅ ԹԻՒՐՔԱՅ-ՀԱՅԱՍՏԱՆԻՆ» .	—	60
9. ՊԻՕՇԵԱՆՅ, ՊԵՐՃ.—«ԲՂԴԷ», վէպ	1	20
10. ՓԱՓԱՋԵԱՆՅ, Վ.—«ԽԱԹ-ՍԱԲԱ» (հայ բոշան. կեանքից	—	15
11. ՄԱՐԻՍԵԱՆ, ԽԻԼԻՆ Մ.—«ՀԵՂԻՆԷ» (մեծ վէպ), ա. մասը	—	50
12. » » » » բ. մասը	—	75
12. ՂԱՐԱԳԵՕԶԵԱՆՅ, Յ.—«ՍԵՒ-ԼԵՌՆՅԻՔ» (տոհմագ. պատկ.)	—	15
13. ՆԱՄԱԼԵԱՆ, ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ.—«ՀԱՐԵՒԱՆՆԵՐ»	—	03
14. » » «ՄԻՆԱՍԻ ԵԶԸ»	—	03
15. » » «ԵԶԻԴ ԱՂԶԻԿԸ»	—	05
16. » » «ԾԱՆՐ ՔԱՐԸ»	—	03
17. » » «ՆԻԱԶԻԱԾ ԿԵԱՆՔԸ»	—	03
18. » » «ՄԵՐ ԻՆԶԸ ԿԸ ՊԱԿՍԻ»	—	03
19. ՔԻՇՄԻՇԵԱՆՅ, ԱԼ.—«ԲՈՅՍԵՐԻ ՄԵԾԱՐԱՆՔԸ»	—	15
20. ԲԱԼԱՂԵԱՆ, ՍԱՄՈՒԷԼ.—«ՄԻԿՐՈՐԵՆԵՐԸ»	—	10
21. ՄԱՆՈՒԷԼԵԱՆՅ, ԼԵՒՈՆ.—«ԶԱԼԱԲԻՆԵՐԻ ԱՐՇԱՒԱՆՔԸ»	—	10
22. ՏՈՒԷՆ, ՄԱՐԿ.—«ԶԻԱՐՃԱԼԻ ՊԱՏՄԻԱԾՔՆԵՐ»	—	15
23. ՎՐՈՅՐ, Մ.—«ՊԵՏՐՈՍ ԱԴԱՄԵԱՆ»	—	20

Ի/մէլ՝ Вѣ Редакцію журнала „МУРՃ“. Վճարել կարելի է նաև
պոստի մարիաներով:

„Մ Ո Ւ Ր Ճ“

ՓԱՂԱՔԱԿԱՆ — ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ — ԳՐԱԿԱՆ

Ա Մ Ս Ա Գ Ր Ի

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ 1892 ԹԻԱԿԱՆԻ ՀԱՍԱՐ

Բ Ա Յ Ի Ա Ծ Ի

Տարեկան գինն է 10 ռ.

Բաժանորդագրութեան համար ղիմել՝

ԽՄԲԱԳՐԱՏՈՒՆԸ { Тифлисъ. Въ редакцію журнала „МУРЧЪ“.
Tiflis. Rédaction de la Revue „MOURTCH“.

Կամ մեր գործակալութիւններին՝

ԹԻՖԼԻՍ. — Կենտրոնական դրաժանառանոց:

» պ. Յովհաննէս Թումանյ, Սիօնի փողոց № 27:

ԲԱՔՈՒ. — պ. Աւետիս Դաւթեանյ (Մարդաս. ընկ. ընթերցարան):

» պ. Ստեփան Սուլիսեանյ („Надежда“ լնկ., Набережная,
домъ Шагерданова).

ԲԱԹՈՒՄ. — պ. Սարգիս Մակարեանյ (գրաս. եղբ. Մովսէսների):

ԵՐԵՒԱՆ. — պ. Սիրական Տէր-Մարտիրոսեանյի գրասենեակ:

ԱԳՈՒԼԻՍ. — պ. Ստեփան Արաօսեանյ:

ՄՈՍԿՒԱ. — պ. Վարդան Թումանեանյ (Чистые Пруды, д. Тупицына,
գրասենեակ Ս. Թումանեանյ):

» պ. Ստեփան Վարդազարեանյ, (Б. Харитоньевскій, № 6):

ՕՒԵՍԱ. — պ. Միքայէլ Մուրադեանյ (գրասեն. եղբ. Մովսէսների):

ԹԱԻՐԻԶ. — պ. Ասատուր-բէկ Միքայէլեանյ:

ՉՄԻԻՐՆԻԱ. — պ. Յ. Տէր-Միքաբեանյ (Մեսրոպ. վարժարան):

ԱԼԵԲՍԱՆԴՐԱՊՈԼ. — պ. Յակոբ Յ. Տէր-Պօղոսեանին:

ՄԱՐՍԷՅԷ. — պ. Սիմէօն Միրզայեանյ:

ԽՄԲԱԳՐԱՏՈՒՆԸ գտանուում է Թիֆլիս, Վեկաժինեան փողոց, տուն № 8: